

Jaarverslag 2021

ARTIS

Inhoud

■ Missie en visie	p. 03	■ 2 Steun aan ARTIS	p. 35
■ Voorwoord van de ARTIS-directeur	p. 05	Eline Danker over betrokken schenkers	p. 40
■ 1. ARTIS leeft	p. 07	■ 3 Bericht van de Raad van Toezicht	p. 42
Johan Lof over de leeuwen	p. 10	■ 4 Bestuursverslag	p. 46
Ton Hilhorst over de botanische tuin	p. 18	■ 5 Financiën	p. 54
Emil Polak en Hans Mulder over de ARTIS-Bibliotheek	p. 20	■ 6 Jaarrekening	p. 61
Nele de Klerk over Micropia	p. 24	■ 7 Overige gegevens	p. 91
Caroline Verweij over het ARTIS-Groote Museum	p. 28	■ 8 Bijlagen	p. 95
Suzanne Brinkman over de verduurzaming van de horeca	p. 31		

Missie en visie

Missie

In ARTIS inspireren en stimuleren we een breed publiek verantwoordelijk met de natuur om te gaan.

Dat doet ARTIS als volgt:

1. Behouden van het erfgoed van ARTIS

ARTIS is een plek die gecultiveerd en behouden moet worden. Ze heeft een rijke historie in architectuur en als burgervereniging en vervult al bijna twee eeuwen een belangrijke rol voor de stad Amsterdam. ARTIS wil het publiek met haar park bewust maken van dit culturele en materiële erfgoed.

2. Aanspreken van een breed publiek

ARTIS is voor iedereen, voor alle leeftijden, alle opleidingsniveaus en alle achtergronden. ARTIS trekt een zo breed mogelijk publiek aan door iedereen op een laagdrempelige manier de natuur te laten ontdekken en beleven. Haar functie als park maakt ARTIS bovendien een sociale ontmoetingsplaats voor bezoekers.

3. Overdragen van kennis over de natuur in brede zin, en inspireren en stimuleren verantwoordelijk met natuur om te gaan

ARTIS is een educatief instituut waar bezoekers leren over de natuur en hun eigen rol daarin. Publiek dat het park bezoekt, wordt geprikkeld en beleeft de natuur doordat zij onontkoombaar dichtbij gebracht wordt, maar er is ook genoeg te ontdekken voor mensen die actief op zoek gaan naar het vergaren van nieuwe kennis. Er is een gelaagd educatief aanbod om eenieder aan te spreken en te inspireren om meer te leren; van bebording en rondleidingen tot schoolexcursies en ARTIS-Academielezingen. ARTIS wil meer bewustwording creëren bij de mens over haar eigen rol in en afhankelijkheid van de natuur.

Visie

ARTIS is een ontmoetingsplek waar we de natuur op een vindingrijke manier dichtbij brengen en debat faciliteren over hoe de mens natuur waardeert, begrijpt en behandelt.

Dat doet ARTIS als volgt:

1. Natuur op een vindingrijke manier dichtbij brengen

ARTIS is laagdrempelig en benadert haar educatie op een gelaagde en recreatieve manier. ARTIS wil het leerproces op creatieve manieren vormgeven. ARTIS zet haar park, dieren, collecties, erfgoed en duurzaam handelen op een optimale manier in om bij een breed publiek kennis over te dragen, de zintuigen te prikkelen en de natuur te laten ervaren. ARTIS brengt de natuur daardoor zowel fysiek als emotioneel en intellectueel dichtbij. Alles wordt gecombineerd met recreatieve elementen om een bezoek aan ARTIS zo leuk mogelijk te maken.

2. ARTIS als ontmoetingsplek en facilitator

ARTIS is een sociale ontmoetingsplek waar veel verschillende mensen samenkomen om zich te verpozen en om te genieten van de natuur. Het park, de lokalen en musea vormen echter ook de basis voor de forumfunctie van ARTIS, waarmee zij debat over de waarde van en omgang met natuur faciliteert. Door haar centrale locatie, haar netwerk, toegankelijkheid voor een breed publiek en rol in de maatschappij, is ARTIS als geen ander instituut in staat natuurproblemen ter discussie te stellen in het maatschappelijk debat. ARTIS verbindt en betreft verschillende externe partijen, zoals andere musea, natuurinstellingen, scholen en duurzame bedrijven. Zo biedt zij hen de gelegenheid kennis en gedachten over de natuur uit te wisselen en te discussiëren over natuurkwesties.

3. ARTIS' voorbeeldfunctie

ARTIS geeft zelf het goede voorbeeld wat betreft de omgang met natuur – bijvoorbeeld via het duurzaam inrichten van de eigen organisatie, het verzorgen van dieren en planten, het bouwen, restaureren, inrichten en onderhouden van dierverblijven, het recyclen van afval, een duurzaam energie- en waterverbruik, het ondersteunen van natuurbehoud – en is transparant over de resultaten hiervan.

Amsterdam, juni 2022

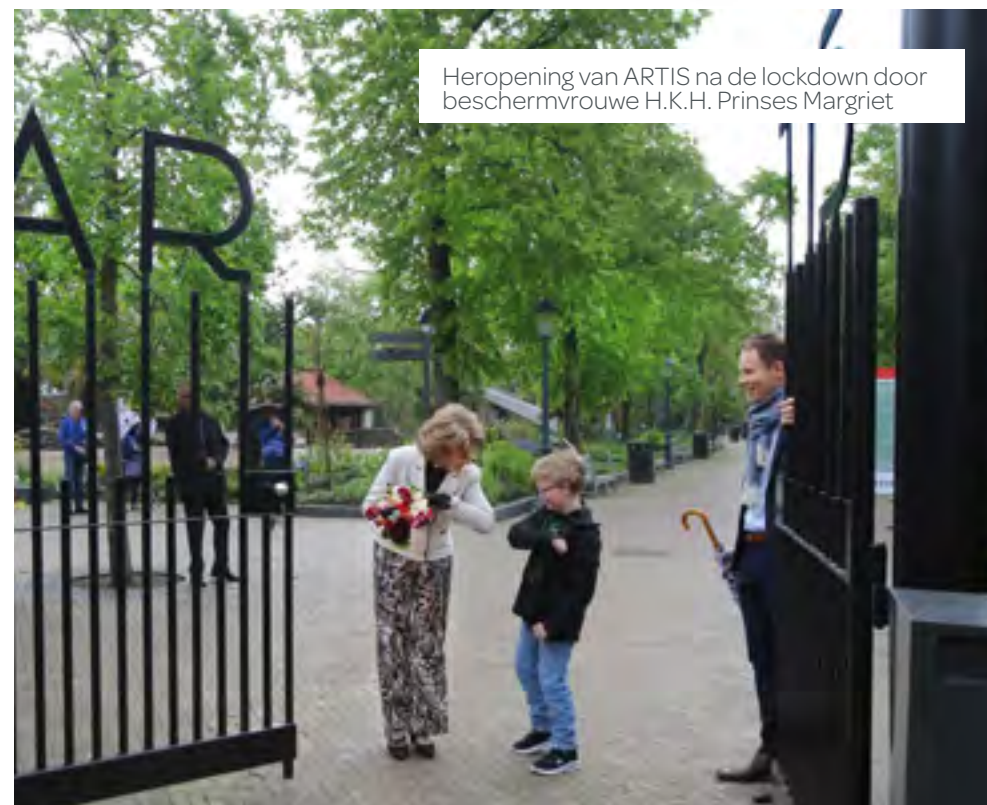
Geachte lezer,

Terugblikkend op het jaar 2021 denk ik aan de vele vrolijke en mooie momenten. Er klonk weer muziek in het ARTIS-Park! De Konings- en Tijgerzaal in het volledig gerestaureerde ARTIS-Groote Museum werden in gebruik genomen. Ondertussen werd op de bovenverdieping van het Groote Museum hard gewerkt aan de oplevering van het museum, dat in mei 2022 is geopend. Na een noodzakelijke renovatie werden ook de kantoorruimtes in de ARTIS-Bibliotheek in gebruik genomen.

2021 was verder het jaar dat de SpaceBuzz neerstreek op het Artisplein. Schoolkinderen uit heel Amsterdam gingen, na een bezoek aan het ARTIS-Planetarium, in de SpaceBuzz als astronaut op ruimtereis. Onder leiding van commandant André Kuipers beleefden ze het overview-effect. Het was ook het jaar dat ARTIS bijdroeg aan het ambitieuze onderzoekstraject ARISE met de installatie van onder meer de BirdScan-radar. Dit apparaat registreert 24 uur per dag overvliegende insecten, vleermuizen en vogels en brengt zo de Nederlandse biodiversiteit in kaart.

Een zeer belangrijk moment in 2021 was de heropening van ARTIS door beschermvrouwe H.K.H. Prinses Margriet. Maar hoe feestelijk dit moment ook was, het markeerde ook een periode van 138 dagen waarin het park achtereensloten was. Deze lange sluiting volgde op de verschillende lockdowns in 2020, toen ARTIS, als gevolg van de coronapandemie, voor het eerst in haar geschiedenis de poort voor langere tijd moest sluiten. Dit had uiteraard een grote impact op de organisatie. ARTIS kon geen bezoekers meer ontvangen, geen educatieve programma's meer aanbieden, collega's en vrijwilligers konden niet meer in ARTIS werken, en we werden financieel hard geraakt. Met vereende krachten zijn we 2020 met elkaar doorgekomen en hoopten we voor 2021 vurig op een jaar waarin ARTIS weer open kon blijven.

Maar helaas hield de pandemie ons ook in 2021 voor een groot deel in haar greep: de kosten van de dierv verzorging, het parkonderhoud, het onderhoud van de veelal monumentale gebouwen en de organisatie liepen tijdens de sluiting gewoon door, terwijl de inkomsten wegvielen.

Heropening van ARTIS na de lockdown door beschermvrouwe H.K.H. Prinses Margriet

De eerste steunmaatregelen van de rijksoverheid waren zeer welkom en belangrijk, maar natuurlijk niet toegespitst op een veelzijdige organisatie als ARTIS. Zelfs na alle forse bezuinigingen en een pijnlijke reorganisatie in 2020 kon ARTIS begin 2021 niet anders dan belangrijke vernieuwingsprojecten in de toekomst schrappen, met alle gevolgen van dien. Zo kon het ontwikkelen van het geplande nieuwe leeuwenverblijf geen doorgang vinden. Sterker nog, door de financiële gevolgen van de coronacrisis zou het realiseren van het nieuwe verblijf (en andere belangrijke vernieuwingen) vele jaren uitgesteld moeten worden. Gezien het gebrek aan perspectief op een ruimer, beter verblijf in ARTIS werd besloten de leeuwen naar een dierentuin in Frankrijk te sturen, waar ze een ruimer onderkomen zouden krijgen. Het liep echter anders. De Franse dierentuin kwam terug op haar aanbod en de leeuwen bleven voorlopig in ARTIS.

Niettemin maakte de communicatie over de leeuwen aan heel Nederland duidelijk hoe hard ARTIS financieel werd getroffen. De steun vanuit de maatschappij was onverwacht en ronduit overweldigend, en kwam van alle kanten. Ongeveer 23.500 particulieren steunden ARTIS in een steuncampagne met bijdragen variërend van enkele tot duizenden euro's. Kinderen haalden geld op met het verkopen van koekjes, verschillende organisaties zetten inzamelingsacties op, Staatsbosbeheer leverde gratis hooi voor de olifanten, en onze leden en Vrienden droegen ruimhartig hun steentje bij. Daarnaast kwam er vanuit de rijksoverheid gelukkig extra steun speciaal voor de dierentuinsector gericht op de doorlopende kosten van de dierv verzorging. En, ten slotte, stonden er zelfs schenkers op voor een nieuw leeuwenverblijf zodat onze leeuwen uiteindelijk toch in ARTIS konden blijven!

Deze morele en financiële steun voor ARTIS was hartverwarmend en geeft vertrouwen voor de toekomst. Het heeft ervoor gezorgd dat ARTIS tegen alle verwachtingen in uiteindelijk toch relatief krachtig uit de coronacrisis is gekomen, met zelfs een positief resultaat in 2021. Al met al is ARTIS het jaar goed doorgekomen vanwege de ingrijpende bezuinigingen en belangrijke steun vanuit de maatschappij. Echter, voor de komende jaren blijft de financiële situatie zeer uitdagend. Voor het behoud en restauratie van de rijksmonumenten, het verder moderniseren van de diervverblijven, het verduurzamen van de bedrijfsvoering en het aanbieden van onderwijs en educatie aan onze miljoenen bezoekers zal ARTIS de komende jaren nog tientallen miljoenen bijeen moeten brengen.

We hebben er vertrouwen in dat we in de komende jaren samen met de overheid, partners uit het bedrijfsleven, fondsen en particulieren ook deze uitdagingen tot een goed einde zullen brengen.
Op naar een mooie zomer!

Rembrandt Sutorius
ARTIS-directeur

1 ARTIS leeft

Alle dieren, planten en bomen in 2021

De diercollectie van ARTIS is continu in verandering. Toch is 2021 wel een erg speciaal jaar geweest. Door het evalueren van de vogelcollectie zijn er vogelsoorten uit ARTIS vertrokken, maar zijn er ook soorten bijgekomen. Vrijwel al deze nieuwe vogelsoorten zijn bedreigd en doen mee aan een Europees fokprogramma. Voorin het park zijn gedomesticeerde dieren, zoals de rendieren en kunekunevarkens overgeplaatst naar andere parken. Dit is onderdeel van het beleid om meer ruimte te willen bieden aan bedreigde en diersoorten die aan een fokprogramma deelnemen. Maar de grootste wijziging zat toch wel achterin het park, in het ARTIS-Aquarium.

Uithuizing Aquarium

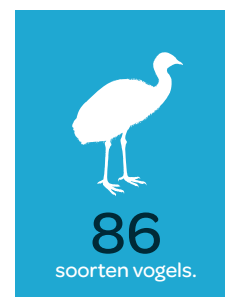
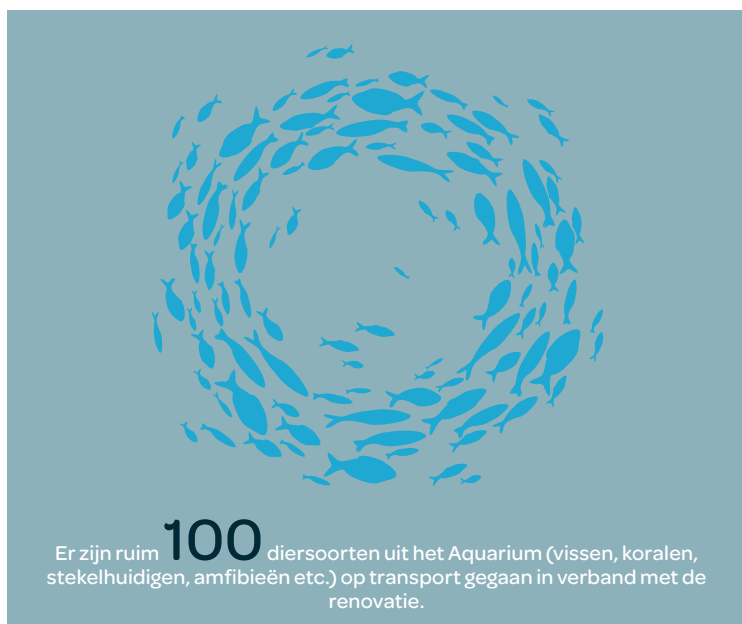
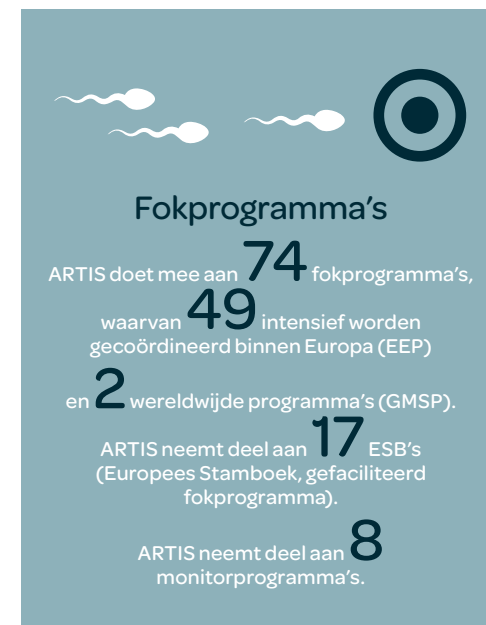
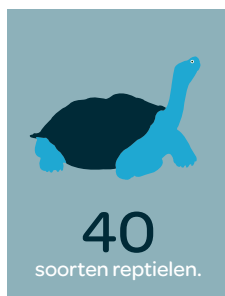
Na 138 jaar waarin het monumentale Aquarium heeft zorggedragen voor miljoenen liters water, heeft ARTIS flinke zorgen door hetzelfde water. Het Aquarium is toe aan een grondige renovatie vanwege het zoute zeewater dat de constructie heeft aangetast. Daarom zijn op 1 februari 2021 de deuren gesloten voor het publiek. In zeven weken zijn, stapsgewijs en volgens een strak gecoördineerde planning, vrijwel alle vissen en andere waterdieren op transport gegaan. De meeste dieren zijn overgeplaatst naar dierentuinen en aquaria in Europa. Voor sommige diersoorten is een andere plek gevonden in het ARTIS-Park. Vissen zoals de zwarte pacu's zwemmen samen met de zebrakopstaanders in het Gorillahuis, diverse Aziatische vissoorten, waaronder de reuzengoerami, in de Tropenkas. Enkele kikkers en gekko's krijgen een nieuwe plek bovenin het Vlinderpaviljoen.

Anticiperen op de toekomst

De renovatie van het Aquarium is een gigantisch project. Niet alleen wordt er gewerkt aan het gebouw, ook de dier- en (water)plantcollectie moet opnieuw worden samengesteld en opgebouwd. En net zo belangrijk: de ontwikkeling van educatieve verhalen en aquatische natuurbehoudprojecten. Er is daarom een 'pop-up aquarium' ingericht met diverse zoet- en zoutwatervissen, koralen en sponzen. Deze ruimte is niet toegankelijk voor het publiek, maar biedt verzorgers de mogelijkheid te anticiperen op de toekomst door middel van het kweken van koralen, het doen van onderzoek naar dierenwelzijn en het testen van nieuwe filtersystemen. ARTIS gebruikt het pop-up aquarium ook om potentiële schenkers en fondsen te ontvangen en te betrekken bij de restauratie van het Aquarium.

Dieren en planten in ARTIS in 2021

Deloitte Accountants B.V.
Voor identificatiedoelinden.
Behorend bij controleverklaring
d.d. 29 juli 2022

Johan Lof:

'Opgelucht en superblij'

Leeuwenverzorger

'Ken je de mop van de leeuwen die weggaan?: Ze gaan niet weg!' Hoe flauw ook, dit grapje vat kort een van de belangrijkste gebeurtenissen van het afgelopen jaar samen. Johan Lof, een van de vaste leeuwenverzorgers, vertelt het verhaal vanuit zijn perspectief.

Toen Johan en zijn collega's hoorden dat de leeuwen zouden moeten vertrekken, kwam dat hard aan. Al begrepen ze de redenering achter deze beslissing goed. 'We zeiden al te lang tegen bezoekers dat de leeuwen een nieuw verblijf zouden krijgen. Als dat dan niet door kan gaan omdat er geen geld voor is, wordt dat gênant.' Maar bovenal gunden ze de dieren die mooie nieuwe plek, waar al zo lang plannen voor werden ontwikkeld.

Rust in de tent

In het nieuwe verblijf zouden de leeuwen meer ruimte en afwisseling krijgen. 'Bomen om vlees aan te hangen of plekjes waar we iets kunnen verstoppen en de leeuwen naartoe kunnen klauteren – als ze dat nu doen, klimmen ze uit het verblijf!' Johan vertelt dat roofdieren het fijn vinden om zich af en toe terug te trekken. In het toekomstige verblijf hebben ze meer privacy. Het publiek kan ze nog steeds zien, maar niet meer de hele dag van zo dichtbij als nu.

Voor Johan was de eerste lockdown nog wel leuk: lekker met een muzikje op het werk doen, het park voor jezelf alleen. Maar al gauw miste hij de bezoekers. Tegelijk gaf deze periode hem en zijn collega's de gelegenheid in alle rust de leeuwenman te introduceren bij de twee leeuwinnen.

Het kostte ongeveer een maand voordat die vrede hadden gesloten. Johan legt uit: 'Een groep bestaat uit een man, meerdere vrouwtjes en hun jongen. De taak van de leeuwenman is om jongen en vrouwtjes te verdedigen tegen roofdieren en andere mannen. De vrouwtjes willen dus een sterke man die capabel is. Zij zullen een nieuwe man dus eerst op de proef stellen.'

Pingpong

En toen, na dit hele traject, hoorden ze dat de leeuwen weg moesten. Johan: 'Dat was echt heel zuur. We hadden er veel tijd in gestoken, ze waren eindelijk op het punt waar we ze wilden hebben. En toen moesten ze weg.' De dieren zouden naar een dierentuin in Frankrijk gaan.

Ze gingen de leeuwen trainen voor transport. 'We oefenen dan met ze om tegen het gaas te gaan liggen, zodat we bloed kunnen afnemen of een verdoving kunnen geven. Dat ging steeds beter, maar wij vonden het ook steeds vervelender omdat dit betekende dat ze weg zouden gaan.' En toen, twee weken van tevoren, werd het transport afgeblazen. Er bleek in het Franse park nog een oude leeuwin te zijn, waarover ARTIS niet was geïnformeerd. Tot grote verbazing van ARTIS.

Johan: 'Je kunt niet zomaar een nieuwe leeuw toevoegen aan een bestaande troep volwassen leeuwen. Dat wordt geheid knokken, net zoals bij de introductie van de leeuwenman eerder in het jaar. Een groep vormt zich geleidelijk. Onze volwassen leeuwinnen zijn samen opgegroeid en het is heel onnatuurlijk dat daar een volwassen vrouw bij komt. Dat moet je niet willen.'

Het vertrek van de leeuwen was dus uitgesteld, maar niet van de baan. Pas toen bleek dat, dankzij twee anonieme schenkers, het nieuwe verblijf alsnog kon worden gerealiseerd, konden Johan en zijn collega's opgelucht ademen. Hij kan er nu ook wel om lachen. 'Het was een heel gepingpong: gaan ze wel of toch niet? Maar uiteindelijk waren we superblij natuurlijk.'

Campagne Laat ARTIS niet verloren gaan

In februari 2021 lanceerde ARTIS een steuncampagne met foto's (van Jeroen Hofman) van een leeg ARTIS: 'Laat ARTIS niet verloren gaan'. Deze campagne resulteerde in een groot aantal giften van particulieren. Ook kwam er een schenking voor het nieuwe leeuwenverblijf en alle bijkomende kosten die daaraan verbonden zijn (het nieuwe algazellenverblijf, de herinrichting van het Kerberterras en de verzorging van de leeuwen). Een historisch uitzonderlijke schenking vanwege de omvang en het feit dat de schenkers tot dat moment onbekenden waren voor ARTIS.

Natuurbehoud in ARTIS

Natuurbehoud is voor een moderne dierentuin een vanzelfsprekendheid. Voortdurend zijn we bezig verbanden en relaties te leggen tussen ons werk met de dieren binnen de poorten van ARTIS (ex situ) en het voortbestaan van hun soortgenoten in de natuurlijke leefomgeving (in situ). Voor het bepalen van de diercollectie in ARTIS houden we dan ook nadrukkelijk rekening met deze link tussen ex situ en in situ en welk verhaal we aan bezoekers vertellen. Middels educatie proberen we ons publiek meer te leren over de dieren, hun natuurlijke leefomgeving en hoe wij, mensen, kunnen bijdragen aan hun voortbestaan. Wij zien de dieren in ARTIS als ambassadeurs van hun soortgenoten in het wild. In de natuurbehoudcommissie, bestaande uit medewerkers van verschillende afdelingen, worden de projecten, verhalen en doelstellingen maandelijks besproken.

De projecten

ARTIS steunde in 2021 acht verschillende natuurbehoudprojecten. Vijf daarvan focussen zich op één diersoort, waarmee indirect ook vele andere dier- én plantensoorten worden beschermd. De andere drie projecten richten zich primair op een bepaald gebied of ecosysteem.

Kleine panda (*Ailures fulgens*) – Red Panda Network

De kleine panda is al vele jaren onderdeel van de ARTIS-diercollectie. De kleine panda wordt, vanwege het verdwijnen van zijn natuurlijke leefomgeving, ernstig bedreigd. ARTIS steunt het 'Red Panda Network', een organisatie die zich in Nepal inzet voor het voortbestaan van de soort. ARTIS geeft financiële ondersteuning aan onderzoek in de natuurlijke leefomgeving en aan voorlichting aan de lokale bevolking over de rol van de soort in het leefgebied.

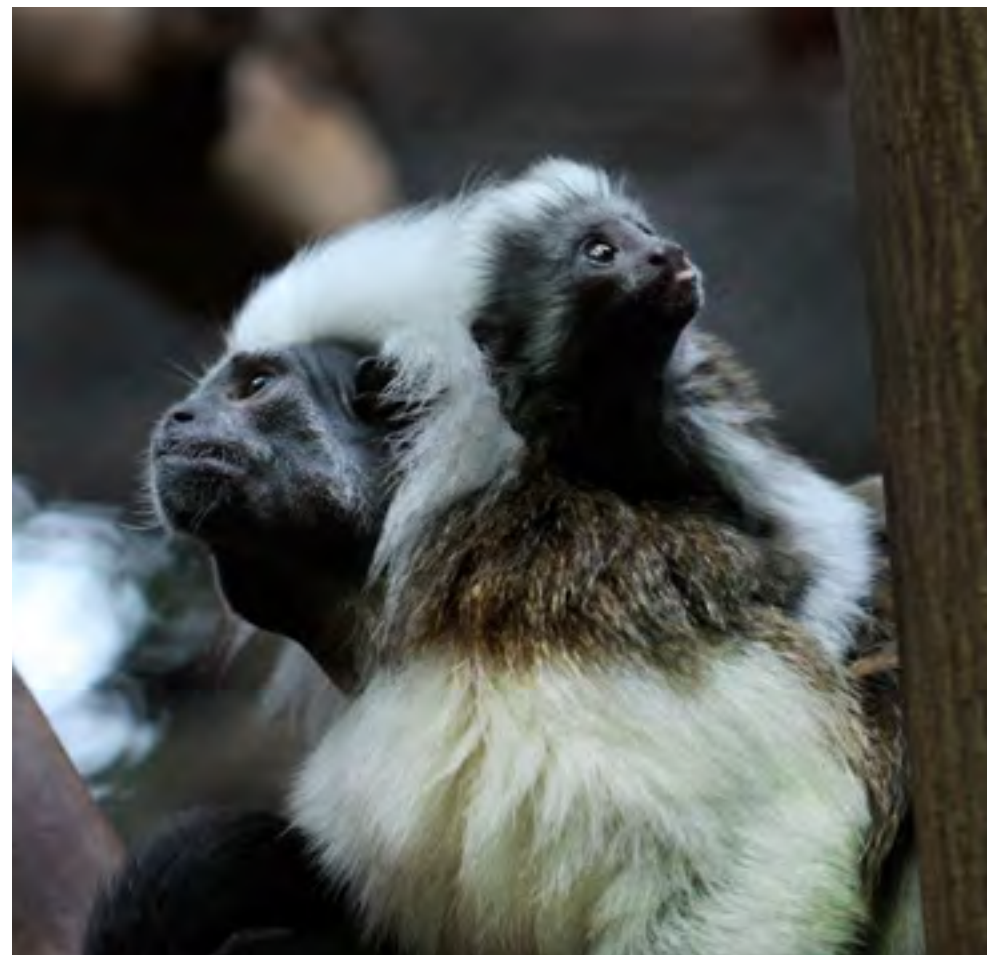

Blauwkeelara (*Ara glaucogularis*) – Asociación Armonía

De blauwkeelara is een ernstig bedreigde diersoort. Er leven nog maximaal 500 blauwkeelara's in het wild. Ze worden bejaagd vanwege hun prachtige veren en jongen worden uit nesten geroofd om als huisdier te verhandelen. Inmiddels is het broedgebied van deze soort veel beter beschermd en is er een alternatief gekomen voor het gebruik van de veren, zodat oude rituelen doorgang kunnen vinden.

ARTIS steunt de organisatie Asociación Armonía, die zich al meer dan twintig jaar inzet voor de bescherming van het 11.000 hectare tellende Barba Azul Nature Reserve en de ondersteuning van broedende ara's door middel van een nestkast-programma. Deze speciale nestkasten zijn ook in het verblijf van de ara's in ARTIS te zien. Zowel in het wild als in ARTIS maken de vogels veelvuldig gebruik van deze kasten, met een duidelijke toename in het aantal jongen dat uit het ei kruipt. Ook in ARTIS kroop voor het eerst een blauwkeelara-kuiken uit het ei!

Dit jaar heeft ARTIS op een heel speciale manier bijgedragen aan het voortbestaan van deze soort, namelijk door de financiering van bliksemafleiders. De nestkasten worden namelijk op twaalf meter hoge palen in een open veld geplaatst, waar de vogels veilig zijn voor roofdieren maar waar ze ook kwetsbaar zijn voor blikseminslag. Dankzij de geleiders worden de broedende vogels nu beter beschermd. Ook dat is soortbescherming!

Pinché-aap (*Saguinus oedipus*) – Proyecto Titi

De pinché-aap is een kleine primate die in de regenwouden van Colombia voorkomt. De soort wordt ernstig bedreigd door de grootschalige bomenkap die het leefgebied opdeelt in kleine stukjes bos, en de daardoor ineenslopende biodiversiteit van het regenwoud als ecosysteem. Van hun oorspronkelijke leefgebied is nu nog maar twee procent over. Samen met andere Europese dierentuinen ondersteunt ARTIS het werk van Proyecto Titi, dat zich inzet voor de kweek van nieuwe bomen. Zo kunnen weer zogenaamde 'corridors' geplant worden die versnipperde stukken regenwoud met elkaar verbinden.

Vale gier (*Gyps fulvus*) – LIFE Safe for Vultures

Sinds 2018 werkt ARTIS samen met het project LIFE Under Griffon Wings (opgevolgd als LIFE Safe for Vultures) om de populatie vale gieren op Sardinië te herstellen. Vijf gieren uit ARTIS hebben inmiddels hun vleugels uit kunnen slaan rond het Italiaanse eiland. De uitgezette gieren krijgen een transmitter om, waarmee via GPS hun locatie kan worden gevolgd. Zo kunnen onderzoekers niet alleen in de gaten houden waarheen de gieren trekken, maar ook bij welke kolonie ze zich aansluiten. In 2021 is er wederom een gierenkuiken uit het ei gekropen, dat samen met het jong uit 2020 zal worden uitgezet. Ook voor hen heeft ARTIS transmitters en GPS-trackers gefinancierd. Daarnaast worden binnen het project ook teams met honden opgezet die eventuele vergiftigde karkassen kunnen opsporen en proberen botsingen van gieren met energie-infrastructuur (bijvoorbeeld windmolens) te voorkomen.

Eikelmuis (*Eliomys quercinus*) – Zoogdiervereniging

Het jaar 2022 is door de Zoogdiervereniging uitgeroepen tot Jaar van de Eikelmuis, met als doel: op 31 december weet iedere Nederlander wat een eikelmuis is! In 2021 heeft ARTIS geld beschikbaar gesteld om onderzoek op te starten naar het leefgebied en gedrag van de eikelmuis, om de wildpopulatie met die kennis nog beter te kunnen beschermen. Want ook in ons eigen land is nog veel te behalen als het gaat over verantwoord met de natuur omgaan die ons land rijk is, en daarbij zoveel mogelijk soorten te behouden. Uiteindelijk heeft iedere soort een functie en zijn we allemaal schakels in één groot ecosysteem. En we moeten haast maken ons in dit knaagdier te verdiepen, want er zijn nog maar weinig over in het wild.

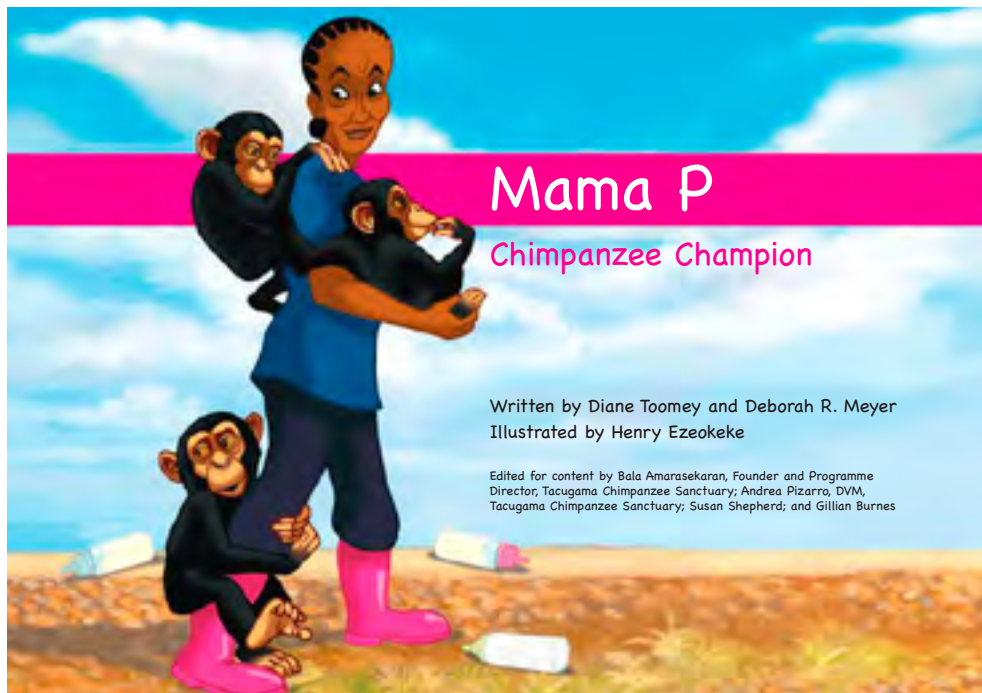
Afrikaanse pinguïn (*Spheniscus demersus*) – SANCCOB

ARTIS heeft de grootste kolonie Afrikaanse pinguïns van Europa. Bovendien coördineren we het Europese fokprogramma van deze soort, en hebben we dus een grote verantwoordelijkheid om de soort te behouden. Maar ook ze ARTIS zich in voor de pinguïns in het wild, die door overbevissing worden bedreigd. We steunen daarom al jaren de natuurbeschoudsorganisatie SANCCOB (Southern African Foundation for the Conservation of Coastal Birds). Deze zet zich in voor structurele hulp aan kustvogels, bijvoorbeeld door het veiligstellen van broedgebieden maar ook door acute hulp bij een olieramp.

Pan African Sanctuary Alliance (PASA)

In ARTIS leven ook veel Afrikaanse primaten: de westelijke laaglandgorilla, chimpansee, Dianameerkat en mandril. Zij komen voor in West- en/of Centraal-Afrikaanse landen waar de bedreigingen voor deze dieren groot zijn, bijvoorbeeld door de jacht voor vlees en door ontbossing. Om dit een halt toe te roepen is het heel belangrijk de lokale bevolking te bereiken, met name de jonge generatie. Om die reden ondersteunde ARTIS in 2021 de Pan African Sanctuary Alliance (PASA), die zich inzet voor 23 opvangcentra op het Afrikaanse continent. De bijdrage van ARTIS is gebruikt voor het drukken en verspreiden van een kinderboek dat de problemen van de apen belicht en oplossingen biedt.

Fundación Rewilding Argentina

Binnen het natuurbehoudproject in Argentinië, opgezet door de organisatie Fundación Rewilding Argentina, wordt gewerkt aan de herintroductie van diersoorten zoals de reuzenmiereneater, groenvleugelara, jaguar en ocelot. De organisatie heeft zich ingezet voor de bescherming van het natuurreservaat Ibéra, dat zo groot is als de Waddenzee. In het gebied ligt een enorm zoetwaterreservoir en wisselen moeras, grasland en bos elkaar af. Soorten die hier niet meer voorkwamen vanwege de jacht en verstoring door grote kuddes grazende runderen, kunnen nu weer worden teruggebracht. Het gebied is weer in evenwicht, waardoor de inheemse soorten weer een goede kans hebben in dit gebied voort te bestaan. Met de steun van ARTIS zijn GPS-halsbanden gekocht waarmee de geherintroduceerde jaguars gevolgd kunnen worden en ze een minder grote bedreiging vormen voor de bewoners omdat ze weten wanneer er een jaguar in de buurt is. Verder wordt de steun van ARTIS gebruikt voor de voeding van jonge grote miereneters.

Meer weten? Op www.artis.nl/nl/ontdek/natuurbehoud is meer te lezen over de genoemde projecten en andere zaken waar ARTIS zich voor inzet.

Natuurbehoudprojecten

ARTIS steunt natuurbehoudprojecten wereldwijd

De botanische tuin

Voor elke geleerde een bloem

Niet alleen in het park wordt hard gewerkt door de hoveniers, ook de perken aan de straatzijde van de ARTIS-gebouwen zijn onder handen genomen. Ton Hilhorst, ontwerper van de tuin, bedacht een nieuw concept voor het perk voor de ARTIS-Bibliotheek.

Op dit monumentale gebouw staan achttien namen van geleerden. Sommigen zijn algemeen bekend, zoals Aristoteles, Antoni van Leeuwenhoek en Anna Maria Sibylla Merian. Maar ook enkele wat minder bekenden, zoals Plinius, Belon en De Buffon. Dier- en plantensoorten worden vaak vernoemd naar hun ontdekker. Ton werd nieuwsgierig: zijn er ook planten vernoemd naar de geleerden op de ARTIS-Bibliotheek? En wat is het verhaal daarachter?

Aristoteles was makkelijk, want daar is een compleet plantengeslacht naar vernoemd: de *Aristolochia* (pijpbloemfamilie). Antoni van Leeuwenhoek had geen directe link met planten, dus daarvoor is de *Acaena microphylla* (het stekelnootje) gekozen. 'Micro' in *microphylla* verwijst naar de microscoop, een van zijn uitvindingen. Ook was er nog een tweede uitdaging: de plant moet wel kunnen overleven in ons klimaat en op die specifieke (zeer zonnige) plek. Sommige planten, zoals het Linnaeusklokje dat graag drassig en in de schaduw staat, vielen af. Uiteindelijk is er voor iedere geleerde minimaal één plant gevonden en zijn ze door iedereen te bewonderen!

A. Seba - *Kniphofia*, *Cistus*

A. van Leeuwenhoek - *Sagina subulata*, *Acaena microphylla*

Aristoteles - *Aristolochia durior*

C. van Linné - *Rosa*

G. Edwards - *Ornithogalum*

Gesner - *Fragaria vesca*, *Hemerocallis aten*, *Tulipa gesneriana*

J. Swammerdam - *Anchusa officinalis*

J.F. Gronovius - *Ilex verticillata*

J. Ray - *Acer pseudoplatanus* 'Brilliantissimum'

L. de Buffon - *Iris germanica*

L.J.M. Daubenton - *Brassica oleracea* var. *ramosa* 'D'Aubenton Panache'

A.M.S. Merian - wilg, *Budleya*

M.J. Brisson - *Indigofera heterantha*

P. Artedi - *Houttuynia cordata*

P. Belon - *Juniperus communis* 'Suecica'

P. Camper - *Helleborus niger*

Plinius - *Symphytum officinale*

R.A.F. de Réaumur - *Quercus*

Ton Hilhorst:

'Alles voor de blijdschap van het publiek'

Ontwerper Tuin

Al zo'n vijftien jaar verzorgt Ton Hilhorst het tuinontwerp van ARTIS. Voor hem geen brave borders of nietszeggende heggetjes – door hem smalend 'schaamgroen' genoemd. In 'zijn' ARTIS-Park gaat achter iedere struik of plant een verhaal schuil. Dat is heel duidelijk bij de beplanting voor de Bibliotheek. Maar hij vertelt ook honderduit over de andere grote projecten in 2021: het Gibboneiland en de hoek met variëteiten en albinistische soorten.

De beplanting bij de Bibliotheek laat goed zien hoe Ton tot een verhaal komt. Vroeger stond aan de straatkant van dit gebouw een hek, met daarachter tegels en wat verdwaalde vlinderstruiken. Toen de Bibliotheek werd gerestaureerd, werd ook deze strook onder handen genomen. Ton liet zich inspireren door de namen op het gebouw: 'Ik vroeg me af wie die mensen waren, en of ze iets te maken hebben met bepaalde plantensoorten.' Wat hij bedacht bij iedere naam staat in het kader op pagina 20. Toevallig had ik op de parkeerplaats nog oude, handgekapte stoepbanden liggen. Die heb ik recht op gezet, tussen de planten. Dat is decoratief, maar ook functioneel. Straks komen op die palen nog de namen van de planten en de geleerden, plus in het kort wat zij hebben bijgedragen aan de wetenschap.'

Bomen hergebruikt

Hergebruik van oude onderdelen komt vaker voor in Ton's plannen. Zo bestaat ook de nieuwe aanleg van het Gibboneiland grotendeels uit bomen en struiken die al in het ARTIS-Park aanwezig waren. Ton: 'Er speelden een paar dingen tegelijk. In verband met de restauratie van het Aquarium moesten daar bomen weg en drie elzen konden we hergebruiken op het Gibboneiland. Datzelfde gold voor de beplanting rond gebouw De Volharding, waar steigers omheen werden gezet. Uit duurzaamheidsoogpunt is het natuurlijk fijn om planten, die nog goed zijn, te kunnen behouden. Maar het kwam ook goed uit qua kosten. Er lag een vrij duur beplantingsplan voor het Gibboneiland, maar toen dat gerealiseerd moest worden, zaten we middenin de onzekere en arme coronatijd. Het was dus mooi dat we veel struiken en in totaal zes bomen al in huis hadden.'

Bij het nadenken over de beplanting gaat Ton natuurlijk ook altijd uit van de diersoort die er moet leven. In het geval van de gibbons was het thema Azië. 'Je probeert zo'n eiland een Aziatische *look* te geven, maar een jungle kan ik natuurlijk niet nabouwen. Wel zorg je dan voor grote bladeren en planten die in de winter groen blijven.' Kies je dan juist wel of niet voor planten die de dieren lekker vinden? Krijgen zij ook een 'eetbare tuin'? Ton: 'Dat kan alleen in een heel groot verblijf. Gibbons vinden bijvoorbeeld de knopjes van planten lekker, en vinden het veel leuker om die uit het wild te halen dan uit hun voerbakje – dat zou ik ook leuker vinden! – maar als je niet uitkijkt is binnen de kortste keren je beplanting dood.'

Nieuw verblijf, ander gedrag

Het Gibboneiland is nu twee keer zo groot als het oude eiland. Ook het nieuwe binnenvverblijf is veel ruimer. 'Vroeger zaten de gibbons vooral op het eiland omdat hun verblijf zo klein was. Om ze daar niet te hoeven opsluiten tijdens de herinrichting van het eiland, is eerst het nieuwe verblijf gebouwd, waar ze konden overwinteren. Ondertussen konden wij onze gang gaan op het eiland.' Dat was een hele operatie waar, om de bomen te plaatsen, grote kranen aan te pas kwamen. Dat het park in 2021 opnieuw langere tijd dicht was, kwam dus eigenlijk goed uit. 'Zeker voor ons werk had het soms voordelen dat er geen publiek was. Je kon je troep laten liggen, hoefde niks op te ruimen. Al was het afstand houden voor ons juist heel onhandig, omdat je veel werk met zijn tweeën doet.'

Toch vond hij de sluiting vooral een droevige tijd. 'We maken alles om de blijdschap te zien van het publiek. Vooral toen de bollen prachtig in bloei stonden, en er geen publiek het park in kon, bloedde mijn hart.'

Sinds alles klaar is, zitten de apen afwisselend binnen, in de luchtbrug en op het eiland. 'De gibbons waren helemaal gewend aan het nieuwe verblijf, dat heel comfortabel is. Als het kil is, blijven ze nu vaak binnen. Soms zitten ze enkel in de tunnel, die ze ook heel leuk vinden, en met mooi weer op het eiland. Ze gebruiken de ruimte nu heel anders. Dat is leuk om te zien.'

Evolutie van de smaak

Ton kijkt bij een nieuw plan altijd eerst naar de aanwezige elementen. Toen in de hoek tegenover de gorilla's een boom wegviel, liet hij zich leiden door de omgeving. Ton: 'Ik vroeg me al langer af of albinisme bij planten bestaat. Elke plant heeft bladgroen nodig om te leven, geheel witte planten zijn dus gedoemd te sterven. Ik ontdekte dat de kustmammoetboom hier een oplossing voor heeft gevonden. Als bij die soort een wit exemplaar opduikt, wordt hij door zijn broeders en zusters gevoed. Dat gaat via het wortelstelsel en is dus een vrijwillig soort parasitisme.' En laat er nou een grote, oude kustmammoetboom staan tegenover de gorilla's!

Ton koppelde deze ontdekking aan het thema 'variëteiten', waar hij al langer iets mee wilde. Hij ging op zoek naar witte plantensoorten en plaatste die bij elkaar. Ton: 'Dat er varianten van een soort ontstaan, hoort bij de evolutie. Maar naast deze natuurlijke afwijkingen is door ons mensen een ander soort evolutie op gang gekomen: die van de smaak. We doen ons best om een rareiteit te kweken waar de plant zelf niets aan heeft, puur omdat wij die mooi vinden. Denk aan een dwergvorm of een dubbele bloem. In deze hoek staan nu allemaal (gedeeltelijk) witte variëteiten, die wij cultiveren, maar die in de natuur zelf weinig overlevingskansen hebben. Ik vind dat razend interessant.'

Emil Polak & Hans Mulder: 'Gebouw en collectie zijn één'

Dubbelinterview met Emil Polak, manager Strategie & Ontwikkeling bij ARTIS, en Hans Mulder, conservator Natuurhistorische Collecties van de Universiteit van Amsterdam

Na een afwezigheid van drie jaar is conservator Hans Mulder begin 2022 weer met zijn boekencollectie in de ARTIS-Bibliotheek getrokken. 'We zijn ontzettend blij dat het zo mooi en zo grondig is gerestaureerd,' vertelt hij tijdens een rondleiding. Over die restauratie weet Emil Polak, manager Strategie & Ontwikkeling bij ARTIS juist alles te vertellen.

Emil: 'Sinds 2010 zijn we als onderdeel van het vorige Masterplan bezig om alle gebouwen langs de rand van het oude ARTIS-perceel te restaureren: het oude Vogelhuis, het Apenhuis, de Ledenlokalen, het Grootte Museum, de Fazanerie, de Salmhuisjes en nu het Aquarium. Onze filosofie is, dat alles binnen de hekken ARTIS zou moeten dienen, maar de Bibliotheek was sinds 1939 geen eigendom meer.' In dat jaar raakte de dierentuin namelijk in financiële problemen en ging het gebouw over naar de gemeente, en de collectie naar de Universiteit van Amsterdam.

Emil: 'Omdat de UvA bezig is te centraliseren, en vastgoed afstoot, bestond de kans dat de boeken uit het gebouw zouden verdwijnen. En dat terwijl gebouw en collectie eigenlijk één zijn: de Bibliotheek is immers speciaal voor deze verzameling gebouwd.' De gesprekken met de UvA leidden ertoe dat ARTIS in 2017 het gebouw weer overnam, met de afspraak dat de collectie er voor altijd kan blijven.

Fundering en plint

‘Het was niet de bedoeling meteen te gaan restaureren, maar het gebouw bleek in abominabele staat te verkeren. We wisten dat de fundering slecht was, maar zó slecht, daar schrokken we van. We moesten versneld met de restauratie beginnen.’ De eerste fase stond dus in het teken van funderingsherstel. Emil: ‘Het was belangrijk te zorgen dat het gebouw weer op zijn hoeven kon staan, niet verder zou verzakken. Toen we daarmee klaar waren, in 2020, konden we beginnen met fase twee, de renovatie. Hierbij is de begane grond verduurzaamd, met geïsoleerde wanden, dubbel glas, vloerverwarming, een nieuwe klimaatinstallatie. Daarmee is de “plint” van het gebouw klaar voor de toekomst. De ruimtes daarboven zijn mooi gemaakt, opgefrist, de luchtbehandeling is verbeterd, en ook de routing.’

Zo zijn naast twee van de vier trappenhuizen liften geïnstalleerd. Daarmee is de bibliotheek toegankelijk voor minder validen, maar de liften maken het gebouw ook beter verhuurbaar, omdat je niet door andermans ruimte hoeft om ergens te komen. Het gebouw biedt, naast de boekencollectie, sinds september 2021 ook onderdak aan vier bedrijven en organisaties die passen bij de missie en visie van ARTIS. Het zijn dus geen kantoren voor ARTIS-personeel. Emil: ‘De Volharding bevat genoeg kantoorruimte en we hadden, door de coronacrisis, helaas net collega’s moeten laten gaan. Daarbij is het belangrijk om nog meer samen te werken met organisaties die gelijke visies hebben als ARTIS.’ Niet onbelangrijk is ook dat er huurinkomsten nodig zijn om het gebouw te renoveren en te onderhouden, zodat we straks ook de derde fase van de renovatie in gang kunnen zetten: het dak en de buitengevels.’

Bibliotheekzaal

Maar hoe zit het met de Bibliotheek en de voormalige museumruimtes op de bovenste verdieping? Hier valt Hans Mulder bij: ‘Alles is opgeknapt en opnieuw geschilderd. De plafonnetjes van zachtboard met TL-balken zijn weg en de verlichting is verbeterd, net als de beveiliging.’ Hij demonstreert de nieuwe brandwerende deuren. ‘Wel hebben we voorzetramen in plaats van dubbel glas.’ Emil: ‘Het zou een enorme operatie zijn om het dak en de gevel te isoleren. Vanwege budget en tijd hebben we dat voor ons uitgeschoven, maar ook omdat je dan heel erg aan het monument gaat komen.’

Hans laat zien dat de boekenkasten rondom onderdeel zijn van de constructie: ‘Die ondersteunen de galerij in de bibliotheekzaal en konden er dus niet uit. De kasten lijken van hout, maar het is ijzer, geschilderd met een houtnerf.’ De kasten zijn dus niet van hun plek geweest. ‘De originele lapjes tegen het stof zitten nog vast, met dezelfde spijkers met porseleinen kopjes.’ Daarmee is de sfeer van de leeszaal prachtig bewaard gebleven.’

Hans Mulder

Minder ruimte

Vol trots laat Hans de spiksplinternieuwe kluis zien: een kamer waar een 'doos' is ingebouwd. Hans: 'Het is dus een kamer in een kamer, met een dikke kluisdeur, dus heel goed beveiligd. De condities zijn optimaal om waardevolle boeken in te bewaren, dus het is hier behoorlijk koud, en er is een speciale gasblusinstallatie. De kluis is wel stampensvol – ik moest méér boeken kwijt in minder ruimte, maar het is me gelukt!'

Waar waren de boeken – én Hans – in die drie jaar dat de renovatie duurde? 'De boeken waren in het UvA-depot in Amsterdam Zuidoost. Zelf had ik een kantoor op de Oude Turfmarkt.' Begin 2022 verhuisden 9.000 boeken, de archieven en de afbeeldingencollectie terug naar de Plantage Middenlaan, maar een aanzienlijk deel – 7.000 van de 16.000 titels – is niet teruggekeerd. 'Die blijven in het depot. Alleen de kerncollectie, waarvoor de Bibliotheek is gebouwd, is terug. Dat komt omdat de opslagruimtes beneden nu kantoor zijn, maar ook omdat de functie van de Bibliotheek is veranderd. De centrale leeszaal van de UvA is op de Oude Turfmarkt, bij de Bijzondere Collecties. Hier komen alleen mensen die echt onderzoek doen in onze collectie en verder geef ik hier, tussen de boeken, veel gastcolleges. Niet alleen voor UvA-studenten; ook de Rijksakademie, Rietveld Academie en andere opleidingen die meer willen weten over de geschiedenis van illustratietechnieken komen hier.' Zo geeft Hans invulling aan een belangrijk kerndoel van de UvA, 'valorisatie': de relevantie van wetenschappelijk onderzoek zichtbaar maken.

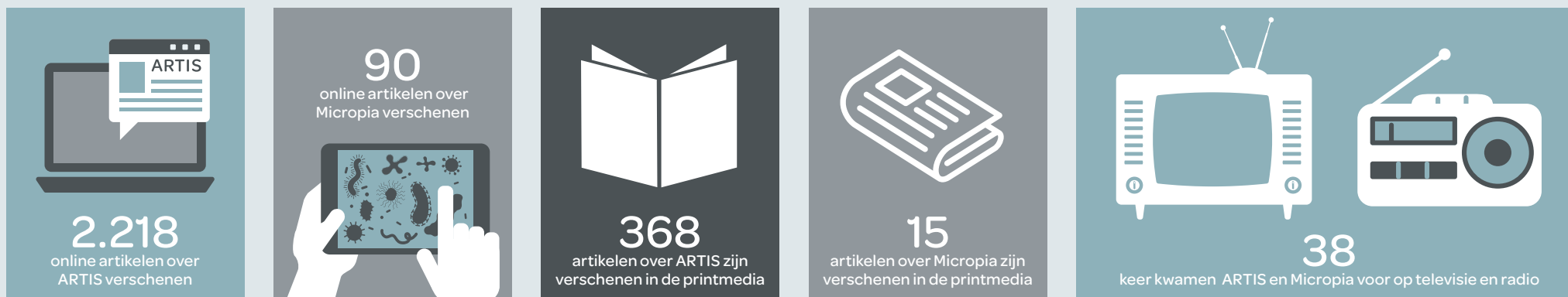
Prijs

Daar draagt ook het boek *De ontdekking van de natuur*, aan bij, dat hij schreef tijdens de coronaperiode. Hierin beschreef Hans Mulder, aan de hand van de ARTIS-collectie, de ontwikkeling van de wetenschappelijke natuurstudie tussen 1500 en 1900. Het boek werd door het Wereld Natuur Fonds, radioprogramma Vroege Vogels (BNNVara) en de Volkskrant uitgeroepen tot 'het beste natuurboek van het jaar'. De uitreiking van deze prestigieuze Jan Wolkers Prijs was voor hem 'beslist hét hoogtepunt van 2021'.

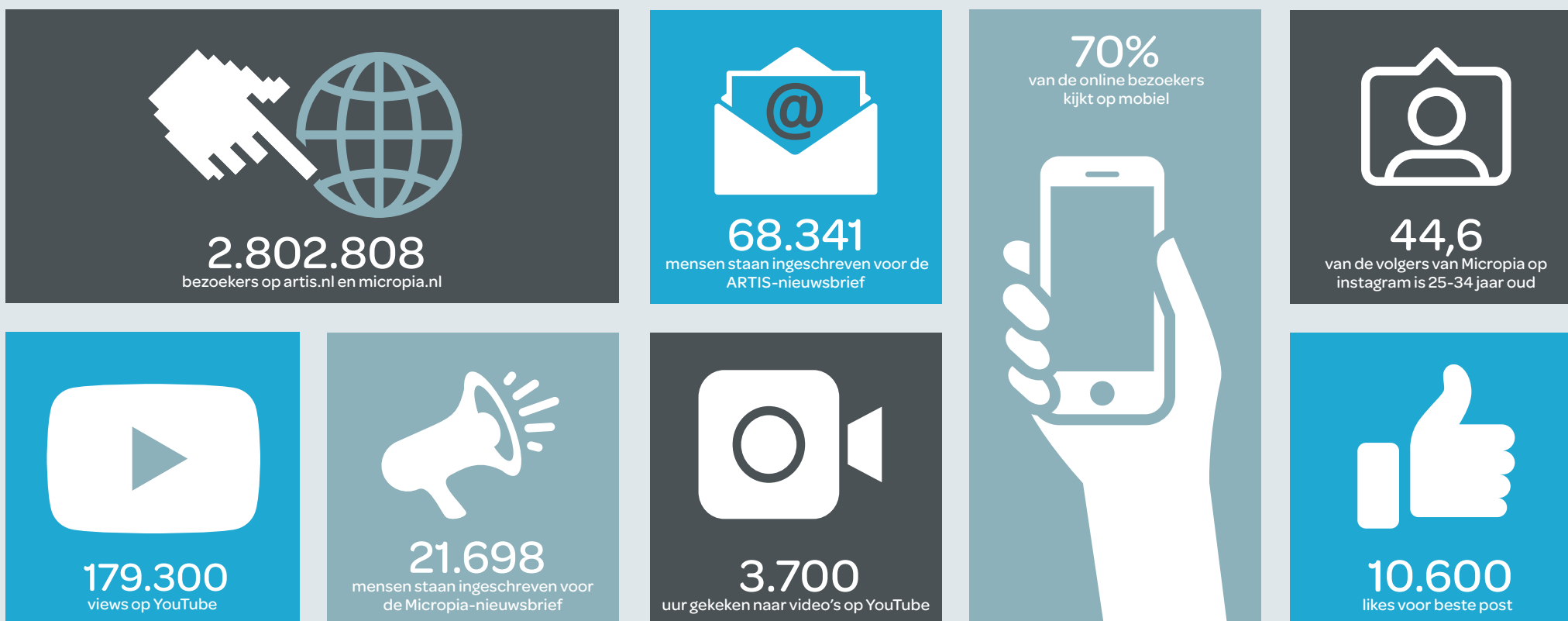

De ARTIS-Bibliotheek dateert uit 1868. G.F. Westerman, directeur en een van de oprichters van ARTIS, was handelaar in antieke natuurboeken. Speciaal voor zijn verzameling bouwde architect G.B. Salm de bibliotheek. Op de begane grond waren de zebra's gehuisvest. Later werd ten westen hiervan een tweede bouwdeel gebouwd, voor de collectie flora en fauna, met daaronder ook een dierenstal. Toen de twee kleine huisjes ertussen waren afgebroken, kon in 1872 ook het middendeel worden gerealiseerd.

ARTIS in de media

ARTIS Online

Nele de Klerk:

'Corona = een virus = een microbe'

Teamleider Micropia Laboratorium

Nele de Klerk is de aanvoerder van het team ARTIS-Micropia-laboranten. Anders dan in andere laboratoria is er hier elke dag contact met een (breed) publiek. Dat is nu juist ook zo leuk aan deze baan. Maar toen was het museum opeens een half jaar dicht. Hoe was dat voor haar en haar collega's?

'Ja héél raar! Je werkt opeens in een leeg museum! Dat was best heftig, vooral omdat het zo lang duurde.' Behalve dat het publiek ontbrak, waren ook het licht en de installaties grotendeels uit. 'Op weg naar het laboratorium liepen we dus door een donker museum. Gelukkig kwamen we af en toe nog een dierversorger tegen.' Een dierversorger? 'Ja,' lacht Nele, 'zij komen elke dag om de mieren en de vissen te verzorgen. Wij microbiologen vinden mieren veel te groot. We weten niet zo goed wat we daarmee aan moeten.'

Routine

Ze beschrijft wat er wél doorging: het verzorgen van de collectie microben. In allerlei opstellingen in het museum worden levende preparaten getoond, en de laboranten zorgen dat die in goede conditie blijven. 'Sommige microben, zoals schimmels en bacteriën, kun je invriezen, dus als het ware pauzeren. Andere – bepaalde algen – moet je echt actief blijven verzorgen.' De gebruiksaanwijzing verschilt per microbe. 'De een groeit snel, is makkelijk op te kweken. Als je weet "we gaan over twee weken open", dan kunnen we die makkelijk op tijd goed hebben. Andere zijn een stuk langzamer, of moeilijker. Die moesten we in het museum in leven houden.' Zo zorgt iedere laborant standaard voor tien of meer microben. Er ontstond een zekere routine. In normale omstandigheden lopen de laboranten veel door het museum.

Oktober was in Micropia de tweede best bezochte maand van 2021, terwijl in alle voorgaande jaren oktober nooit zo'n goede maand was wat betreft aantallen bezoekers. Een marketingcampagne, met extra aandacht voor de scholen, was daarvoor de reden.

'Ieder uur controleren wij alle opstellingen: ziet het er nog goed uit? Sommige preparaten kun je gerust een maand laten liggen, maar er zijn er ook die we elke dag moeten vervangen, omdat ze minder mooi worden.' Tijdens hun rondes is er veel gelegenheid voor de bezoekers om met de laboranten in gesprek te gaan en twee keer per dag houden ze een praatje. Nele: 'Dan komen er heel veel vragen, van algemeen tot heel specifiek, want er komt een heel gevarieerd publiek. Wij vinden dat heel leuk.'

Micropia juist nu relevant

Ze waren dan ook heel blij toen het museum in juni weer opende. Vooral vanaf het najaar kwam het bezoek weer goed op gang. 'Je merkte dat de scholen ook weer veel zin hadden om langs te komen.' De herfst/wintercampagne 'Een betere wereld begint bij microben' liep heel goed. 'Oktober was heel druk. Er was onderwijsmateriaal over hoe microben worden gebruikt in allerlei duurzame toepassingen, maar ook voor gezinnen die in het weekend kwamen was het leuk. Die kregen na afloop een kitje mee naar huis – een petrischaaltje met een voedingsbodem – waarmee ze thuis een testje konden doen.'

Waren er nou ook veel vragen over corona? Dat is toch ook een microbe? Nele: 'Op zich is het simpel: corona = een virus = een microbe. Vanaf het begin van de crisis vroegen mensen "Hebben jullie hier ook corona?" We hebben niet het virus zelf, maar we hebben er wel een presentatie over gemaakt: een vitrine met een 3D-model van het virus, met al die spikes, en daarnaast een schubdier en vleermuis en een scherm met verhalen. Dat voldeed echt aan een behoefte.' Hoewel we vooral de positieve kracht van microben willen benadrukken is het mooi hoe de pandemie nog maar eens de relevantie van dit museum laat zien.

Was corona voor haar en haar collega-microbiologen nog extra spannend/interessant? Nele: 'De pandemie, hoe verschrikkelijk ook, is in mijn vak ook vet interessant. Hoe het virus zich ontwikkelde en verspreidde, waarom het opeens zoveel besmettelijker bleek dan andere virussen. Dat is dan toch je beroepsdeformatie. En virologen waren de afgelopen twee jaar opeens ook heel erg zichtbaar.'

The Fungal Wall

Gelukkig beleefden Nele en Micropia in 2021 nog een hoogtepunt van een andere orde: de installatie van het kunstwerk *The Fungal Wall*. Nele is heel enthousiast over Lizan Freijnsens wandvullende tapijt, dat zij hielp ophangen. 'Dat was nog een dingetje. Het zijn losse onderdelen, maar die zijn wel heel groot en zwaar. Het was een hele tour om ze op de juiste plek vast te maken.' Het kunstwerk is gebaseerd op bestaande schimmels. Nele: 'Het is best wel natuurgetrouw door het gebruik van wol: sommige microben hebben ook zo'n *fluffy* gevoel. Maar wat het werk zo bijzonder maakt, is de enorme schaal, dat het zo gigantisch is opgeblazen. Het is echt zo'n goede toevoeging aan wat we hier verder vertellen. Ik weet niet hoe we ooit zonder hebben gekund.'

Bezoek aan ARTIS in coronatijd

679.004
bezoekers veilig ontvangen

16.851
totaal aantal vrijwilligersuren

138
dagen achtereens gesloten

5617
totaal aan vrijwilligers diensten

ARTIS

9
handenwaspunten en ontsmettingspalen

27
avondwandelingen

60
nieuwe vrijwilligers

117
stickers geplakt

Caroline Verweij:

‘Er is straks altijd wat te doen’

Hoofd Erfgoed, Educatie & Academie

De voorbereidingen voor het ARTIS-Groote Museum zijn in volle gang. Het jaar 2021 stond in het teken van het kwartiermaken voor de programmering, vertelt Caroline Verweij, hoofd Erfgoed, Educatie & Academie. Haar afdeling houdt zich bezig met de programmering van de Oostzaal. ‘In de Oostzaal van het Groote Museum is er volop ruimte voor programma’s voor bezoekers. Zo’n plek was er nog niet echt in ARTIS.’

De programmering is straks een integraal onderdeel van een bezoek aan het ARTIS-Groote Museum. Caroline: ‘In het Groote Museum worden bezoekers echt aan het denken gezet over onze verbondenheid met al het andere leven: dieren, planten en microben. We zijn daar onlosmakelijk mee verbonden. Dit roept vragen op. En daar wil je over in gesprek. In de Oostzaal van het museum is daarom doorlopend programmering: workshops over geur, maar ook over het eten van de toekomst. Je kunt aansluiten bij lezingen of meedoen aan bijvoorbeeld een meditatieworkshop. Voor een deel van de samenkomsten in de Oostzaal geldt dat deze begeleid worden door de museummedewerkers van het Groote Museum. Zij zijn ook degenen met wie je als bezoeker in gesprek kunt. Vrijwilligers worden opgeleid tot “Verbinders”. Met hen kun je samen kijken en kom je al pratende meer te weten over onze verbondenheid met alles wat leeft.’

Eigen maken

Caroline blikt terug op de voorbereidingen die in 2021 plaatsvonden. Dat begon met inwerken, zich de inhoud van het museum eigen maken. Het team van Haig Balian, de artistiek leider van het Groote Museum, formuleerde twaalf thema’s en vulde deze zones met rijke ‘content’. Caroline: ‘We gaan verder bouwen op een basis die door dit team is neergelegd, van daaruit ontwikkelen wij programma’s voor verschillende doelgroepen. Interdisciplinaire programma’s die de thema’s verder uitdiepen.’

Doelgroepen

In 2021 bracht ARTIS de beoogde doelgroepen van het Groote Museum in kaart. Caroline: 'Primair zijn dat de algemeen geïnteresseerde dagjesbezoekers en – ook een belangrijke publieksgroep van ARTIS – de families met kinderen.' Maar het Groote Museum richt zich ook specifiek op de 'Veranderingsbewusten', de mensen die zich echt zorgen maken over natuur, klimaat en biodiversiteit.

'Mijn collega's van marketing en communicatie hebben zich verdiept in de motivatie en behoeften van deze doelgroepen, middels een aantal focusgroepen, waarin de eerste ideeën voor programma's zijn getoetst. Dit alles met als doel vat te krijgen op wie deze mensen zijn, waar ze zich zorgen over maken, waarvoor ze komen, wat we hen kunnen bieden. Daarop gaan we inspelen met de programmering.'

Tekentafel

In 2021 werden ook plannen ontwikkeld om een nieuwe *pool* van publieksbegeleiders en het team van vrijwilligers te scholen. Zij moeten het publiek helpen, door vragen te stellen en in gesprek te gaan, maar ook de verschillende samenkomsten begeleiden. Er is nagedacht over de manier waarop deze museummedewerkers en vrijwilligers getraind gaan worden. Ruim voor de opening werd gestart met de verschillende scholingen en trainingen.

Toch kan niet alles op de tekentafel worden uitgedacht. Caroline: 'Wanneer het museum open is, kunnen we pas echt zien hoe de dynamiek is met het publiek in dat nieuwe gebouw. We gaan daarom het eerste jaar ook veel uitproberen. Om goede programma's te maken, moet je met je publiek in contact staan. De museummedewerkers zullen veel teruggeven, wat wij weer kunnen gebruiken om de programma's te verbeteren.' Het nieuwe hoofd Groote Museum, Karlien, krijgt de ruimte om pilots te doen. 'We hebben besloten om ons pas na de zomer actief te richten op het onderwijs. Ook omdat wij bezig zijn met de ARTIS-brede onderwijsvernieuwing, waar dit aanbod onder valt.'

Het was dus een druk jaar voor Caroline en haar afdeling. Is zij tevreden over de opbrengst? 'Ja zeker wel, daar krijg ik juist energie van!'

Gezamenlijk educatieprogramma ARTIS-Planetarium en SpaceBuzz voor jonge 'ambassadeurs van de aarde'

Op twee momenten in 2021 stond op het Artisplein een raket van ruim vijftien meter lang. Deze was onderdeel van het internationaal bekroonde educatieprogramma SpaceBuzz, een initiatief van ESA-astronaut André Kuipers. ARTIS en SpaceBuzz trekken samen op in de missie om kinderen op een vindingrijke manier te inspireren goed voor 'hun' planeet te zorgen.

De SpaceBuzz laat de leerlingen ervaren hoe het is om onze kleine aardbol vanuit het oneindige heelal te observeren. Deze uitzonderlijke blik op onze planeet wordt door astronauten ook wel omschreven als het overview-effect. In het gezamenlijke lesprogramma met docenten van ARTIS-educatie werden diverse basisscholen uit Amsterdam meegenomen op ontdekkingsreis.

In het ARTIS-Planetarium ervaren de kinderen de plek van onze aarde in het gigantische heelal. Het is het enige bolletje waarop wij kunnen leven. De leerlingen zien de kwetsbaarheid van het leven op aarde, maar vooral ook hoe krachtig de kringloop van de natuur is. Na een avontuurlijke ruimtereis gaat hun missie verder in het ARTIS-Park. Daar ontmoeten ze planten en dieren die zich al 'ambassadeurs van de aarde' mogen noemen. Zoals de gieren, die ook wel als opruimers van de natuur bekend staan. En ze leren hoe bomen zoals de plataan water weten te zuiveren in een vervuilde, stedelijke omgeving.

Het gezamenlijke onderwijsprogramma tussen SpaceBuzz en ARTIS is succesvol verlopen en wordt in de komende jaren voortgezet. Daarnaast zal worden onderzocht hoe ook reguliere bezoekers toegang kunnen krijgen tot het programma.

Suzanne Brinkman: 'Achter alles zit een verhaal'

Manager Publiek & Beleving

De ambitie van ARTIS op het gebied van duurzaamheid is groot. De horeca is daar een belangrijk onderdeel van. Daarom tekenden ARTIS en horecapartner Vermaat in februari 2021 een overeenkomst waarin het duurzaamheidsstreven is verankerd. Manager Publiek & Beleving Suzanne Brinkman schetst hoe breed ARTIS duurzame horeca eigenlijk opvat.

'Toen wij in 2020 in gesprek gingen met Vermaat over een nieuw contract hebben we elkaar echt uitgedaagd. ARTIS heeft als missie mensen te inspireren om beter voor de natuur te zorgen, en daarin speelt eten en drinken een grote rol.' Zowel ARTIS als Vermaat investeerde tijd en geld om zo duurzaam mogelijk te worden, op alle horecalocaties. Dat begon al eerder, in 2019, met de opening van de Serre. 'Daar hebben we een geheel vegetarisch assortiment neergezet, waarin we de link met de tuin proberen te leggen. Dus we maken limonades en thee van de kruiden uit de tuin en gebruiken planten die in het park groeien voor zelfgebakken etenswaren.'

Grote keuzes

Suzanne: 'In 2021 hebben we besloten in zijn geheel vegetarisch te worden. De productie van vegetarisch voedsel kost immers veel minder water en grondstoffen dan die van vlees. De doelstelling is om ook andere dierlijke eiwitten zoveel mogelijk te verminderen. Dat geldt dus ook voor kaas en melk, want ook de melkproductie heeft heel veel impact op de leefomgeving. Daarom zijn onze poffertjes gemaakt zonder eieren en melk. Daar proef je niks van.'

Hoe doe je dat in het Frietkot en de Waterkant (voorheen de Twee Cheetahs), locaties waar veel gefrituurde snacks worden verkocht? Dat aanbod klinkt niet erg verantwoord? Suzanne: 'Duurzaam en vegetarisch eten is niet altijd alleen maar "chic". We willen laten zien dat *comfortfood* – gewoon lekker een patatje, hamburger, ijsje of pizza, iets wat echt bij een dagje-uit hoort – ook heel goed op een meer duurzame manier kan worden aangeboden. Zo hebben we de Karma Shoarma – vegetarische pita shoarma – en een heel goede vegetarische hotdog. We letten daarbij ook op de gezondheid, dus we hebben met Vermaat afgesproken: in het eten zit maximaal zoveel zout, zoveel suiker.'

Maar duurzaamheid is veel meer dan vegetarisch eten. 'We zijn erg afhankelijk van onze toeleveranciers en die hebben we ook in het contract meegenomen. Als Vermaat en ARTIS samen leveranciers pushen om zoveel mogelijk te verduurzamen én met ons mee te denken, dan kun je echt iets bereiken. Als wij zeggen "We kopen gewoon niet meer bij je als je je producten in driedubbel plastic blijft verpakken, dus verzin iets!" Dan gaan ze kijken hoe ze het in een kartonnen doos kunnen sturen.' ARTIS was een aantal jaar geleden het eerste Nederlandse dagje-uit dat alle petflessen uitbande. 'Het heersende idee was toen "daar ga je heel veel geld mee verliezen", maar soms moet je gewoon grote keuzes durven maken en de consequenties aanvaarden. En die blijken dan wel mee te vallen.'

Maatschappelijke rol

Duurzaamheid is dus een breed terrein. 'We werken in de komende vier jaar ook toe naar emissievrij vervoer naar ARTIS.' Een toekomstdroom is om per boot voorraden te laten komen, en afval af te voeren. Die (elektrische) schepen zouden kunnen aanmeren bij de Waterkant en het Dienstencentrum.

We vroegen Frank Smedeman, General Manager van Vermaat, om tien voorbeelden van duurzame producten en keuzes in de ARTIS-horeca:

- Bij de Bakkerij staat een pulp muffin op de kaart, gemaakt van restfruit, dat weer overblijft van de limonades die we trekken van producten uit de eetbare tuin
- Met elk verkocht Earth Water-flesje ondersteun je waterprojecten in gebieden waar dit het meest nodig is
- We sturen standaard in onze menu's aan op KRNWTR. Dat is een postmix voor flavored waters. Hierdoor verminderen we logistieke bewegingen en afval (voor minder duurzame alternatieven vragen we een meerprijs)
- Wist je dat voor een rundvleesburger 2.500 liter water nodig is? Daarom verkopen wij bij de Waterkant alleen plantaardige zonnebloemburgers die veel minder water nodig hebben
- Het biologisch roomijs is gemaakt van 100% dagverse volle melk, afkomstig van de Stichting Natuurboeren uit de buurt. Deze volle melk is afkomstig van oud-Hollandse runderrassen
- De mock- en cocktails worden gemaakt met bloemen en kruiden uit de eetbare tuin
- Bij de Serre staat broodpudding op de kaart, die is gemaakt van het 'oude' brood dat anders wordt weggegooid
- Bij het Frietkot is naast friet en snacks een heerlijk biertje te halen, gemaakt van ... aardappelschillen!
- INstock levert met elektrisch vervoer AGF-producten aan die door supermarkten zijn afgekeurd voor verkoop
- Bij de aanschaf van nieuwe apparatuur zoeken we altijd naar een combinatie van refurbished en de meest zuinige apparatuur

Suzanne: 'Dat is echt wel een logistiek ding, en heel kostbaar omdat niemand het nog doet. Maar de stad gaat in de toekomst worden afgesloten voor zwaar verkeer, dus ik denk wel dat we binnenkort een pilot gaan starten, al blijft het een kostenafweging.'

Duurzame horeca betekent ook dat je een maatschappelijke rol hebt als werkgever. Suzanne: 'Hoe ga je met personeel om? Van de mensen die in de ARTIS-horeca werken heeft 7 procent een afstand tot de arbeidsmarkt of doet een re-integratietraject. Ons bananenbrood wordt gemaakt in de gevangenis, waar jongens en meiden leren om bakker te worden. Achter alle producten zit dus gewoon een verhaal. Zo gaan alle sinaasappelschillen die we overhouden van smoothies en verse sapjes naar een bedrijf waar ze er zeep van maken. En op het koffiedik laat een ander bedrijf zwammen groeien. Die worden weer gebruikt voor vegetarische burgers.'

Het kost veel tijd om dit allemaal uit te zoeken. Zowel ARTIS als Vermaat heeft daarom een duurzaamheidscoördinator, die de benodigde kennis in huis heeft en kan adviseren. Suzanne: 'Het gaat om de hele keten. Vermaat heeft een grote rol in het uitzoeken hiervan en probeert overall, bij de inkoop en het samenstellen van de menu's, de transitie te maken. Zij beschikken nu over een dashboard waarmee ze letterlijk op elk product kunnen meten – vanaf het moment dat het gaat groeien totdat het hier is – hoeveel impact het heeft, wat de footprint is.' Het is fantastisch om te zien dat we nu al een voorbeeld zijn voor grote organisaties die naar ARTIS komen om te kijken hoe wij het voor elkaar hebben gekregen.

'We hebben nu een soort van *road map* hoe we dit alles gaan bereiken. Elk kwartaal hebben we duurzaamheidsoverleg, waarin we bespreken waar we staan. De verschillende locaties hebben nu hun eigen aanbod en signatuur en in 2022 opent er nóg een horecapunt: het Klein Lokaal in het Groote Museum, aan het Artisplein. Daar staan lokale producten centraal. Daar kan ik me enorm op verheugen.'

Dineren in het Planetarium

Cursus Sterrenkunde

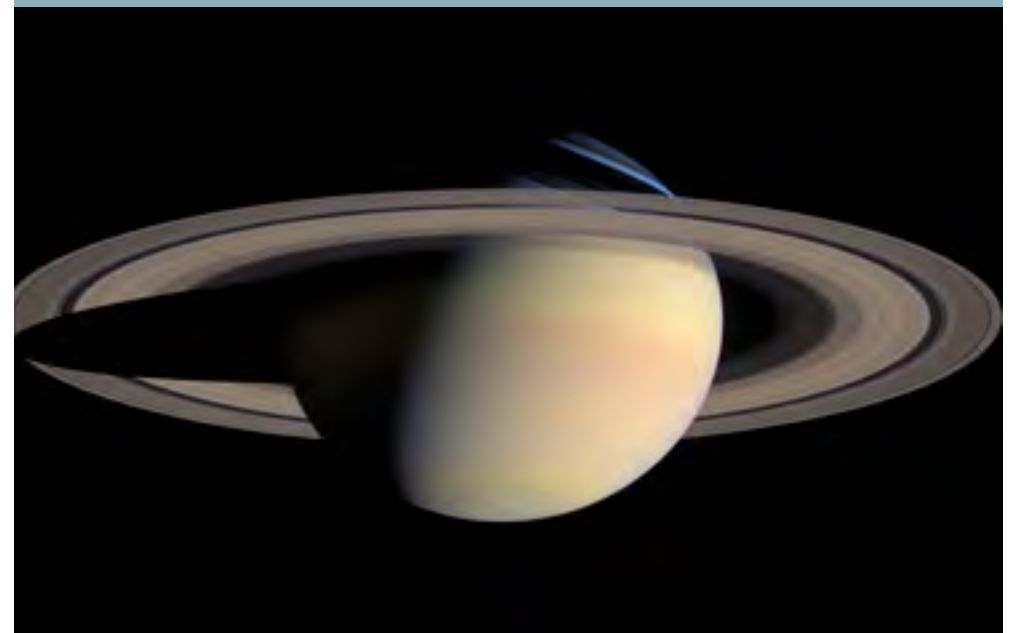
De cursus Sterrenkunde voor beginners was in 2021 voor het tiende jaar op rij volledig uitverkocht.

Meer dan 150 deelnemers werden in vijf cursusavonden vanaf de aarde naar de grens van het waarneembare heelal gebracht, en weer terug. De cursus werd beoordeeld met een 9,4. Dit enthousiasme spreekt ook uit de reacties:

'In één woord fantastisch! De enthousiaste uitleg en prachtige techniek van het Planetarium maakte de vijf avonden echt super!'

'Het was een ontzettend leerzame en vooral leuke cursus, waarbij het iedere keer weer jammer was dat het was afgelopen. Heb hem nu al aan meerdere mensen aangeraden.'

'De cursusavonden waren verslavend en ik kon er helemaal in opgaan.'

2

Steun aan ARTIS

De gevolgen van de coronacrisis waren ook in 2021 voor ARTIS enorm. Een groot deel van de inkomsten viel weg. De financiële situatie van ARTIS, inclusief het Planetarium en Micropia, was hierdoor zorgwekkend. De dieren, planten en microben moesten natuurlijk verzorgd blijven worden en óók moesten de ruim tachtig gebouwen die in ARTIS staan, waaronder 26 rijksmonumenten en een gemeentelijk monument, onderhouden blijven worden.

ARTIS als goed doel

ARTIS en Micropia zijn opgenomen in het Museumregister. Ook is ARTIS aangemerkt als een culturele ANBI, een Algemeen Nut Beogende Instelling. Dat betekent dat ARTIS geen schenkbelasting en erfbelasting over een gift hoeft te betalen, omdat het ten goede komt aan de maatschappij. Hierdoor komt een donatie of schenking voor 100 procent bij ARTIS terecht. Donateurs en schenkers kunnen bovendien bij de opgave van de inkomstenbelasting giftenaftrek krijgen.

Daarnaast is ARTIS door het Centraal Bureau Fondsenwerving erkend als goed doel. Het CBF houdt alle mogelijke gegevens bij over fondsenwerving en goede doelen in Nederland en beoordeelt het bestuur en het beleid van deze goede doelen. Het let bijvoorbeeld op de organisatiestructuur en het beheer van de financiën. Het CBF kijkt ook of er duidelijkheid bestaat over de doelstellingen en de activiteiten, of de organisatie transparant is en of het geld van donateurs ook echt bij het goede doel terecht komt. Wanneer u geld geeft aan ARTIS, weet u dat het goed wordt besteed.

Steuncampagne

Meer dan ooit was financiële steun dit jaar van belang. Als stichting zonder winstoogmerk kon ARTIS, zeker dit jaar en ook de aankomende jaren, haar missie en visie en maatschappelijke doelstellingen alleen realiseren als iedereen daarbij helpt. Om die urgentie breed onder de aandacht te brengen startte ARTIS op 28 januari 2021 een landelijke steuncampagne 'ARTIS vergeet je niet'. Centraal in de campagne stonden zwart/wit-foto's van een verlaten ARTIS-Park. De campagne riep eenieder op om ARTIS te steunen met een financiële bijdrage. Klein of groot: alles was welkom.

Op de oproep van de steuncampagne kwam een overweldigende hoeveelheid donaties binnen. Er is door kinderen, door hun ouders, familieleden, grootouders, leden, Vrienden, fondsen en bedrijven ruim 1,3 miljoen euro bij elkaar gebracht. Een hartverwarmend resultaat.

Een nieuw leeuwenverblijf

Gelijktijdig was ARTIS genoodzaakt bekend te maken dat de financiële situatie zo nijpend was dat er geen geld was voor een nieuw leeuwenverblijf en de leeuwen daardoor moesten vertrekken naar een ruimer verblijf in een Franse dierentuin. Uiteindelijk ging de verhuizing niet door. Wel deden twee filantropen naar aanleiding van dit bericht een 'historische' schenking, waardoor er een nieuw verblijf voor de zeer geliefde dieren gefinancierd kon worden. Voor iedereen die van ARTIS en van de ARTIS-leeuwen houdt, was het echt een droom die uitkwam.

Restauratie en inrichting van het ARTIS-Groote Museum

Het jaar 2021 was het jaar waarin de restauratie van dit rijksmonument werd afgerond en de inrichting van het nieuwe museum vorm kreeg. Voor dit belangrijke vernieuwingsproject ontving ARTIS steun van partners, fondsen en particulieren. ARTIS is bijzonder dankbaar voor alle steun van het Zadelhoff Fonds.

Dekkingsplan restauratie Groote Museum

Dinamo	€ 14.000
Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds	€ 20.000
Bylandt Stichting	€ 50.000
DoCo Chartias	€ 50.000
Bouwfonds Cultuurfonds	€ 55.000
Stichting Dioraphte	€ 75.000
Prins Bernard Cultuurfonds	€ 100.000
VSB Fonds	€ 400.000
TBI Fundatie	€ 400.000
Zadelhoff Fonds	€ 981.490
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed	€ 1.254.287
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedingskwaliteit	€ 1.928.427
Eenmalige tegemoetkoming Gemeente Amsterdam	€ 2.300.000
Schenkeningen particulier en partners	€ 2.305.957
VriendenLoterij	€ 4.500.000
Toegezegde bedragen derden	€ 14.434.161
Nationaal restauratiefonds (lening I)	€ 2.500.000
Nationaal restauratiefonds (lening II)	€ 2.750.000
ARTIS investering	€ 3.998.839
Eigen financiering	€ 9.248.839
Totale dekking restauratie	€ 23.683.000

De noodzakelijke restauratie van het ARTIS-Aquarium

Al bijna 140 jaar lang vergapen generaties – jong en oud – zich in het Aquarium aan de bijzondere onderwaterwereld. Het is daarmee een van de oudste aquaria van de wereld. Dagelijks stroomde maar liefst 1,3 miljoen liter zoet en zout water door het Aquarium. Vooral het zoute water heeft zijn impact gehad op het rijksmonument. De hoofddraagconstructie, het stucwerk en het interieur zijn hierdoor ernstig aangetast. ARTIS investeert de komende jaren in een grootschalige restauratie om het Aquarium te behouden voor toekomstige generaties. Als we nu niet starten met restaureren gaat het gebouw verloren. Het gebouw is in 2021 uit veiligheidsoverwegingen gesloten. Ook zijn alle dieren en planten verhuisd. In 2021 is ARTIS een grote campagne gestart om fondsen bijeen te brengen voor de restauratie en herinrichting van dit iconische ARTIS-gebouw.

De noodzakelijke restauratie is tegelijkertijd een kans. Als het gebouw straks haar deuren weer opent, gaat het niet alleen om de pracht en praal van de onderwaterwereld, maar vertelt het ook een urgent verhaal over onze relatie met het water. Dit verhaal is misschien wel de belangrijkste boodschap van de 21ste eeuw. 70 procent van het aardoppervlak bestaat uit water. Tegelijkertijd is het direct toegankelijke en drinkbare water zeer beperkt, terwijl al het leven op aarde ervan afhankelijk is. Ook wij. Meer dan ooit is de invloed van de mens op de natuur zichtbaar en voelbaar: dat zie je in het water aan de toenemende plasticsoep, de verzuring van de oceanen en het verdwijnen van plankton, koralen en belangrijke vissoorten. Het Aquarium richt zich op een breed publiek en is één van de weinige plekken waar straks 1,5 miljoen bezoekers per jaar oog in oog staan met de onderwaterwereld.

De verduurzaming van het Aquarium is een essentieel onderdeel van onze ambitie om in 2030 geheel klimaatneutraal en fossielvrij te zijn, bijvoorbeeld door circulair watergebruik en door het verkleinen van het energieverbruik bij dierverblijven en gebouwen.

Particuliere steun

Alle steun is onmisbaar voor ARTIS. ARTIS is dan ook heel dankbaar dit jaar zoveel steun te hebben ontvangen. Mensen dragen op veel verschillende manieren bij. Van losse donaties en periodieke schenkingen tot adopties van dieren of bomen in het park.

Vrienden van ARTIS

Dankzij de 4.585 Vrienden van ARTIS is er 451.658 euro bijgedragen aan de noodzakelijke vernieuwingen in het ARTIS-Park. Constante vernieuwing van ARTIS is broodnodig om te kunnen investeren in natuurbehoud, dierenwelzijn en educatie. Met steun van de Vrienden werkt ARTIS hard aan meer ruimte voor dieren en planten, meer aandacht voor educatie en de vernieuwing van het erfgoed.

Voor de Vrienden van ARTIS organiseert ARTIS tweemaal per jaar een speciaal evenement. Om elkaar te leren kennen en de Vrienden te bedanken voor hun betrokkenheid en steun. Op 26 april organiseerde ARTIS een online Vriendenlezing. Vanwege het coronavirus was het nog niet mogelijk om Vrienden in ARTIS te ontvangen. De lezing *Communicatie in de Natuur* werd gegeven in de Blauwe Sterrenzaal door Charlotte Vermeulen. Zo'n driehonderd mensen keken live mee. De Vriendenbijeenkomst in kerstthema moest vanwege de coronamaatregelen helaas verschoven worden naar het voorjaar van 2022.

Nalatenschappen

ARTIS is bijzonder dankbaar dat mensen aan ARTIS denken wanneer ze hun testament opmaken en hiermee helpen bij het voortbestaan van ARTIS. Nalatenschappen en legaten zijn een belangrijke steun. Zonder die steun zouden de vernieuwingen in het park niet gerealiseerd kunnen worden. ARTIS is dan ook heel dankbaar voor de 752.596 euro die we in 2021 uit nalatenschappen en legaten hebben mogen ontvangen.

Steun van overheden en stichtingen

In 2021 steunden diverse overheden en stichtingen niet alleen de instandhouding van ARTIS, maar ook verschillende vernieuwingsprojecten, waaronder de restauratie van het Aquarium, de ontwikkeling en inrichting van het nieuwe Groote Museum en de verduurzaming van het ARTIS-Park.

In maart 2021 ontving ARTIS het mooie bericht dat het VSB Fonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds de inrichting van het Groote Museum steunen. In 2021 steunden ook Stichting 't Trekpaert, de Van den Berch van Heemstede Stichting, het Amsterdams Fonds voor de Kunst, het Mondriaanfonds en het DiNaMo Fonds het Groote Museum.

ARTIS is zeer dankbaar voor de betekenisvolle steun die Fonds 1999, Stichting Dioraphte, Stichting Saxum Volutum en stichting TBI Fundatie aan de vernieuwing van het Aquarium geven. De provincie Noord Holland steunt de verduurzaming van het Aquarium. Ook het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties steunt de verduurzaming van ARTIS en in het bijzonder die van het Aquarium.

Stichting Van Panhuys steunde in 2021 de vernieuwing van het gibbonverblijf, de Barbara Eveline Keuning Stichting de vernieuwing van het anoaverblijf. Het Zadelhoff Cultuurfonds steunde in 2021 de inrichting van het ontdekklokaal in het Insectarium en de restauratie van de monumentale bomen op het Artisplein. De Van Bylandt Stichting ondersteunt de restauratie van het rijksmonument De Volharding.

Onderdeel van de vernieuwing van ARTIS is de ontwikkeling van een groter verhaal over de relatie tussen ons eten en de natuur.

De Gemeente Amsterdam ondersteunt de planontwikkeling.

ARTIS is het Thurkow Fonds dankbaar voor de jarenlange steun.

Partnerschappen en sponsoring

In 2021 kon ARTIS weer rekenen op steun vanuit het bedrijfsleven, in de vorm van het delen van kennis, het beschikbaar stellen van materialen en diensten en financiële betrokkenheid. Partners helpen het voortbestaan van ARTIS te garanderen, maar zijn ook onmisbaar bij het realiseren van de missie en visie en ambities van ARTIS op het gebied van duurzaamheid, erfgoed, educatie, dierenwelzijn, internationale fok- en herintroductieprogramma's en natuurbehoudprogramma's.

Ook in 2021 waren de gevolgen van de coronacrisis voor ARTIS voelbaar en deden we een extra beroep op steun van het Amsterdamse bedrijfsleven. We zijn dan ook dankbaar voor onze bestaande partners, die hun sponsorovereenkomst hernieuwden, hun adoptiebijdrage verhoogden of een extra bijdrage deden en voor de nieuwe partners die we mochten verwelkomen. Zo sloot Pon zich aan als sponsor van de restauratie van het Aquarium en draagt Leaseplan sinds 2021 bij aan de verduurzaming van ARTIS. De restauratie van het Groote Museum kreeg steun van Canon Business Center Nederland en Beiersdorf sponsort de exhibit *Ingepakt!* in de museumzalen. DekaMarkt bekrachtigde de langdurige samenwerking met een extra sponsorbijdrage en Yakult en de Maag Lever Darm Stichting droegen bij aan de realisatie van het Planetary Health Festival. ARTIS is zeer dankbaar dat steeds meer bedrijven haar missie en visie ondersteunen en zich aan ARTIS hebben verbonden in de vorm van een adoptie. Vaak adopteerden zij in 2021 een dier, maar ook een aantal bedrijven verbond zich aan elementen uit onze prachtige tuin. Zie bijlage A voor een overzicht van adoptanten en sponsorpartners

ARTIS als plek van samenkomst

ARTIS kent vele plekken om een evenement of bijeenkomst te organiseren. Van een lezing in de Collegezaal tot trouwen in de Blauwe Sterrenzaal. De opbrengsten van evenementen dragen bij aan het behoud van ARTIS, maar op het gebied van evenementomzet bleven de opbrengsten door de coronasluitingen sterk achter bij voorgaande jaren.

Gelukkig konden eind 2021 de eerste evenementen in de nieuwe zalen in het Groote Museum georganiseerd worden. Deze prachtige zalen zijn een verrijking van het aanbod van ARTIS en dragen bij aan het imago van ARTIS als evenementenlocatie. ARTIS weet zich voor een zakelijke en particuliere doelgroep goed te onderscheiden van andere locaties in Amsterdam door de unieke en diverse locaties in het park, maar ook door het zakelijke aanbod: van unieke vergaderzalen tot bijzondere bedrijfsevenementen.

Eline Danker:

‘De betrokkenheid is nog veel belangrijker dan het geld zelf’

Manager Programmering & Development

In het vorige jaarverslag vertelde architect Julian Wolse over de plannen voor het ARTIS-Aquarium. De aanstaande grootschalige restauratie van het gebouw is meer dan noodzakelijk omdat de hoofddraagconstructie, het stucwerk en het interieur ernstig zijn aangetast door het zoute water in de bassins. In februari 2021 ging het Aquarium daarom officieel dicht voor het publiek en werd de collectie elders ondergebracht. Manager Programmering & Development Eline Danker vertelt over de fondsenwerving voor ‘het grootste restauratieproject in ARTIS ooit’.

Eline: ‘Na de gigantische schenking voor het leeuwenverblijf en nog voordat we officieel met de fondsenwerving van start waren gegaan, kwam ARTIS in contact met particulieren die zich wilden verbinden aan de restauratie van het Aquarium – maar vooral aan het verhaal dat we daar willen gaan vertellen: over het belang van gezonde oceanen voor onze toekomst. Dit is met name te danken aan een zeer betrokken echtpaar, dat niet alleen een bijzonder hoog bedrag schonk, maar ook hun netwerk mobiliseerde. In de tien jaar dat ik met fondsenwerving bezig ben, heb ik nog niet eerder meegemaakt dat zoveel partijen binnen een half jaar zulke grote bedragen schonken: van 25.000 tot meer dan een miljoen euro! Daar zijn we heel erg dankbaar voor. De betrokkenheid die dat geld uitdrukt is nog veel belangrijker dan het geld zelf. Hieruit blijkt maar weer hoe urgent ons verhaal is over natuurbehoud, en de cruciale rol van gezonde oceanen voor onze toekomst.’

De bouw kan van start

Met de 15 miljoen euro die de Gemeente Amsterdam al heeft bijgedragen voor de restauratie van het rijksmonument en de schenkingen durfde ARTIS met de bouwwerkzaamheden te beginnen. ARTIS en Salverda Bouw tekenden in december de overeenkomst en in voorjaar 2022 is de bouw van start gegaan.

Het benodigde totaalbedrag – zo’n 42 miljoen euro – is helaas nog niet bereikt. Eline: ‘Nee, we zijn er nog niet, maar we hebben goede hoop dat de provincie Noord-Holland, het ministerie van OCW en institutionele fondsen ook het belang zullen zien van de restauratie van dit unieke rijksmonument.’

Het Aquarium is altijd heel populair geweest. Eline: ‘Bezoekers gaven het Aquarium een 9. Het is geen modern gebouw waar vissen over je heen lijken te zwemmen, maar mensen zijn juist heel dol op de verschillende bassins waarin allerlei soorten leven te zien is, uit de oceaan maar ook uit zoet water. Straks kun je die weer bewonderen, maar óók achter de schermen kijken. Het gebouw wordt als het ware opengemaakt. Je ziet waar de aquarianen [diervverzorgers in het Aquarium] werken, en hoe het unieke originele Lloyd-systeem voor alle bassins diverse soorten water filtert. ARTIS hoopt over drie jaar het Aquarium weer open te kunnen stellen voor het publiek.’

Burendag

Opgelucht vertelt Eline ook over de activiteiten die in 2021 weer doorgang konden vinden. ‘Voor corona was het gebruik om regelmatig de buurt uit te nodigen in ARTIS. We waren heel blij dat we die draad weer konden oppakken. We vinden het belangrijk om onze burens betrokken te houden. Het was fijn dat er meer dan 1200 burens kwamen op de prachtige middag en avond van 25 september voor een avondwandeling langs de Veelkleurige Liefdesroute, een drankje en een praatje met ARTIS-collega’s.’

Aquarium-Vrienden

Fondsenwerving voor grote restauratieprojecten zoals het Aquarium vindt plaats bovenop de werving van Vrienden voor het instandhouden en vernieuwen van ARTIS. We verwelkomden veel nieuwe Vrienden in 2021. Ruim 4.500 Vrienden schenken jaarlijks gemiddeld 120 euro en worden betrokken door onder meer een jaarlijkse Vriendendag die in 2021 online moest plaatsvinden.

3

Bericht van de Raad van Toezicht

Hoofdstuk 3 - Bericht van de Raad van Toezicht

2021 was wederom een turbulent jaar. Het coronavirus bleef de samenleving beïnvloeden. Nadat ARTIS in mei 2021 eindelijk weer haar poort mocht openen, was dat wel nog steeds met forse beperkingen in de ontvangst van bezoekers. Gedurende het jaar werd weer meer mogelijk, maar het jaar eindigde helaas weer in lockdown en sluiting van ARTIS. Gelukkig was deze periode van kortere duur en kon ARTIS in het voorjaar van 2022 weer haar poort openen.

Ondanks alle in 2020 binnen de organisatie genomen maatregelen en de steunmaatregelen van de overheid was het noodzakelijk extra maatregelen te nemen. Er was wederom frequent afstemming tussen de directeur en de Raad. Er moesten moeilijke keuzes worden gemaakt. Een deel van de uitstelbare vernieuwingsprojecten zijn vertraagd in de tijd. Het leidde ook tot het moeten uitstellen van de bouw van een nieuw leeuwenverblijf.

In 2021 waren er naast de reguliere en formele vergaderingen zeer frequent extra overlegmomenten tussen de Raad van Toezicht, de directeur en leden van het managementteam. Dit in verband met de aanvullende maatregelen die genomen moesten worden als gevolg van de impact van de coronacrisis. In het overleg met de directeur stond daarnaast de voortgang van het project Groote Museum en de besluitvorming en opdrachtverstrekking voor de restauratie van het Aquarium veelvuldig op de agenda. Een afvaardiging uit de Raad heeft intensief meegekeken bij het proces van prijsvorming en opdrachtverstrekking voor het Aquarium.

Belangrijke overige onderwerpen op de agenda 2021 waren:

- Bijsturingsmaatregelen als gevolg van corona: waaronder vertragen of stopzetten projecten en periodieke cashflow monitoring
- Fondsenwerving, steuncampagne
- Besluitvorming projecten: projectbeheersing, voortgang, budget(bewaking) van o.a. het Groote Museum, Aquarium en De Volharding
- De leeuwen
- ARTIS organisatie ontwikkeling
- Dierenwelzijn
- Monitoring Operationeel Plan
- Jaarverslag en jaarrekening 2020
- Voortgangsacties vanuit de management letter
- Governance en statuten
- Opvolging vacature Raad van Toezicht in verband met einde termijn Paul Luitjen in 2021

Naast bovengenoemde onderwerpen werd de Raad via updates ('Blik op ARTIS') door de directeur op de hoogte gehouden van de belangrijkste ontwikkelingen binnen ARTIS en de voortgang van grote projecten. Daarnaast ontving de Raad van Toezicht de maandrapportages. In 2021 werd er hierbij veel aandacht besteed aan de aanpak en ambities op het gebied van onder meer de fondsenwerving en steuncampagne, de aanpak, voortgang en projectbeheersing van de grote projecten (Groote Museum en Aquarium), ontwikkeling museale inrichting Groote Museum, de leeuwen en dilemma's van dierentuinen.

Daarnaast is er regelmatig contact en goed overleg met de ondernemingsraad.

Binnen de Raad is één commissie actief: de financiële commissie, waarbij ook regelmatig de accountant aanwezig was. In de financiële commissie is daarnaast meerdere keren overleg en afstemming geweest over de financiële beheersing van de liquiditeiten op lange termijn, mede in verband met de financiële impact van corona en de financierbaarheid van lopende grote projecten in ARTIS zoals het Groot Museum en het Aquarium. Daarnaast is er aandacht geweest voor de opvolging van de verbetervoorstellen volgend uit de management letter van de externe accountant en de personele bezetting en inrichting van de financiële administratie. De benodigde verantwoordingen rondom de NOW en LNV regelingen waren arbeidsintensief, maar zijn tijdig ingediend en voorzien van de benodigde accountantsmededelingen.

Hoewel ARTIS het financieel heel erg moeilijk heeft, is het goed om te zien dat er een goede financiële beheersing is. ARTIS heeft de eerste periode kunnen opvangen door hard bij te sturen in uitgaven en projecten, door steun vanuit overheid (via de NOW- en LNV-regelingen) en gemeente, en door gebruik te maken van de reserves die in het verleden zijn opgebouwd voor een situatie als deze. Daarnaast zijn de verschillende schenkingen, steuncampagnes en legaten een belangrijke inkomstenstroom in 2021 geweest. Voor de continuïteit van ARTIS is verdere steun en uitzicht op het volledig terug groeien naar de bezoekersaantallen uit pre-pandemische tijden nodig.

Evaluatie functioneren Raad van Toezicht

In april 2022 heeft de Raad van Toezicht haar eigen functioneren geëvalueerd. In lijn met de gemaakte afspraken vorig jaar hebben we ons dit jaar hierin laten bijstaan door een externe begeleider. Ook is de input van de directeur gevraagd. Onderwerpen die hierbij aan de orde zijn geweest waren onder andere governance, ondersteuning van de Raad, toegevoegde waarde van de Raad voor de directie, samenstelling en continuïteit Raad, het verloop van de vergaderingen, de verhouding tussen Raad en directie, rol en functioneren van de voorzitter en commissies, samenstelling agenda vergaderingen en de werkgeversrol.

Over het geheel genomen functioneert de Raad goed. Een aantal onderwerpen blijft aandacht houden, hiervoor zijn bijsturingsacties benoemd. In 2022 beoordelen we ook of we de Raad nog met een 6de lid willen uitbreiden en welke competenties of diversiteit we daarbij nog willen toevoegen.

De samenwerking tussen de Raad en de directeur loopt goed. Ook de directeur geeft aan tevreden te zijn met de Raad, er is een goede samenstelling en de samenwerking loopt goed. Er is duidelijk toegevoegde waarde van de Raad voor de organisatie en besluitvorming. Er is een open relatie en onderling vertrouwen waardoor het ook voor de directeur mogelijk is dilemma's openlijk te kunnen bespreken.

Mutaties Raad van Toezicht

In het voorjaar van 2021 is Roger van Bortel benoemd op de vacature die ontstond door het vertrek van Jan Buné als gevolg van het bereiken van de maximale zittingsduur. Wij zijn Jan dankbaar voor de 8 jaar dat hij als vice voorzitter en voorzitter van de financiële commissie lid was van onze Raad. Roger is een ervaren bestuurder en brengt onder meer een breed netwerk in de lokale en landelijke politiek met zich mee. Roger heeft als voormalig lid van de Taskforce Biodiversiteit en Natuurlijke Hulpbronnen bovendien veel kennis en ervaring die nauw aansluit bij de toekomstvisie van ARTIS. Binnen de Raad heeft Hélène Pragt de rol van voorzitter van de financiële commissie overgenomen en is zij tevens herbenoemd voor een tweede termijn.

In 2021 is ook de opvolger gevonden voor Paul Lijten die ook vanwege de maximale zittingsduur de Raad verlaat. In zijn opvolging wordt voorzien met de benoeming van Eugénie van Wiechen in de zomer van 2022. Om de termijn tot de komst van Eugénie te overbruggen en haar in te kunnen werken blijft Paul tot haar benoeming in de Raad. Met de komst van Eugénie krijgen we een ervaren en strategische bestuurder aan boord die kan bijdragen aan de realisatie van de toekomstvisie van ARTIS. Ook haar kennis in digitale transformatie is voor de huidige fase waarin de organisatie zich bevindt van grote meerwaarde. Wij danken Paul voor zijn jarenlange bijdrage aan ARTIS, waarbij hij onder meer van grote waarde is geweest voor de professionalisering van de (strategische) communicatie en fondsenwerving van ARTIS.

Vooruitzichten

Het tweede coronajaar trok wederom een grote wissel op de ARTIS organisatie, haar medewerkers en de financiële positie. De vooruitzichten blijven nog steeds onzeker, maar vooralsnog lijkt het virus een stuk milder geworden. In 2022 zal de organisatie en haar medewerkers nadrukkelijk aandacht krijgen. Daarnaast blijven de geldstromen vanuit schenkingen, donaties, subsidies en samenwerking met partners, overheid en gemeente noodzakelijk om de toekomstplannen te verwezenlijken.

In 2022 is eindelijk het Groote Museum geopend. Een mijlpaal na jaren hard werken aan de volledige restauratie van het gebouw en de ontwikkeling van een compleet nieuw museaal concept. ARTIS en Amsterdam is daarmee weer een icoon rijker.

De Raad wil de directeur, het management, de werknemers en vrijwilligers van ARTIS bedanken voor wederom een jaar vol inzet, gedrevenheid en passie waarin zij ondanks de coronaperiodes gewerkt hebben aan de dagelijkse zorg voor de dieren en alle bezoekers, en aan de ambities van ARTIS.

De Raad heeft alle vertrouwen dat de ARTIS-organisatie in staat is de komende jaren de toekomst van ARTIS te borgen. De Raad roept dan ook iedereen, inclusief gemeente en overheid, op tot het blijvend steunen van ARTIS, zodat de toekomst van ARTIS verzekerd blijft.

Juni, 2022

Dani Bicker Caarten

Paul Luijten

Joop Saan (voorzitter Raad van Toezicht en lid financiële commissie)

Hélène Pragt (voorzitter financiële commissie)

Roger van Boxtel

4

Bestuursverslag

Een onzekere tijd

Ook in 2021 was Nederland en de rest van de wereld in de ban van het coronavirus. ARTIS moest de poorten zelfs voor een derde en vierde maal sluiten voor het publiek, als gevolg van overheidsmaatregelen die waren bedoeld om verdere verspreiding van het coronavirus tegen te gaan. Op 19 mei mochten ARTIS en Micropia onder strenge voorzorgsmaatregelen voor het eerst in 2021 weer open (met bezoek via tijdsloten, en restricties in de doorloopverblijven). Op 19 december moest het park wederom worden gesloten tot 26 januari 2022.

Hoewel ARTIS positief naar de toekomst kijkt, zal de komende tijd er nog steeds onzeker uit zien. ARTIS houdt voorlopig rekening met structureel lagere bezoekerscijfers (met name door minder toerisme) in vergelijking met de tijd voor de coronacrisis, en een economische recessie.

De financiële gevolgen van de coronacrisis zijn voor ARTIS enorm. Alle aan publiek gerelateerde omzet was in 2021, evenals in 2020, veel lager dan gewoonlijk, en zal ook in 2022 (en de daarop volgende jaren) niet op het niveau komen van 2019.

Hierbij valt te denken aan de volgende omzetcategorieën:

- Entree ARTIS-Park
- Entree ARTIS-Micropia
- Evenementen
- Parkeren
- Winkel
- Horeca
- Arrangementen
- Lezingen
- Cursussen

De bezoekbeperkingen van het park leidden ook in 2021 tot een grote financiële uitdaging. Het grotendeels wegvallen van de omzet zorgde voor een drastische inkomstendaling terwijl kosten voor een meer dan evenredig deel doorliepen.

Als gevolg van de grote steun vanuit de buitenwereld, waaronder schenkers, bedrijfsleven en overheid is ARTIS tegen alle verwachtingen in het jaar 2021 redelijk goed doorgekomen. ARTIS heeft hiervoor echter wel een serie ingrijpende crisismaatregelen moeten nemen, bovenop de maatregelen en reorganisatie in 2020. Voorbeelden van de crisismaatregelen zijn:

- Het schrappen van activiteiten en budgetten
- Het actief benaderen van leveranciers om binnen de grenzen van hun mogelijkheden bij te dragen aan het voorkomen van meer financiële schade voor ARTIS
- Het stopzetten en uitstellen van projecten
- Het opzetten van steuncampagnes gericht op particulieren en grote schenkers
- ARTIS is al met al in 2021 in staat geweest om een positief resultaat neer te zetten. ARTIS is iedereen die daar op zijn eigen wijze een bijdrage aan heeft geleverd, binnen en buiten de organisatie, zeer dankbaar voor.

In verband met de onzekerheden ten aanzien van het verloop van de coronacrisis die er nog steeds zijn, is het moeilijk een reële inschatting te maken voor de verdere toekomst, mede doordat bezoekerscijfers de komende jaren niet volledig zullen herstellen.

Op middellange termijn heeft ARTIS een financiële uitdaging. De noodzakelijke investeringen in de instandhouding van het erfgoed, parkvernieuwingen, verduurzaming en educatie zijn vele malen hoger dan wat ARTIS kan dragen. Steun vanuit de overheid, fondsen, particulieren en bedrijven is essentieel voor de toekomst van ARTIS.

Overige risico's

Door de reorganisatie van 2020, met als gevolg het vertrek van medewerkers, wordt het werk nog steeds over minder medewerkers verdeeld. De verhoogde werkdruk heeft negatieve gevolgen voor de gezondheid van werknemers. ARTIS is zich bewust van deze kwetsbaarheid en probeert daar in organisatie, cultuur en planvorming zoveel mogelijk rekening mee te houden.

ARTIS is in toenemende mate afhankelijk van stabiele communicatieverbindingen en levering van nutsvoorzieningen. Er zijn maatregelen genomen op het gebied van redundantie en bedrijfszekerheid gedurende kortdurende storingen.

Governance en Financiën

ARTIS hanteert een prudent financieel beleid. Liquiditeiten worden aangehouden met inachtneming van de randvoorwaarden die zijn vastgelegd in een treasury-statuuut. Hierin staat onder meer dat, gelet op haar instandhoudingsdoelstelling, ARTIS haar middelen uitsluitend in liquide vorm of in Nederlandse staatsobligaties mag aanhouden. Binnen ARTIS gelden voorts de normaal te achten financiële richtlijnen en beheersingsprocedures die van een organisatie van deze omvang mogen worden verwacht. Hierbij moet worden gedacht aan aanbestedingsregels en andere procedures van financiële en administratieve aard die jaarlijks door de controlerend accountants op bestaan en werking worden getoetst. De (financiële commissie van de) Raad van Toezicht van ARTIS wordt maandelijks geïnformeerd over de financiële stand van zaken, cash- en resultaatprognoses voor lange en korte termijn en andere indicatoren. Deze informatie wordt tijdens iedere vergadering van de Raad van Toezicht door de directie en de manager Bedrijfsvoering toegelicht. ARTIS past de Governance Code Cultuur toe en is compliant.

ARTIS heeft een liquiditeitspositie waarmee, in combinatie met blijvende subsidiesteun van de gemeente Amsterdam, haar voorbestaan langer dan een (boek)jaar gewaarborgd is. De jaarrekening is om die reden opgesteld volgens grondslagen die passend zijn bij een continuïteitsveronderstelling. ARTIS beschikt hierbij over een contant aangehouden continuïteitsreserve van € 5 miljoen.

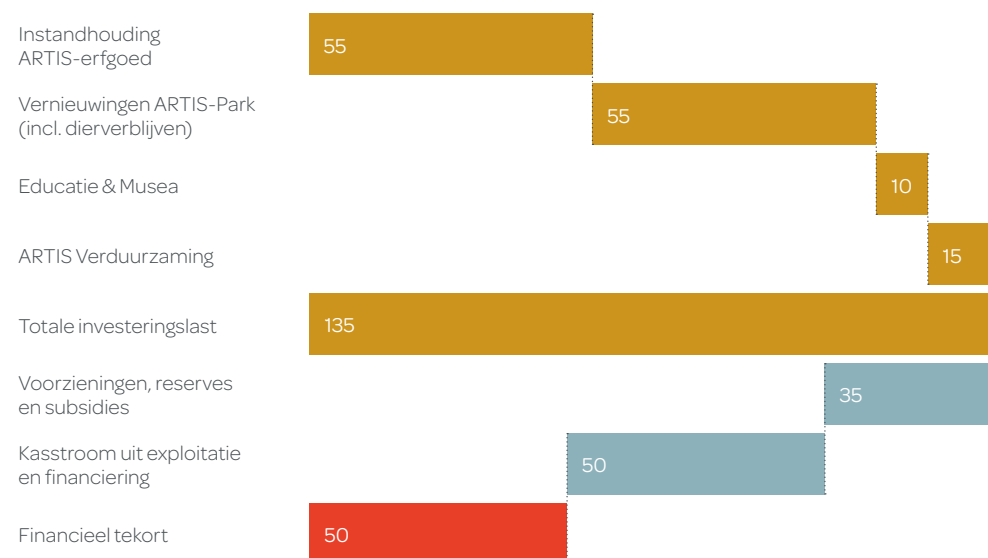
De financiële schade van de coronacrisis voor ARTIS overstijgt dit bedrag ruim en daarom is ook noodgedwongen de vrije kasstroom van ARTIS aangesproken. ARTIS heeft deze vrije kasstroom opgebouwd door jarenlang te sparen voor groot en noodzakelijk onderhoud. De opgebouwde reserves zijn daarmee een 'dobber' waarmee ARTIS overeind kon blijven en aan haar financiële verplichtingen kon voldoen. Dit is iets om als cultureel instituut trots op te zijn! Niettemin moet worden gesteld dat deze gang van zaken op langere termijn desastreuze gevolgen heeft voor de uitvoering van de noodzakelijke werkzaamheden. Groot onderhoud aan onder meer het Aquarium, en de verbouwing van De Volharding zijn nu cruciaal om verdere schade en kosten in de toekomst te voorkomen.

Met alleen al de meest noodzakelijke werkzaamheden, en met het aanspreken van alle opgebouwde reserves, verwacht ARTIS de komende jaren aanzienlijke tekorten. Een financieel gat dat gedicht moet worden om de continuïteit van ARTIS te waarborgen. ARTIS zoekt hiervoor blijvende steun bij bedrijven, fondsen, overheden (gemeente, Rijk, provincie) en particulieren.

Ca. € 50 miljoen nog te werven fondsen voor noodzakelijke investeringen tot en met 2030

Indicatief
Stand 1 juni 2022

Noodzakelijke uitgaven en dekking tot en met 2030 (in miljoen euro)

Communicatie met belanghebbenden

ARTIS is er voor iedereen. Haar bezoekers zijn dan ook haar belangrijkste belanghebbenden. Zonder bezoekers geen ARTIS; en zonder ARTIS geen plek waar midden in Amsterdam de natuur van heel dichtbij beleefd kan worden, en waar mensen geïnspireerd en gestimuleerd worden verantwoordelijk met de natuur om te gaan.

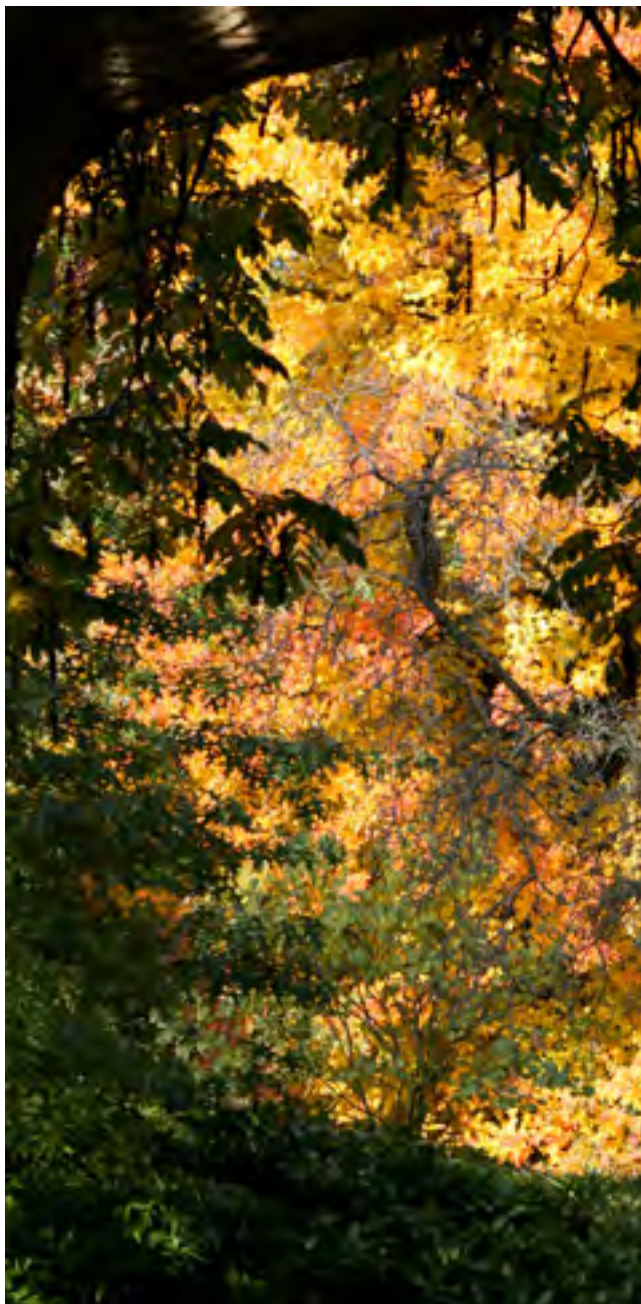
Met haar bezoekers communiceert ARTIS op verschillende wijzen: de ARTIS-leden ontvangen drie maal per jaar het ARTIS-tijdschrift. Dit tijdschrift omvat de hele natuur: van het onzichtbare leven tot het oneindige en de samenhang daartussen, en behandelt actualiteiten en achtergronden op thema's als dieren, planten, microben, het erfgoed, natuurbehoud en duurzaamheid. Ook vernieuwingsprojecten komen hierin aan bod. Nieuwsbrieven houden daarnaast vele niet-leden op de hoogte van actualiteiten en programmering van ARTIS, Micropia en het Groote Museum

ARTIS en Micropia zijn te volgen op Facebook, Twitter, LinkedIn en Instagram en op Instagram stories. Particuliere steungroepen, zoals de Vrienden van ARTIS, de ARTIS-Kringleden en de leden van de ARTIS-Sociëteit, ontvangen eigen nieuwsbrieven en worden enkele keren per jaar op ARTIS ontvangen voor bijeenkomsten. Als instituut heeft ARTIS verschillende belanghebbenden, waarmee zij op verschillende wijzen communiceert. Met haar partners, zowel overheid en fondsen als bedrijven, onderhoudt ARTIS een intensieve relatie. De partners worden uitgenodigd voor evenementen en relatiedagen en via direct contact op de hoogte gehouden van de voortgang in ARTIS. Ook zij ontvangen het ARTIS-tijdschrift. Met het oog op duurzaamheid wordt geen papieren jaarverslag meer verzonden; wel ontvangen alle partners bericht van het online verschijnen hiervan.

Maatschappelijke en sociale aspecten

ARTIS heeft sociale impact en creëert waarde voor Amsterdam op verschillende gebieden:

- **ARTIS trekt bewoners én bezoekers van Amsterdam.** ARTIS ontvangt in een pre-coronajaar een diverse groep van bijna 1,5 miljoen bezoekers per jaar. Ook afgelopen jaar heeft ARTIS hard gewerkt om weer open te mogen, op een manier die veilig was voor iedereen.
- **ARTIS' positieve reputatie straalt af op de stad.** ARTIS is een sterk merk met een naamsbekendheid van 99% in Nederland. Voor binnenlandse bezoekers staat ARTIS voor Amsterdams. Internationaal gezien draagt ARTIS-Micropia, door het winnen van verschillende Europese museumprijzen en haar unieke rol als enige microbenmuseum ter wereld, bij aan de reputatie van Amsterdam als wereldstad.
- **ARTIS is de groene long van de stad.** Veel Amsterdammers komen weinig in aanraking met natuur. Voor vele generaties stadskinderen is ARTIS één van de weinige plekken waar zij natuur kunnen beleven, met al hun zintuigen. Het park vormt de context voor alles wat ARTIS is, met meer dan 700 bomen van 200 verschillende soorten. Het is het vroegste, nog bestaande 19de-eeuwse stadspark van Amsterdam. ARTIS is een arboretum en lid van de Nederlandse Vereniging van Botanische Tuinen.
- **ARTIS' vrij toegankelijke Artisples is een trekpleister in de stad.** In 2014 gaf ARTIS een deel van haar ruimte 'terug' aan de stad door het Artisples vrij toegankelijk te maken.
- **ARTIS brengt historie terug in Amsterdam.** ARTIS werkt aan het in ere herstellen van de parkstructuur van het 19de-eeuwse stadspark. In het ARTIS-Park staan 26 rijksmonumenten en een gemeentelijk monument, die zijn of worden gerestaureerd.

Sociale impact

- **ARTIS biedt participatieplaatsen aan mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.** ARTIS werkt samen met Pantar Amsterdam op het gebied van participatieplaatsen en werkervaringsplaatsen voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Jaarlijks werken zo'n vijftien mensen per dag via Pantar in ARTIS.
- **ARTIS heeft voor haar vele vrijwilligers een sociale functie.** ARTIS kan niet zonder haar ruim driehonderd vrijwilligers, het grootste aantal van alle culturele instellingen in Amsterdam. Vrijwilligers zijn net als medewerkers onderdeel van ARTIS.
- **ARTIS biedt als leerbedrijf veel stageplaatsen.** ARTIS is een leerbedrijf en een geliefde plaats om stage te lopen. Dit ondersteunt de educatieve doelstellingen van ARTIS. Helaas was er ook in 2021 als gevolg van de coronacrisis weinig mogelijkheid om stage te lopen.
- **ARTIS geeft tot 50% korting aan (Amsterdamse) studenten.** ARTIS vindt het belangrijk dat ook de studentendoelgroep het ARTIS-Park kan bezoeken. Het ARTIS-studententarief geldt voor studenten van diverse Amsterdamse onderwijsinstellingen. In ARTIS-Micropia krijgen studenten tot 50% korting.
- **ARTIS-hoogleraren doen onderzoek en verzorgen collegereeksen.** Onze ARTIS-hoogleraren zijn verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Leiden Universiteit. De ARTIS-Academie verzorgt jaarlijks een gevarieerd programma voor studenten en belangstellenden om in ARTIS hun kennis te verrijken.
- **ARTIS biedt kwetsbare groepen kortingen of gratis toegang.** ARTIS spant zich in om kwetsbare sociale groepen ook toegang te geven tot het park, zodat ook zij de natuur van dichtbij kunnen ervaren. Enkele voorbeelden: Stadspashouders krijgen afhankelijk van de status van hun pas verschillende kortingen op ARTIS, en een deel van hen krijgt een periode van het jaar gratis toegang tot ARTIS.
- **ARTIS is een proeftuin voor het onderzoek van vele studenten.** Zo deed in 2021 een team van studenten een pilot om het gebruik van kartonnen bekertjes terug te dringen.
- **ARTIS bereikt publiek online en digitaal.** In de maanden dat ARTIS gesloten was, heeft ARTIS veel gedaan om met name kinderen te bereiken. Zo werden er verschillende vlogs opgenomen door diervverzorgers en hoveniers, en verzorgde Micropia video's die uitleg gaven over virussen. De ARTIS-Academie organiseerde gratis online talkshows om de pandemie van de benodigde achtergrondinformatie te voorzien.
- **ARTIS kon in 2021 niet alle activiteiten realiseren.** Een aantal activiteiten die de sociale rol van ARTIS verder accentueren is wegens de pandemie afgelopen jaar niet doorgegaan. Zo kon ARTIS de rondleidingen over ARTIS in Oorlogstijd en de campagne Warm de Winter door niet doorgaan. Het KinderBeestFeest, dat al sinds 2000 tijdens de eerste vrijdag in juni traditiegetrouw plaatsvindt, kon helaas in ook in 2021 ook geen doorgang vinden. In de zomermaanden heeft ARTIS wel een breed publiek geënthousiasmeerd voor de Avondwandeling, een luisterwandeling via een app. Speciale maatregelen werden genomen om het park voor iedereen veilig en toegankelijk te maken.

Natuurbehoud

- Binnen de educatieve doelstellingen van ARTIS is het creëren van bewustzijn en het bieden van een handelingsperspectief aan de bezoeker een van de belangrijkste speerpunten.
 - **ARTIS draagt bij aan natuurbehoud, binnen en buiten ARTIS.** ARTIS levert een bijdrage aan het behoud van de biodiversiteit, in ons eigen land en in de ons omringende wereld. Uitgangspunt bij de natuurbehoud-projecten is dat zij altijd bijdragen aan een beter begrip van de lokale bevolking over het belang van biodiversiteit.
 - **ARTIS ondersteunt de vele inheemse dier- en plantsoorten die naar het park toe komen om te leven.** ARTIS houdt in het ontwerp en de realisatie van dierverblijven en gebouwen rekening met de lokale biodiversiteit.
-
- ARTIS is expert op het gebied van dierenwelzijn.
 - **ARTIS zet substantieel in op onderzoek naar diergedrag ten behoeve van gedragsverrijking.** ARTIS huisvest haar dieren op een zo goed mogelijke manier en vindt het stimuleren van natuurlijk gedrag bij dieren belangrijk. Door middel van gedragsverrijking geeft ARTIS het dier de mogelijkheid zijn natuurlijke behoeften te uiten en zo natuurlijk gedrag te laten zien.

Raad van Advies

Met de Raad van Advies komt bedrijfsleven, ondernemerschap, wetenschap en politiek bij elkaar, én brengen we kennis bijeen van de grote maatschappelijke vraagstukken waar ARTIS een rol in wilt spelen, zoals duurzaamheid, educatie en natuurbehoud.

De samenstelling van deze raad is als volgt:

- **Jacqueline Cramer** Hoogleraar Duurzaam Innoveren aan de Universiteit van Utrecht en oud-minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
- **Louise O. Fresco** Voorzitter van de Raad van Bestuur van Wageningen University & Research
- **Marjan Oudeman** Board member Solvay, UPM-Kymmene Corporation, Novolipetsk Steel, commissaris SHV Holding en Aalberts. Voorzitter Raad van Toezicht Ronald McDonald Kinderfonds en vice voorzitter Raad van Toezicht Rijksmuseum.
Hiervoor was zij voorzitter van het College van Bestuur aan de Universiteit Utrecht, Exco member AkzoNobel en Exco member Tata Steel/Corus Group.
- **Feike Sijbesma** Voormalig bestuursvoorzitter DSM, Erevoorzitter Koninklijke DSM, voorzitter Raad van Commissarissen Koninklijke Philips, non-executive director Unilever, co-chair Global Climate Adaptation Centers
- **Duncan Stutterheim** Ondernemer, oprichter ID&T, mede-eigenaar Westergas, A'dam Toren, Elementenstraat en Nachtlab. Bestuurslid van Amsterdam 750 jaar, NL Sportraad, het Concertgebouworkest en Amsterdam Music School
- **Tom de Swaan** Voorzitter Raad van Commissarissen ABN AMRO Bank N.V., Lid Raad van Toezicht Stichting Holland Festival, Voorzitter bestuur Stichting Nationale Opera & Ballet Fonds, Voorzitter bestuur Stichting Fondsen Nederlands Kankerinstituut, Lid bestuur Stichting Liszt Concours, Lid van de Board of Directors The International Centre for Missing & Exploited Children, Lid International Advisory Board Akbank

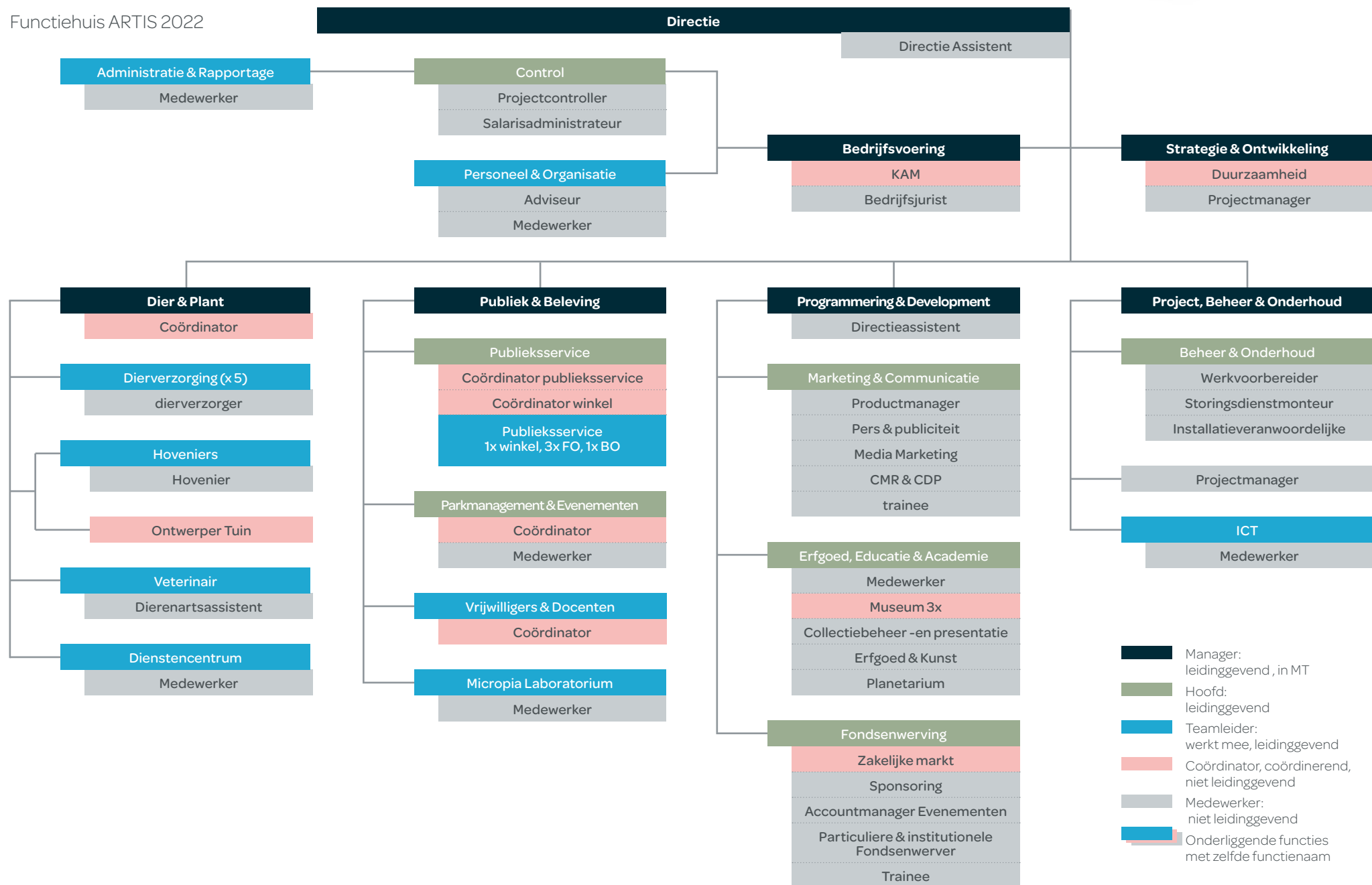
In 2021 heeft er i.v.m. corona één (online) vergadering doorgang kunnen vinden op dinsdag 13 april.

Organisatie

Het coronavirus heeft een grote impact gehad op de organisatie. De reorganisatie, het vele thuiswerken en de onzekerheid hebben iedereen geraakt. ARTIS werkte verder in een afgeslankte vorm en nieuwe structuur, te zien in het organogram hieronder. De lagere bezetting, resultaat van de reorganisatie, maakte de noodzaak tot procesverbeteringen hoog. Doel was om met standaardisatie en automatiseringen 'lucht' te creëren voor werknemers. Dit is succesvol toegepast bij onder meer de backoffice en Personeel & Organisatie, met een versimpeld resultaat- & ontwikkelproces, gestandaardiseerd werving- & selectieproces, decentrale inkoop en een nieuwe grootboekstructuur.

Functiehuis ARTIS 2022

5

Financiën

Vermogensbeleid

Continuïteitsreserve

ARTIS streeft ernaar de gerealiseerde inkomsten zo doelmatig en effectief mogelijk te besteden aan de doelstelling. Vanzelfsprekend dient het voortbestaan van de Stichting te worden gewaarborgd. Het beleid van ARTIS is dat de continuïteitsreserve ongeveer de helft van de jaarlijkse personeelskosten en de jaarlijkse kosten voor diervoeding dient te bedragen. Per 31 december 2021 bedraagt de continuïteitsreserve € 5 miljoen. De continuïteitsreserve zal in 2022 naar alle waarschijnlijkheid niet worden aangesproken.

Bestemmingsfondsen

Onder de bestemmingsfondsen worden geoormerkte subsidies en schenkingen van derden voor specifieke projecten gepresenteerd voor zover deze niet van overheidswege afkomstig zijn.

Boekjaar 2021

In 2021 kende de coronacrisis haar tweede jaar. ARTIS ging 2021 in met gesloten poorten en mocht pas vanaf 19 mei weer bezoekers verwelkomen. Ook aan het eind van het jaar moest ARTIS haar poorten weer sluiten als gevolg van coronamaatregelen van overheidswege. In de tussenliggende periode kon bezoek slechts gedoseerd worden toegelaten. Het boekjaar 2021 van ARTIS is hierdoor getekend. Net als in 2020 is de omzet uit entree en lidmaatschappen gehalveerd ten opzichte van 2019, en is ook andere aan bezoek gerelateerde omzet aanmerkelijk lager uitgevallen.

Het dagbezoek is in 2021 met 50% gedaald ten opzichte van het jaar 2019; het ledenbezoek daalde met 51%. Per saldo heeft dit in 2021 geleid tot een halvering van het totale bezoek (-50%) ten opzichte van 2019, het laatste jaar voor de coronacrisis. Echter ten opzichte van 2020 is er sprake van een stijging van het dagbezoek, waardoor in 2021 ruim € 1 miljoen meer omzet uit entreegelden werd gegenereerd dan in 2020. Als gevolg van een eveneens in het oog springende daling van het ledenbezoek en een hoger aantal sluitingsdagen, kwam het totale bezoek toch 2% lager uit dan in 2020.

ARTIS heeft voor 2021 wederom een crisisbegroting opgesteld waarin aanzienlijke kostenreducties zijn doorgevoerd. Deze zijn grotendeels uitgevoerd, wat heeft gezorgd voor een lager kostenniveau. Daarnaast heeft ARTIS, net als in 2020, gebruik kunnen maken van de door de overheid in het leven geroepen steunmaatregelen (NOW en TVL). Bovendien is door het ministerie van LNV een tweede subsidieregeling voor de dierentuinbranche opgesteld. Alle subsidies, tezamen € 4,6 miljoen, zijn in de jaarcijfers verwerkt.

De opbrengsten uit de zakelijke markt (adoptie en sponsoring) zijn beter dan in 2020 en 2019, vooral dankzij de ingezette steuncampagne. ARTIS heeft haar zakelijke (inkoop)relaties als onderdeel van deze campagne benaderd en de steun die daaruit voortvloeide was aanzienlijk, variërend van pro bono-werkzaamheden tot genereuze kortingen en schenkingen. De opbrengsten uit schenkingen van particulieren is, onder meer vanwege de zeer succesvolle steuncampagne, met 73% toegenomen ten opzichte van 2020. Tot slot heeft een aantal grote evenementen in de zomermaanden gelukkig doorgang kunnen vinden. Hierdoor is de evenementenomzet beduidend beter dan in 2020.

ARTIS is grote dankbaarheid verschuldigd aan haar trouwe schare leden, die ook in 2021 voor het overgrote deel geen compensatie heeft verlangd voor de periode dat ARTIS gesloten was en het lidmaatschap liet doorlopen. Dit deel van de lidmaatschapsgelden is als schenking in de cijfers over 2021 verwerkt en dit verklaart tegelijkertijd de verdere daling van de baten uit lidmaatschappen in 2021.

Ondanks de economische tegenspoed heeft ARTIS haar belangrijke investeringsprojecten ARTIS-Groote Museum, ARTIS-Aquarium, en enkele andere kleinere projecten voortgezet. Enerzijds vanwege aangegane verplichtingen en anderzijds vanwege een positieve onderliggende businesscase.

Bezoekersaantallen	Begroot 2022	2021	Begroot 2021	2020
Bezoekers met dagkaarten	643.054	449.561	452.626	347.598
Educatief bezoek	110.358	29.689	78.003	28.523
<i>Aantal dagbezoekers</i>	<i>753.412</i>	<i>479.250</i>	<i>530.629</i>	<i>376.121</i>
Bezoek van leden	479.547	233.691	414.048	353.634
Totaal bezoek	1.232.959	712.941	944.677	729.755

Het ledenaantal is ten opzichte van 2019 nagenoeg gelijk gebleven. Ondanks de COVID-19-pandemie is er t.o.v. 2020 zelfs een lichte stijging zichtbaar; het aantal leden is met 2% gestegen.

Leden	2021	2020
Volwassenen	41.489	40.725
Jeugd	20.991	20.227
Senioren	12.869	12.455
Peuters	3.618	3.859
Overige	1.662	1.626
Totaal aantal lidmaatschappen	80.629	78.892

Vergelijking resultaten en begroting 2020, 2021 en 2022

Saldo van baten en lasten en bestemming

Het saldo van baten en lasten over 2021 bedraagt € 5.433.070. Van dit saldo is € 4.835.220 toegevoegd aan de overige reserves. Een bedrag van € 597.850 aan geoormerkte schenkingen wordt ten gunste gebracht van het bestemmingsfonds Groote Museum.

In 2021 heeft ARTIS een stelselwijziging doorgevoerd voor de behandeling van kosten van groot onderhoud. Waar voorheen kosten van groot onderhoud werden geactiveerd in materiële vaste activa en werden afgeschreven, wordt vanaf 2021 de voorzieningenmethode toegepast. Hierdoor is de dotatie aan de voorziening groot onderhoud € 971.386 hoger dan deze anders was geweest. Deze stelselwijziging is ook in de vergelijkende cijfers over 2020 toegepast. In de begroting over 2021 is met dit effect nog geen rekening gehouden. De begroting 2022 houdt hier wel rekening mee.

Alle aan publiek-gerelateerde omzet is weggefallen in de periodes 1 januari – 18 mei 2021, en 18 december 2021 – 26 januari 2022. Ook in de maanden tussen deze gedwongen sluitingen lagen de bezoekersaantallen beduidend onder het gebruikelijke niveau en waren er tijdelijke beperkingen van overheidswege die een optimale bezoekerservaring in de weg stonden. Ondanks dat dit voor ARTIS grote financiële gevolgen had, is ARTIS met hulp van ruimhartige steun van particuliere en zakelijke schenkers en dankzij aanzienlijke compensatiemaatregelen van de landelijke overheid en het ministerie van LNV, maar ook als gevolg van al in het najaar van 2020 genomen besparingsmaatregelen en scherpe kostenbewaking, in staat gebleken in deze zeer bijzondere periode onverwacht zwarte cijfers te schrijven.

Ten opzichte van 2019 heeft ARTIS, als gevolg van de coronacrisis, een omzetverlies (niet geworven baten) van € 20 miljoen geleden in de jaren 2020 en 2021. ARTIS heeft in 2021 nog een kostenbesparing (zonder rekening te houden met COVID-steun) van € 3,7 miljoen kunnen realiseren t.o.v. 2019 (en € 2,9 miljoen t.o.v. 2020).

De cijfers tonen aan dat ARTIS in de basis een gezonde bedrijfsvoering heeft. Niettemin moet ook worden gesteld dat de instandhoudingsplicht, die ARTIS heeft ten aanzien van haar monumentale gebouwen, desondanks onder druk blijft staan vanwege een dreigend kastekort, afgezet tegen de investeringsbehoefte om het monumentale ARTIS-Park voor bezoekers en qua dierenwelzijn in stand te houden.

In €	2021	Begroot 2021	2020	Begroot 2022
Baten	€	€	€	€
Baten van particulieren	5.851.442	951.000	4.480.120	1.752.082
Baten van bedrijven	934.470	931.300	692.336	900.000
Baten van loterijorganisaties	554.103	750.000	608.650	500.000
Baten van subsidies van overheden	4.025.931	3.994.262	3.994.262	4.086.320
<i>Som van de geworven baten</i>	<i>11.365.946</i>	<i>6.626.562</i>	<i>9.775.368</i>	<i>7.238.402</i>
<i>Overige baten als tegenprestatie voor de levering van:</i>				
Entree	6.691.975	6.923.980	5.503.924	9.118.211
Lidmaatschappen	2.702.875	3.956.838	3.040.733	4.057.418
ARTIS Evenementen	1.011.779	844.793	266.855	1.905.007
Overige leveringen en prestaties	2.733.309	2.907.167	2.296.997	4.737.558
<i>Som van overige baten</i>	<i>13.139.938</i>	<i>14.632.778</i>	<i>11.108.509</i>	<i>19.818.194</i>
Som van de baten	24.505.884	21.259.340	20.883.877	27.056.596
Lasten				
Besteed aan doelstelling	20.561.371	19.772.303	23.369.094	25.534.044
Wervingskosten	649.558	508.000	557.699	808.000
Kosten beheer en administratie	2.313.543	2.888.000	2.464.376	2.967.000
Covid-19 steunmaatregelen	-4.582.912	-	-3.773.229	-
Som van de lasten	18.941.560	23.168.303	22.617.940	29.309.044
Saldo voor financiële baten en lasten	5.564.324	-1.908.963	-1.734.063	-2.252.448
Saldo financiële baten en lasten	-131.254	-39.500	-98.882	-106.500
Saldo van baten en lasten	5.433.070	-1.948.463	-1.832.945	-2.358.948

Baten

De totale baten in 2021 zijn ten opzichte van 2020 toegenomen (€ 3,6 miljoen; +17%).

De opbrengsten uit entree, lidmaatschappen, evenementen en overige leveringen en prestaties zijn door de coronacrisis fors gedaald t.o.v. 2019 (-41%), maar t.o.v. 2020 met 18% gestegen.

In de baten is zichtbaar dat de baten van particulieren de begroting én 2020 ruim overstijgen. Dit is het gevolg van een toename van het aantal schenkingen en een grote nalatenschap. ARTIS is hier zeer dankbaar voor.

De overige baten laten een beweging zien die past bij de terugval in de bezoekersaantallen. De parkeeropbrengsten bleven daarbij meer dan evenredig op peil als gevolg van veranderd reisgedrag van bezoekers in de coronacrisis.

De baten uit loterijorganisaties namen af als gevolg van een daling van het verplicht wettelijke afdrachtpercentage voor de goededoelenloterijen.

Lasten

De totale lasten (zonder rekening te houden met COVID-steun) zijn in 2020 in vergelijking met 2019 gedaald (-3%), en in 2021 nog eens 14% verder gedaald. Dit is primair veroorzaakt door het doorvoeren van stringente kostenbesparingen naar aanleiding van de coronapandemie. Daarnaast zijn de lasten gedaald ten gevolge van de verkregen NOW-, TVL- en LNV-subsidies (€ 3,8 miljoen in 2020 en € 4,6 miljoen in 2021).

De kosten van salarissen, sociale lasten en pensioenpremies (exclusief dotaties en mutaties in diverse personeelsvoorzieningen) bedragen in 2021 € 7,6 miljoen en zijn daarmee met 13% gedaald ten opzichte van het vorige boekjaar (€ 8,8 miljoen). Dit is het gevolg van de reorganisatie die eind 2020 is doorgevoerd en grotendeels in het voorjaar van 2021 is geëffectueerd.

Begroting 2022

In 2022 rekent ARTIS op 1.233.000 bezoekers, bestaande uit 480.000 bezoeken van leden, 643.000 dagbezoekers en 110.000 educatieve bezoekers. Dit is een 73% toename van het totaal aantal bezoekers t.o.v. 2021, maar nog altijd fors lager dan de bezoekersaantallen die ARTIS in 2019 en daarvoor mocht ontvangen. Na de gedwongen sluiting van onze poorten in januari door de coronamaatregelen is de verwachting gerechtvaardigd dat deze aantallen lager zullen uitvallen.

De inkomsten van ARTIS zullen in 2022 naar verwachting toenemen ten opzichte van 2021 (totale baten rond de € 27 miljoen; +10% t.o.v. 2021). We verwachten rond de € 20 miljoen aan entree, lidmaatschappen, evenementen en overige leveringen en prestaties (+52% t.o.v. 2021). Deze toename wordt vooral gedreven door de hogere verwachte bezoekersaantallen.

De begroting van 2022 is met de gunstiger vooruitzichten iets ruimer opgesteld dan die van 2021. Naast een logische stijging van de operationele kosten brengt de opening van het Groote Museum veel extra kosten met zich mee (totale lasten rond de € 29 miljoen; +25% t.o.v. 2021). In de loonkosten is een kostenstijging voorzien als gevolg van een groei in het aantal medewerkers om het Groote Museum te kunnen operationaliseren. Er is geen rekening gehouden met verdere overheidssteun in het kader van de coronapandemie.

Het begrote resultaat over het boekjaar 2022 is € 2,4 miljoen negatief.

	Begroot 2022	2021	Begroot 2021	2020
In percentages:				
Besteding doelstelling t.o.v. totale baten (1)	94,4%	65,2%	93,0%	93,8%
Verhouding lasten / baten eigen fondsenwerving (2)	11,2%	5,7%	7,7%	5,7%
Beheer en administratie t.o.v. totale baten (3)	11,0%	9,4%	13,6%	11,8%
Besteding doelstelling t.o.v. totale lasten (4)	87,1%	84,4%	92,0%	86,0%

Toelichtingen op tabel

- (1) Het percentage besteding doelstelling t.o.v. baten wordt berekend door de totale besteding aan de doelstelling te delen door het totaal van de baten. ARTIS streeft naar een percentage dat ligt tussen 85% en 95%. Als gevolg van de relatief lage lasten (na aftrek van coronasubsidies) was het gerealiseerde percentage in 2021 (eenmalig) uitzonderlijk laag. Genormaliseerd, zonder aftrek van coronasubsidies, zou dit percentage 83,9% bedragen.
- (2) Het percentage geworven baten wordt berekend door de kosten van eigen fondsenwerving te relateren aan de geworven baten. De aan de geworven baten toe te rekenen kosten bestaan uit directe salariskosten van met dat doel aangetrokken personeel en direct toewijsbare kosten ter verkrijging van nalatenschappen en dieradoptanten, waarbij valt te denken aan folders en naamsvermelding in (externe) publicaties. ARTIS conformeert zich aan de door het CBF vastgestelde norm dat dit percentage maximaal 25% mag bedragen.
- (3) Het percentage beheer en administratie wordt berekend door de totale kosten van beheer en administratie te delen door de totale baten. ARTIS streeft naar een percentage van 7% of lager. Door de relatief lage baten in de coronajaren 2020 en 2021 vallen deze ratio's hoger uit dan het streefpercentage.

- (4) Het percentage besteding doelstelling t.o.v. totale lasten wordt berekend door de totale besteding aan de doelstelling te delen door het totaal van de lasten. De aan de 'beheer en administratie' toe te rekenen kosten bestaan uit de personeelskosten van directie en de afdeling Bedrijfsvoering (bestaande uit Administratie & Rapportage, Personeel & Organisatie, Inkoop, Control en ICT). Daarnaast zijn de directe kosten voor automatisering, accountants, banken, verzekeringen, salarisverwerking en juridische adviezen opgenomen onder de post 'beheer en administratie'.

Risico- en fraudemanagement

Het managementteam van ARTIS volgt bewust de ontwikkelingen binnen en buiten de organisatie, en op welke wijze deze de organisatie negatief kunnen beïnvloeden.

Enige tijd terug is het project 'Risicomanagement ARTIS-breed' opgestart. Hierbij is door alle clusters binnen ARTIS een risico-inventarisatie gedaan. Uit deze inventarisaties is een top 10 strategische en operationele risico's opgesteld. De mitigerende maatregelen voor deze geprioriteerde risico's worden geïntegreerd in lopende projecten.

Het thema fraude is onderwerp geweest in de risicomanagementsessies binnen ARTIS. In de administratieve organisatie en interne beheersing zijn maatregelen getroffen om fraude te voorkomen.

ARTIS hanteert een integriteitsbeleid dat toeziet op het correct en betrouwbaar handelen van eigen medewerkers. Dit beleid, vastgelegd in , als onderdeel van de personeelsgids, behelst.

Hierin staan voorschriften opgenomen t.a.v. ten aanzien van het gewenste integere gedrag van ARTIS-medewerkers – in relatie tot ARTIS, en ten opzichte van zowel interne als externe relaties.

Gedurende 2021 is met de Raad van Toezicht gesproken over het instellen van een klokkenluidersregeling, om zo ook externen in de gelegenheid te stellen eventuele misstanden aanhangig te maken.

De verwachting is dat dit in 2022 gerealiseerd zullen worden.

Overige operationele risico's waar ARTIS rekening mee houdt zijn:

Veiligheid

ARTIS beschouwt de veiligheid van bezoekers en medewerkers in het park als cruciaal. Er zijn diverse veiligheidsinstructies en specifieke protocollen ontwikkeld die gedurende het jaar actief getest, geoefend, geëvalueerd en waar nodig bijgesteld en/of aangescherpt worden.

Zoönose

Van een zoönose is sprake bij van dier op mens overdraagbare ziektes. De huidige COVID-19-pandemie heeft geleerd hoe ingrijpend de gevolgen hiervan kunnen zijn. Ter bescherming van mens en dier dienen drastische beheersmaatregelen te worden genomen. Om de financiële consequenties hiervan het hoofd te kunnen bieden, heeft ARTIS een continuïteitsreserve gevormd om de lopende personeelskosten en diervverzorgingskosten gedurende een half jaar te kunnen dekken.

Klimaatverandering

ARTIS beschouwt klimaatverandering, droogte en overvloedige regenval als een risico voor het park met haar diervverblijven en gebouwen. Met name de afwateringscapaciteit van het park heeft de aandacht en verbeteringsmogelijkheden worden concreet onderzocht. Deze risico's worden actief in ogenschouw genomen bij alle vernieuwingen en renovaties in ARTIS.

Ongeautoriseerde toegang tot ons (digitale) netwerk

Onze digitale informatiesystemen zijn essentieel in de bedrijfsvoering. De waarborging van de veiligheid van gevoelige informatie in onze systemen is belangrijk. ARTIS investeert in een adequate infrastructuur en ontwikkelt procedures omtrent gebruiksbeheer en toegang tot haar systemen.

6

Jaarrekening

6.1 Balans per 31 december 2021

Na resultaatbestemming

	Toelichting	31 december 2021		31 december 2020	
		€	€	€	€
Activa					
VASTE ACTIVA					
Immateriële vaste activa					
Software	6.4.3.1	157.405		203.112	
In uitvoering		59.087		-	
			216.492		203.112
Materiële vaste activa					
Levende have	6.4.3.2	1		1	
Gebouwen en diervverblijven	6.4.3.2	10.924.093		11.438.149	
Installaties, transportmiddelen en inventaris	6.4.3.2	1.152.349		1.368.983	
In uitvoering	6.4.3.2	4.016.742		2.181.131	
			16.093.185		14.988.264
VLOTTENDE ACTIVA					
Vorraden	6.4.3.3		426.972		460.665
Vorderingen en overlopende activa					
Debiteuren	6.4.3.4	834.142		543.276	
Belastingen		861.151		608.037	
Overige vorderingen en overlopende activa	6.4.3.5	4.042.148		3.860.621	
			5.737.441		5.011.934
Effecten	6.4.3.6		86.250		86.250
Liquide middelen	6.4.3.7		36.103.758		21.106.947
Totaal			58.664.098		41.857.172

	Toelichting	31 december 2021		31 december 2020	
		€	€	€	€
Passiva					
Reserves en fondsen					
Stichtingskapitaal		45		45	
Continuïteitsreserve	6.4.3.8	5.000.000		5.000.000	
Overige reserves	6.4.3.9	6.720.222		1.885.001	
			11.720.267		6.885.046
Fondsen					
Bestemmingsfondsen	6.4.3.10		3.967.621		3.369.771
			15.687.888		10.254.817
Voorzieningen					
Groot onderhoud	6.4.3.11.1	21.677.508		20.447.139	
Pensioenvoorziening	6.4.3.11.2	239.977		235.321	
WW-voorziening	6.4.3.11.3	606.996		712.871	
Jubileumverplichtingen	6.4.3.11.4	65.753		64.018	
			22.590.234		21.459.349
Langlopende schulden					
Langlopende leningen	6.4.3.12	2.130.861		2.125.408	
			2.130.861		2.125.408
Kortlopende schulden					
Crediteuren		3.203.784		2.180.856	
Kortlopend deel langlopende leningen	6.4.3.13	149.653		127.401	
Belastingen en sociale verzekeringen		297.439		429.788	
Overige schulden en overlopende passiva	6.4.3.14	14.604.240		5.279.553	
			18.255.115		8.017.598
Totaal			58.664.098		41.857.172

6.2 Staat van baten en lasten over 2021

	Toelichting	2021	Begroot 2021	2020
		€	€	€
Baten				
Baten van particulieren	6.4.4.1	5.851.442	951.000	4.480.120
Baten van bedrijven	6.4.4.1	934.470	931.300	692.336
Baten van loterijorganisaties	6.4.4.1	554.103	750.000	608.650
Baten van subsidies van overheden		4.025.931	3.994.262	3.994.262
<i>Som van de geworven baten</i>		<i>11.365.946</i>	<i>6.626.562</i>	<i>9.775.368</i>
Overige baten als tegenprestatie voor de levering van:				
Entree	6.4.4.1	6.691.975	6.923.980	5.503.924
Lidmaatschappen	6.4.4.1	2.702.875	3.956.838	3.040.733
Evenementen	6.4.4.1	1.011.779	844.793	266.855
Overige leveringen en prestaties	6.4.4.2	2.733.309	2.907.167	2.296.997
<i>Som van de overige baten</i>		<i>13.139.938</i>	<i>14.632.778</i>	<i>11.108.509</i>
Som van de baten		24.505.884	21.259.340	20.883.877
Lasten				
Besteed aan doelstelling	6.4.4.3	20.561.371	19.772.303	23.369.094
Wervingskosten	6.4.4.4	649.558	508.000	557.699
Kosten beheer en administratie	6.4.4.5	2.313.543	2.888.000	2.464.376
Covid-19 steunmaatregelen	6.4.4	-4.582.912	-	-3.773.229
Som van de lasten		18.941.560	23.168.303	22.617.940
Saldo voor financiële baten en lasten		5.564.324	-1.908.963	-1.734.063
Saldo financiële baten en lasten	6.4.4.6	-131.254	-39.500	-98.882
Saldo van baten en lasten		5.433.070	-1.948.463	-1.832.945
Bestemming saldo van baten en lasten	Toelichting	2021	Begroot 2021	2020
		€	€	€
Continuïteitsreserve	6.4.3.8	-	-	-
Overige reserves	6.4.3.9	4.835.220	-1.948.463	-2.771.318
Bestemmingsfonds	6.4.3.10	597.850	-	938.373
Saldo van baten en lasten		5.433.070	-1.948.463	-1.832.945

6.3 Kasstroomoverzicht over 2021

Dit kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de indirecte methode.

	Toelichting	2021		2020	
		€	€	€	€
Kasstroom uit operationele activiteiten					
Saldo van baten en lasten boekjaar			5.433.070		-1.832.945
<i>Aanpassingen voor:</i>					
Afschrijvingen op immateriële vaste activa		45.707		-	
Afschrijvingen op materiële vaste activa	6.4.3.2	2.255.360		2.331.402	
Afschrijving op masterplan en overige gesubsidieerde projecten		1.579.838		-	
Toename voorzieningen	6.4.3.11	1.130.883		1.073.464	
			5.011.788		3.430.287
<i>Verandering in werkkapitaal:</i>					
Toename/afname vorderingen		-725.506		-692.485	
Toename/afname voorraden	6.4.3.3	33.694		-61.119	
Toename/afname schulden		55.815		-482.930	
			-635.997		-1.236.534
Netto kasstroom uit operationele activiteiten			9.808.861		360.808
Kasstroom uit investeringsactiviteiten					
Investerings in materiële vaste activa	6.4.3.2	-10.305.922		-7.589.185	
Ontvangen investeringssubsidies:					
Gem. Amsterdam t.b.v. ARTIS-Aquarium*	6.4.3.2	15.000.000		-	
Overige*		488.419		259.855	
			5.182.497		-7.329.330
Kasstroom uit aflossing langlopende schulden	6.4.3.12	5.453		-127.398	
			5.453		-127.398
Toename/afname geldmiddelen			14.996.811		-7.095.920
			2021		2020
			€		€
Mutatie geldmiddelen					
Geldmiddelen per 1 januari			21.106.947		28.202.867
Toename/afname geldmiddelen			14.996.811		-7.095.920
Geldmiddelen per 31 december			36.103.758		21.106.947

* Dit betreffen kostprijsverminderende subsidies van overheidswege. Deze zijn vanwege het investering-verlagende karakter negatief onder de kasstroom uit investeringsactiviteiten verantwoord.

6.4 Toelichting op de balans en staat van baten en lasten

6.4.1 Grondslagen voor waardering van activa en passiva

6.4.1.1 Algemeen

Deze jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met in Nederland algemeen aanvaarde verslaggevingsregels en conform de Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 650.

De waardering van activa en passiva en de bepaling van het resultaat vinden plaats op basis van historische kosten, tenzij anders vermeld. Baten en lasten worden toegerekend aan het jaar waarop ze betrekking hebben. Baten worden slechts opgenomen voor zover zij op balansdatum zijn gerealiseerd. Verplichtingen en mogelijke verliezen, die hun oorsprong vinden voor het einde van het verslagjaar, worden in acht genomen indien zij voor het opmaken van de jaarrekening bekend zijn geworden.

Stelselwijziging kosten van groot onderhoud

Ingaande het boekjaar 2013 heeft ARTIS besloten voorzieningen te vormen voor omvangrijke en bijzondere projecten waarvoor een hoge mate van urgentie geldt ten aanzien van het verrichten van groot onderhoud. De mate van urgentie wordt bepaald door een combinatie van enerzijds de wens de betreffende panden voor ARTIS langjarig in stand te houden en anderzijds de noodzaak binnen afzienbare termijn tot actie ter zake te komen. Dotaties en onttrekkingen vinden plaats op basis van een specifiek groot onderhoud-urgentieplan voor het betreffende pand. Reguliere onderhoudskosten worden verantwoord in het jaar dat ze zich voordoen.

Kosten voor het overige groot onderhoud werden tot en met 2018 als onderhoudskosten verantwoord en daarna volgens de componentenmethode geactiveerd onder materiële vaste activa en over de economische levensduur afgeschreven.

Vanaf 2021 heeft ARTIS besloten om voor alle kosten van groot onderhoud de voorzieningenmethode toe te passen, net als voor de omvangrijke en bijzondere projecten waarvoor dit al het geval was. Hierdoor wordt voor al het groot onderhoud nu dezelfde methode toegepast. Daarnaast vindt hierdoor een betere matching plaats van de verantwoorde onderhoudskosten met de reguliere onderhoudscomponent in de subsidie. Deze methode is in deze jaarrekening eveneens verwerkt in de vergelijkende cijfers over 2020.

Deze stelselwijziging heeft de volgende effecten op het Staat van baten en lasten en de Balans over en ultimo 2021 en 2020:

	2021	2020
Staat van baten en lasten:		
Lagere afschrijvingen op materiële vaste activa	61.495	12.478
Hogere kosten van groot onderhoud, via dotatie aan de voorzieningen	-971.386	-971.386
Balans:		
Lagere materiële vaste activa, boekwaarde	-363.418	-102.008
Hogere voorziening kosten groot onderhoud Meerjarenonderhoudsplan	5.755.665	5.307.077
Lagere overige reserves	-6.344.175	-5.434.284
Eigen vermogen - voor stelselwijziging		15.689.101
Effect stelselwijziging		-5.434.284
Eigen vermogen - na stelselwijziging		10.254.817
Saldo van baten en lasten - voor stelselwijziging		-874.037
Effect stelselwijziging		-958.908
Saldo van baten en lasten - na stelselwijziging		-1.832.945

Financiële instrumenten

Onder financiële instrumenten worden zowel primaire financiële instrumenten (zoals vorderingen en schulden), als afgeleide financiële instrumenten (derivaten) verstaan. In de toelichting op de onderscheiden posten van de balans wordt de reële waarde van het betreffende instrument toegelicht als die afwijkt van de boekwaarde. Indien het financiële instrument niet in de balans is opgenomen, wordt de informatie over de reële waarde gegeven in de toelichting op de 'Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen'.

Primaire financiële instrumenten

Voor de grondslagen van primaire financiële instrumenten wordt verwezen naar de behandeling per balanspost van de 'Grondslagen voor de waardering van activa en passiva'.

Afgeleide financiële instrumenten (derivaten)

Op grond van het treasurystatuut van de Stichting is het gebruikmaken van derivaten uitgesloten.

Vergelijkende cijfers

Waar nodig zijn de vergelijkende cijfers in deze jaarrekeningen opnieuw gerubriceerd om de vergelijkbaarheid te vergroten. In het kader van de stelselwijziging voor de behandeling van kosten van groot onderhoud zijn vergelijkende cijfers ook aangepast volgens het nieuwe stelsel. Zie ook de nadere toelichting op deze stelselwijziging.

Corona gerelateerde steunmaatregelen

ARTIS heeft tijdens de pandemie een aantal overheidssteunmaatregelen aangevraagd en (voorlopig) gekregen. Hieronder staat een overzicht van de in deze jaarrekening verwerkte steunmaatregelen.

	Status	Jaar waarop subsidie betrekking heeft	€
Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid, eerste periode	Vastgesteld	2020	719.578
Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid, tweede periode	Aangevraagd	2020	465.034
Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid, derde periode	Aangevraagd	2020	579.372
Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL) - Q3 en Q4 2020	Vastgesteld	2020	140.000
Tijdelijke regeling subsidie dierentuinen Covid-19, eerste periode	Vastgesteld	2020	1.780.389
Correcties uit hoofde van o.a. definitieve vaststellingen, verwerkt in 2021			88.856
Steunmaatregelen verantwoord in 2020			3.773.229
	Status	Jaar waarop subsidie betrekking heeft	€
Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid, vierde periode	Aangevraagd	2021	615.617
Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid, vijfde periode	Aangevraagd	2021	225.142
Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid, zevende periode	Aangevraagd	2021	345.976
Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL) - Q1 2021	Aangevraagd	2021	550.000
Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL) - Q4 2021	Aangevraagd	2021	542.667
Tijdelijke regeling subsidie dierentuinen Covid-19, tweede periode	Aangevraagd	2021	2.392.278
Correcties uit hoofde van o.a. definitieve vaststellingen, verwerkt in 2021			-88.768
Steunmaatregelen verantwoord in 2021			4.582.912

De vaststelling en toekenning van deze steunmaatregelen is bij het opmaken van deze jaarrekening nog niet definitief. Er bestaat derhalve nog onzekerheid omtrent de definitieve bedragen van deze steunmaatregelen. In 2021 zijn enkele correcties volgend uit de definitieve vaststelling van subsidies uit 2020 verwerkt.

6.1.4.2 Immateriële vaste activa

Algemeen

De immateriële vaste activa worden gewaardeerd op verkrijgingsprijs, verminderd met de cumulatieve afschrijvingen en indien van toepassing met bijzondere waardeverminderingen. De afschrijvingen worden gebaseerd op de verwachte toekomstige gebruiksduur en worden berekend op basis van een vast percentage van de verkrijgingsprijs, rekening houdend met een eventuele residuwaarde. Er wordt afgeschreven vanaf het moment van ingebruikneming.

6.4.1.3 Materiële vaste activa

Algemeen

Investerings in materiële vaste activa tot en met 31 december 2000 zijn voor € 1 in de balans opgenomen. De hieronder begrepen op gemeentegrond gebouwde opstallen zijn juridisch eigendom van de gemeente Amsterdam. Het economische eigendom respectievelijk het gebruiksrecht berust bij de Stichting. Gezien het feit dat de betreffende investeringen vaak vele jaren geleden hebben plaatsgevonden en de historische kostprijs niet meer te achterhalen valt, worden de tot en met 31 december 2000 aangeschafte activa als volledig afgeschreven beschouwd.

De materiële vaste activa worden gewaardeerd op verkrijgingsprijs, verminderd met de cumulatieve afschrijvingen en, indien van toepassing, met bijzondere waardeverminderingen. De afschrijvingen worden gebaseerd op de verwachte toekomstige gebruiksduur en worden berekend op basis van een vast percentage van de verkrijgingsprijs, rekening houdend met een eventuele residuwaarde. Er wordt afgeschreven vanaf het moment van ingebruikneming. Op terreinen wordt niet afgeschreven.

Materiële vaste activa in aanbouw worden gewaardeerd tegen vervaardigingsprijs en indien van toepassing verminderd met bijzondere waardeverminderingen. De vervaardigingsprijs bestaat uit materiaalkosten, directe arbeidskosten en een toerekenbaar deel van de indirecte productiekosten.

Kosten voor regulier onderhoud worden ten laste gebracht van het resultaat op het moment dat deze zich voordoen. Voor de kosten van incidenteel urgent instandhoudingsonderhoud wordt een voorziening gevormd. Deze voorziening is opgenomen onder de overige voorzieningen. Investeringssubsidies van overheidswege worden onder toepassing van Richtlijn 274 Overheidssubsidies in mindering gebracht op de investeringen.

Levende have

Gelet op de doelstelling van de Stichting wordt de levende have voor een pro memorie waarde van € 1 in de balans opgenomen.

6.4.1.4 Voorraden

Voorraden grond- en hulpstoffen en handelsgoederen worden gewaardeerd tegen verkrijgingsprijs of lagere netto-opbrengstwaarde. Deze lagere netto-opbrengstwaarde wordt bepaald door individuele beoordeling van de voorraden. De waardering van de voorraden grond- en hulpstoffen komt tot stand op basis van first in first out.

6.4.1.5 Vorderingen

De vorderingen worden opgenomen tegen de reële waarde en vervolgens gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs. De reële waarde en geamortiseerde kostprijs zijn gelijk aan de nominale waarde. Noodzakelijk geachte voorzieningen voor mogelijke verliezen als gevolg van oninbaarheid worden in mindering gebracht. Deze voorzieningen worden bepaald op basis van individuele beoordeling van de vorderingen.

6.4.1.6 Effecten

Effecten worden gewaardeerd tegen de nominale waarde.

6.4.1.7 Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas, banktegoeden en direct opeisbare deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder de kortlopende schulden.

6.4.1.8 Eigen vermogen

Algemeen

Het vermogen van de Stichting wordt aangewend in het kader van de doelstelling van de Stichting. Voor zover het eigen vermogen niet wordt gepresenteerd als continuïteitsreserve, bestemmingsfonds of bestemmingsreserve wordt dit gepresenteerd als overige reserves.

Overige reserves

Het jaarresultaat wordt toegevoegd aan de overige reserves onder aftrek van toevoegingen aan bestemmingsfondsen.

Continuïteitsreserve

Onder de continuïteitsreserve van de Stichting wordt in het kader van afspraken met de gemeente Amsterdam een bedrag aangehouden om doorbetaling van loonkosten en kosten van diervoeding voor de periode van een half jaar te waarborgen.

Bestemmingsfondsen

Onder de bestemmingsfondsen worden aan specifieke projecten geormerkte subsidies en schenkingen van derden gepresenteerd voor zover deze niet van overheidswege afkomstig zijn.

6.4.1.9 Voorzieningen

Voorzieningen worden gevormd voor concrete of specifieke risico's en verplichtingen die op de balansdatum bestaan en waarvan de omvang op betrouwbare wijze is te schatten.

Ingaande het boekjaar 2013 heeft ARTIS besloten een voorziening te vormen voor omvangrijke en bijzondere projecten waarvoor een hoge mate van urgentie geldt ten aanzien van het verrichten van groot onderhoud.

De mate van urgentie wordt bepaald door een combinatie van enerzijds de wens de betreffende panden voor ARTIS langjarig in stand te houden en anderzijds de noodzaak binnen afzienbare termijn tot actie ter zake te komen. Dotaties en onttrekkingen vinden plaats op basis van een specifiek groot onderhouds-urgentieplan voor het betreffende pand. Reguliere onderhoudskosten worden verantwoord in het jaar dat ze zich voordoen.

Kosten voor het overige groot onderhoud werden tot en met 2018 als onderhoudskosten verantwoord en daarna volgens de componentenmethode geactiveerd onder materiële vaste activa en over de economische levensduur afgeschreven. Vanaf 2021 heeft ARTIS besloten om, middels een stelselwijziging, voor alle kosten van groot onderhoud de voorzieningenmethode toe te passen, net als voor de omvangrijke en bijzondere projecten waarvoor dit al het geval was. Hierdoor wordt voor alle groot onderhoud nu dezelfde methode toegepast. Naar de mening van ARTIS geeft dit een passender balansbeeld en een consistentere toepassing van de voorzieningenmethode.

De pensioenvoorziening wordt op basis van de beste schatting gewaardeerd. Hierbij is de verplichting gewaardeerd tegen de contante waarde van de uitgaven die naar verwachting noodzakelijk zijn om de verplichting af te wikkelen. De voorziening voor WW heeft betrekking op de WW-verplichtingen, voortvloeiend uit een personele reorganisatie die eind 2020 is uitgevoerd, en overige WW-verplichtingen. Deze voorziening wordt gebaseerd op de contante waarde van de toekomstige verplichtingen. De voorziening voor kosten met betrekking tot ziekte en arbeidsongeschiktheid heeft betrekking op zieke of arbeidsongeschikte personeelsleden bij wie de organisatie de verplichting heeft tot doorbetaling van loon of salaris. De voorziening wordt bepaald aan de hand van het geschatte bedrag voor de doorbetalingsverplichting en heeft een kortlopend karakter.

De voorziening voor jubileumverplichtingen wordt bepaald aan de hand van een actuariële berekening over het relevante personeelsbestand en een statistische (leeftijdsgebonden) vertrekkans.

De voorzieningen hebben, tenzij anders vermeld, overwegend een langlopend karakter.

6.4.1.10 Langlopende en kortlopende schulden

Opgenomen leningen en schulden worden opgenomen tegen de reële waarde en vervolgens gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs.

6.4.2 Grondslagen voor bepaling van het saldo van baten en lasten

6.4.2.1 Algemeen

Het saldo van baten en lasten wordt bepaald als het verschil tussen de aan het verslagjaar toegerekende baten enerzijds en lasten anderzijds. De baten worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd; lasten zodra zij voorzienbaar zijn.

De gemeente Amsterdam verstrekt, als bijdrage in de onderhoudskosten van terreinen en opstallen alsmede in de exploitatielasten, een subsidie via het zogenoemde budgetfinancieringsprincipe.

Onder de nalatenschappen en legaten zijn begrepen de opbrengsten uit erflatingen en legaten welke worden verantwoord op het moment dat ze zijn komen vast te staan. Erflatingen en legaten waarop in het verslagjaar aanspraken zijn verkregen, doch welke per balansdatum nog niet zijn afgewikkeld, worden als bate verantwoord indien en voor zover deze ten tijde van het opstellen van de jaarrekening voldoende betrouwbaar zijn in te schatten.

Baten uit hoofde van schenkingen, donaties en giften worden verantwoord in het jaar van ontvangst.

6.4.2.2 Gebruik van schattingen

De opstelling van de jaarrekening vereist dat het management zich oordelen vormt en daarnaast schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van de grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen. Het betreft hier primair de inschatting van de omvang van de nalatenschappen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

6.4.2.3 Kosten van groot onderhoud

Sinds 2019 werd groot onderhoud in het jaar van uitvoering conform de componentenmethode geactiveerd en over de verwachte gebruiksduur van het component afgeschreven. Als gevolg van een stelselwijziging wordt groot onderhoud vanaf 2021 via de voorzieningenmethode in de jaarrekening verwerkt. Zie de toelichting op deze stelselwijziging in noot 6.4.1.1.

6.4.2.4 Vennootschapsbelasting

ARTIS is een culturele ANBI en maakt gebruik van de haar ter beschikking staande bestedingsreservefaciliteit waardoor de belastingdruk bij eventuele positieve resultaten nihil is.

6.4.2.5 Overheidssubsidies

Exploitatiesubsidies worden als bate verantwoord in de staat van baten en lasten in het jaar waarin de gesubsidieerde kosten zijn gemaakt of opbrengsten zijn gederfd, of wanneer een gesubsidieerd exploitatietekort zich heeft voorgedaan. De baten worden verantwoord als het waarschijnlijk is dat deze worden ontvangen en ARTIS de condities voor ontvangst kan aantonen.

Overheidssubsidies met betrekking tot investeringen in materiële vaste activa worden in mindering gebracht op het desbetreffende actief.

6.4.2.6 Grondslagen voor de opstelling van het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de indirecte methode. De geldmiddelen in het kasstroomoverzicht bestaan uit liquide middelen. Ontvangen interest wordt opgenomen onder de kasstroom uit operationele activiteiten. Betaalde interest en betaalde dividenden worden opgenomen onder de kasstroom uit financieringsactiviteiten.

Transacties waarbij geen ruil van geldmiddelen plaatsvindt, waaronder financiële leasing, worden niet in het kasstroomoverzicht opgenomen.

6.4.3 Toelichting op de balans

6.4.3.1 Immateriële vaste activa

	Totaal	Software	Immateriële vaste activa in uitvoering	Totaal
	€		€	€
Afschrijvings%	10-50%		0%	
1 januari 2021				
Aanschaffingswaarde	228.533		-	228.533
Cumulatieve afschrijvingen	-25.421		-	-25.421
Boekwaarde	203.112		-	203.112
Mutaties 2021				
Investeringsen	-		59.087	59.087
Afschrijving in boekjaar	-45.707		-	-45.707
	-45.707		59.087	13.380
31 december 2021				
Aanschaffingswaarde	228.533		59.087	287.620
Cumulatieve afschrijvingen	-71.128		-	-71.128
Boekwaarde	157.405		59.087	216.492

In de jaarrekening over 2021 zijn de immateriële vaste activa afzonderlijk van de materiële vaste activa toegelicht. Omwille van de vergelijkbaarheid zijn de vergelijkende cijfers over 2020 aangepast en zijn aanschafwaarde en cumulatieve afschrijvingen van immateriële vaste activa per 1 januari 2020 uit de materiële vaste activa gehaald. Dit beloopt een bedrag met een boekwaarde van € 203.112.

Doelstelling

Van de totale immateriële vaste activa worden voor directe aanwending in het kader van de doelstelling van ARTIS aangehouden:

Doelstelling	Software	Immateriële vaste activa in uitvoering	Totaal
	€	€	€
Afschrijvings%	10-50%	0%	
1 januari 2021			
Aanschaffingswaarde	139.933	-	139.933
Cumulatieve afschrijvingen	-20.991	-	-20.991
Boekwaarde	118.942	-	118.942
Mutaties 2021			
Investeringsen		47.479	47.479
Afschrijvingen in boekjaar	-27.987	-	-27.987
	-27.987	47.479	19.492
31 december 2021			
Aanschaffingswaarde	139.933	47.479	187.412
Cumulatieve afschrijvingen	-48.978	-	-48.978
Boekwaarde	90.955	47.479	138.434

Bedrijfsvoering

De hieronder genoemde immateriële vaste activa zijn nodig voor de bedrijfsvoering en betreffen voornamelijk investeringen gedaan voor het creëren van werkplekken voor de ARTIS medewerkers:

Bedrijfsvoering	Software	Immateriële vaste activa in uitvoering	Totaal
	€	€	€
<i>Afschrijvings%</i>	10-50%	0%	
1 januari 2021			
Aanschaffingswaarde	88.600	-	88.600
Cumulatieve afschrijvingen	-4.430	-	-4.430
Boekwaarde	84.170	-	84.170
Mutaties 2021			
Investeringen		11.608	11.608
Afschrijvingen in boekjaar	-17.720	-	-17.720
	-17.720	11.608	-6.112
31 december 2021			
Aanschaffingswaarde	88.600	11.608	100.208
Cumulatieve afschrijvingen	-22.150	-	-22.150
Boekwaarde	66.450	11.608	78.058

	31 december 2020	Uitgaven in 2021	Opgeleverd in het boekjaar	31 december 2021
	€	€	€	€
Overige projecten				
CRM systeem	-	11.608	-	11.608
Verkorte boekingsstraat	-	47.479	-	47.479
Totaal overige projecten	-	59.087	-	59.087

6.4.3.2 Materiële vaste activa

Totaal	Levende have	Gebouwen en dierverblijven	Installaties, transportmiddelen en inventaris	Materiële vaste activa in uitvoering	Totaal
	€	€	€	€	€
<i>Afschrijvings%</i>	n.v.t.	5-33,3%	10-50%	0%	
1 januari 2021					
Aanschaffingswaarde	1	37.537.229	6.765.747	2.181.131	46.484.108
Cumulatieve afschrijvingen	-	-26.099.080	-5.396.764	-	-31.495.844
Herrubricering naar overige gesubsidieerde projecten	-	-	-	-1.027.939	-1.027.939
Boekwaarde	1	11.438.149	1.368.983	1.153.192	13.960.325
Mutaties 2021					
Investeringen	-	1.430.174	135.246	4.751.876	6.317.296
Afschrijving in boekjaar	-	-1.944.230	-328.788	-	-2.273.018
Boekwaarde verkocht activum		-	-23.092	-	-23.092
Opgeleverd in boekjaar	-	-	-	-1.888.326	-1.888.326
	-	-514.056	-216.634	2.863.550	2.132.860
31 december 2021					
Aanschaffingswaarde	1	38.967.403	6.900.993	4.016.742	49.885.139
Cumulatieve afschrijvingen	-	-28.043.310	5.748.644	-	33.791.954
Boekwaarde	1	10.924.093	1.152.349	4.016.742	16.093.185

De investeringen gedaan en in gebruik genomen in 2021 betreffen: €	
Installaties, transportmiddelen en inventaris	
Elektrische laadpalen parkeerterrein	26.126
Inventaris	109.120
Totaal installaties, transportmiddelen en inventaris	135.246

In de jaarrekening over 2021 zijn de immateriële vaste activa afzonderlijk van de materiële vaste activa toegelicht. Omwille van de vergelijkbaarheid zijn de vergelijkende cijfers over 2020 aangepast en zijn aanschafwaarde en cumulatieve afschrijvingen van immateriële vaste activa per 1 januari 2020 uit de materiële vaste activa gehaald. Dit beloopt een bedrag met een boekwaarde van € 203.112.

Gebouwen en dierverblijven €	
De Waterkant	587.913
Centrale vijver	517.581
Tropenkas	282.467
Gibbon binnenvverblijf	42.213
Totaal gebouwen en dierverblijven	1.430.174

De specificatie van de mutaties in materiële vaste activa in uitvoering, verdeeld naar Masterplanprojecten en overige projecten is als volgt:

<i>Masterplan en overige gesubsidieerde projecten</i>	31 december 2020	Herrubricering	Uitgaven in 2021	Ontvangen subsidies in 2021	31 december 2021
Masterplan en overige gesubsidieerde projecten	€	€	€	€	€
Apen- en Vogelhuis	9.417.862	-	-	-	9.417.862
Ledenlokalen	13.524.332	-	-	-	13.524.332
Micropia	7.964.484	-	-	-	7.964.484
Groote Museum	18.502.297	-	2.676.245	-	21.178.542
Museale inrichting Groote Museum	1.901.479	-	4.189.458	-	6.090.937
Parkeergarage	802.604	-	-	-	802.604
Vorbereidingskosten Masterplan	1.016.945	-	-	-	1.016.945
Artisplein	2.592.096	-	-	-	2.592.096
Afschrijvingen*					
Museale inrichting Groote Museum	-	-	-255.618	-	-255.618
Totaal masterplanprojecten	55.722.098	-	6.610.085	-	62.332.184
Herrubricering van Overige projecten					
Renovatie Aquarium	-	1.006.052	499.027	-15.428.419	-13.923.340
ARTIS proeftuin	-	21.887	14.944	-60.000	-23.169
Afschrijvingen*					
Renovatie Aquarium	-	-	-595.168	-	-595.168
Totaal overige gesubsidieerde projecten	-	1.027.939	-81.197	-15.488.419	-14.541.677
Totaal	55.722.098	1.027.939	6.528.888	-15.488.419	47.790.507
Af: ontvangen doelsubsidies	-48.201.363	-	-	-	-48.201.363
Onttrekking onderhoudsvoorziening	-8.329.604	-	-1.521.066	-	-9.850.670
Vooruitontvangen subsidies	-808.869	1.027.939	5.007.822	-15.488.419	-10.261.526

* Deze afschrijvingen betreffen onderzoek- en ontwikkelingskosten van projecten voor items die niet zijn opgenomen in het definitieve te bouwen ontwerp.

De nog te besteden doelsubsidies van € 10.261.526 inzake Masterplan- en overige gesubsidieerde projecten zijn onder toepassing van Richtlijn 274 Overheidssubsidies verantwoord onder de overige schulden en overlopende passiva.

Overige projecten (in uitvoering)

	31 december 2020	Herrubricering	Uitgaven in 2021	Opgeleverd in boekjaar	31 december 2021
Overige projecten	€	€	€	€	€
Renovatie Aquarium	1.006.052	-1.006.052	-	-	-
ARTIS proeftuin	21.887	-21.887	-	-	-
Sierbruggen	311.968	-	-	-311.968	-
Gibbon binnenvverblijf	-	-	42.213	-42.213	-
Centrale vijver	183.849	-	333.732	-517.581	-
ARTIS Bibliotheek	146.581	-	1.894.789	-	2.041.371
Groote Museum inboedel gebouw	66.841	-	958.952	-	1.025.793
Tropenkas	211.408	-	71.059	-282.467	-
Artisplein	46.723	-	334.943	-	381.666
Verduurzamen / gevelherstel Volharding	51.463	-	173.201	-	224.664
Aanpassing Kleinezoogdierenhuis	-	-	19.088	-	19.088
De Waterkant	4.046	-	583.867	-587.913	-
Leeuwenverblijf – Algazellen	43.509	-	86.165	-	129.674
Elektrische laadpalen parkeerterrein	18.181	-	7.945	-26.126	-
Overige kleine projecten	68.622	-	245.922	-120.058	194.486
Totaal overige projecten	2.181.132	-1.027.939	4.751.876	-1.888.326	4.016.741

Doelstelling

Van de totale materiële vaste activa worden voor directe aanwending in het kader van de doelstelling van ARTIS aangehouden:

Doelstelling	Levende have	Gebouwen en dierverblijven	Installaties, transportmiddelen en inventaris	Materiële vaste activa in uitvoering	Totaal
	€	€	€	€	€
<i>Afschrijvings %</i>	<i>n.v.t.</i>	<i>5-33,3%</i>	<i>10-50%</i>	<i>0%</i>	
1 januari 2021					
Aanschaffingswaarde	1	32.677.642	4.739.577	2.137.999	39.555.219
Cumulatieve afschrijvingen	-	-22.110.594	-4.220.687	-	-26.331.281
Herrubricering naar overige gesubsidieerde projecten	-	-	-	-1.027.940	-1.027.940
Boekwaarde	1	10.567.048	518.890	1.110.059	12.195.998
Mutaties 2021					
Investerings	-	1.430.174	97.653	4.606.697	6.134.524
Afschrijvingen in boekjaar	-	-1.694.230	-215.501	-	-1.909.731
Opgeleverd in boekjaar	-	-	-	-1.850.732	-1.850.732
	-	-264.056	-117.848	2.755.965	2.374.061
31 december 2021					
Aanschaffingswaarde	1	34.107.816	4.837.230	3.866.024	42.811.071
Cumulatieve afschrijvingen	-	-23.804.824	-4.436.188	-	-28.241.012
Boekwaarde	1	10.302.992	401.042	3.866.024	14.570.059

Bedrijfsvoering

De hieronder genoemde materiële vaste activa zijn nodig voor de bedrijfsvoering en betreffen voornamelijk investeringen gedaan voor het creëren van werkplekken voor het personeel:

Bedrijfsvoering	Gebouwen en dier verblijven	Installaties, transportmiddelen en inventaris	Materiële vaste activa in uitvoering	Totaal
	€	€	€	€
<i>Afschrijvings %</i>	<i>5-33,3%</i>	<i>10-50%</i>	<i>0%</i>	
1 januari 2021				
Aanschaffingswaarde	4.859.587	2.026.170	43.132	6.928.889
Cumulatieve afschrijvingen	-3.988.486	-1.176.078	-	-5.164.564
Boekwaarde	871.101	850.092	43.132	1.764.325
Mutaties 2021				
Investeringen	-	37.594	104.430	142.024
Afschrijvingen in boekjaar	-250.000	-113.287	-	-363.287
Boekwaarde verkocht activum	-	-23.092	-	-23.092
Opgeleverd in boekjaar	-	-	3.156	3.156
	-250.000	-98.785	107.586	-241.199
31 december 2021				
Aanschaffingswaarde	4.859.587	2.063.764	150.718	7.074.069
Cumulatieve afschrijvingen	-4.238.486	-1.312.457	-	-5.550.943
Boekwaarde	621.101	751.307	150.718	1.523.126

6.4.3.3 Voorraden

	31 december 2021	31 december 2020
	€	€
Magazijnvoorraden: Voorraad voedingsmiddelen en materialen	73.702	78.417
Voorraad voor verkoop: winkelvoorraad	353.270	403.477
	426.972	481.894
Af: Voorziening incurante voorraden	-	-21.229
	426.972	460.665

6.4.3.4 Debiteuren

	31 december 2021	31 december 2020
	€	€
Debiteuren	859.960	569.095
Af: Voorziening dubieuze debiteuren	-25.819	-25.819
	834.142	543.276

6.4.3.5 Overige vorderingen en overlopende activa

	31 december 2021	31 december 2020
	€	€
Nog te ontvangen tegemoetkomingen	1.867.310	2.320.740
Erflatingen en legaten	1.402.501	899.686
Nog te ontvangen schenkingen	189.157	133.758
Teruggaaf energiebelasting	183.606	123.608
PIN, creditcards en incassobetalingen	124.199	99.546
Nog te factureren omzet –door te berekenen	86.156	41.573
Vooruitbetaalde contracten en abonnementen	79.083	133.347
Nog te ontvangen tegemoetkoming loonheffing	13.460	13.625
Interest	4.719	4.720
Ziekengelduitkeringen	7.761	75.202
Diversen	84.196	14.817
	4.042.148	3.860.621

Onder de post overige vorderingen en overlopende activa zijn per 31 december 2021 als post 'erflatingen en legaten' die bedragen opgenomen waarvan door een notaris een opgave is verstrekt. De overige ontvangen mededelingen van erflatingen en legaten worden als P.M.-recht in de toelichting vermeld.

6.4.3.6 Effecten

De effecten betreffen Nederlandse Staatsobligaties met een looptijd van 1998/2028 en een rentepercentage van 5,5%. De in de balans opgenomen effecten zijn vrij beschikbaar. ARTIS is voornemens de obligaties voor lange termijn aan te houden.

De marktwaarde van de effecten bedroeg ultimo 2021 € 160.192.

6.4.3.7 Liquide middelen

Uit het saldo liquide middelen moeten een aantal specifieke doelen gedekt worden. Hieronder vallen het liquiditeitsbeslag van de continuïteitsreserve van €5.000.000, de vooruitontvangen investeringssubsidies en het liquiditeitsbeslag van de onderhoudsvoorzieningen. Voor de overige liquide middelen is geen specifiek doel vastgesteld.

	31 december 2021	31 december 2020
	€	€
Liquiditeitsbeslag continuïteitsreserve	5.000.000	5.000.000
Vooruitontvangen Investeringsubsidies	15.488.419	259.855
Liquiditeitsbeslag onderhoudsvoorzieningen	21.677.508	20.447.139
Theoretisch saldo overige liquiditeiten	-6.062.169	-4.600.047
Liquide middelen	36.103.758	21.106.947

De in de balans opgenomen liquide middelen zijn vrij beschikbaar.

6.4.3.8 Continuïteitsreserve

Het verloop van continuïteitsreserve is als volgt:

	Continuïteitsreserve
	€
Stand per 31 december 2020	5.000.000
Onttrekking	-
Stand per 31 december 2021	5.000.000

De doelstelling van ARTIS is dat deze reserve minimaal de helft van de jaarlijkse kosten van de werkorganisatie (voor ARTIS te definiëren als zijnde de personeelskosten en de diervoeding) bedraagt.

6.4.3.9 Overige reserves

Het boekjaar 2021 wordt afgesloten met een resultaat van € 5.433.070. Van dit resultaat wordt € 4.835.220 toegevoegd aan de overige reserves.

De dotatie aan de overige reserves wordt bepaald door het saldo van baten en lasten te verminderen met de dotatie (€ 597.850) aan bestemmingsfonds(en) (zie 6.4.3.10).

Het verloop van de overige reserves, inclusief de directe invloed van de stelselwijziging kosten van groot onderhoud, is als volgt:

	2021	2020
1 januari	1.885.001	-
Effect van stelselwijziging op de openingsbalans:		
Cumulatieve afschrijvingen op geactiveerd groot onderhoud (2019)	-	869
Correctie beginstanden voorzieningen groot onderhoud vóór 2020	-	-4.476.245
Gecorrigeerde Overige reserves per 1 januari	1.885.001	-4.475.376
Dotatie uit bestemmingsreserve	-	9.131.695
Resultaatbestemming naar overige reserves:		
Resultaat vóór stelselwijziging 2021 respectievelijk 2020	5.745.112	-1.812.410
Effect van stelselwijziging op het resultaat:		
Afschrijvingen op geactiveerd groot onderhoud	61.495	12.478
Dotatie aan voorzieningen groot onderhoud	-971.386	-971.386
Gecorrigeerde resultaatbestemming	4.835.221	-2.771.318
31 december	6.720.222	1.885.001

6.4.3.10 Bestemmingsfondsen

Het boekjaar 2021 wordt afgesloten met een resultaat van € 5.433.070. Van dit resultaat wordt € 597.850 toegevoegd aan het bestemmingsfonds voor het ARTIS-Groote Museum.

Onder de bestemmingsfondsen worden aan specifieke projecten geormerkte subsidies en schenkingen van derden gepresenteerd voor zover deze niet van overheidswege afkomstig zijn.

Het verloop van de bestemmingsfondsen is als volgt:

Bestemmings- fondsen	Stand 31-12-2020	Onttrekking 2021	Resultaat- bestemming 2021	Stand 31-12-2021
			€	€
ARTIS-Groote Museum	3.369.771	-	597.850	3.967.621
Totaal	3.369.771	-	597.850	3.967.621

6.4.3.11 Voorzieningen

6.4.3.11.1 Groot onderhoud

	Stand 31-12-2020	Onttrekking 2021	Dotatie 2021	Stand 31-12-2021
	€	€	€	€
ARTIS-Aquarium	14.324.537	-445.310	2.022.228	15.901.455
ARTIS-Bibliotheek	788.060	-1.075.756	308.084	20.388
Elektriciteitsvoorziening	27.465	-27.465	-	-
Meerjarenonderhoudsplan	5.307.077	-522.798	971.386	5.755.665
Totaal	20.447.139	-2.071.329	3.301.698	21.677.508

ARTIS vormt een onderhoudsvoorziening voor omvangrijke en grote projecten waarvoor een hoge mate van urgentie geldt ten aanzien van het verrichten van groot onderhoud. De mate van urgentie wordt bepaald door een combinatie van enerzijds de wens de betreffende panden voor ARTIS langjarig in stand te houden en anderzijds de noodzaak binnen afzienbare termijn tot actie ter zake te komen.

Voor het monumentale ARTIS-Aquarium wordt vanaf 2013 een voorziening gevormd specifiek voor grote onderhouds- en renovatiewerkzaamheden. Gedurende het boekjaar 2015 is gebleken dat de constructieve gebreken aan met name de zoutwaterkant van het pand dusdanig ernstig van aard zijn, dat het noodzakelijk bleek de onderhoudsvoorziening versneld te vormen. Vanaf 2021 zullen de onderhoudsuitgaven hiervoor worden gedaan met een vermoedelijke doorlooptijd van vijf jaar.

In 2017 is de ARTIS-Bibliotheek aangekocht. In 2020 en 2021 is de fundering vervangen en is het gebouw inwendig gereed gemaakt voor verhuur. In 2024 zullen het exterieur en dak worden gerenoveerd.

Voorts is in 2015 gebleken dat ARTIS haar elektriciteitsvoorziening geheel moet herzien en moet rekening worden gehouden met een onverwachte onderhoudsuitgave van € 800.000 voor een nieuw inkoopstation. De uitgaven zijn voor een deel in 2019, 2020 en 2021 gedaan. De werkzaamheden zijn in 2021 afgerond waarbij de voorziening ultimo 2021 in zijn geheel benut is.

Met ingang van 2021 heeft ARTIS besloten om voor alle andere kosten van groot onderhoud, dus naast de omvangrijke en grote projecten zoals het Aquarium en de Bibliotheek, ook de voorzieningenmethode toe te passen. Deze andere projecten zijn opgenomen in een Meerjarenonderhoudsplan (MJOP) waarbij de onderhoudswerkzaamheden op de langere termijn gepland worden. Op basis van dit MJOP wordt, rekening houdend met het periodieke groot onderhoud en de betreffende onderhoudscyclus, een voorziening bepaald. Voorheen werden deze kosten van groot onderhoud volgens de componentenmethode geactiveerd en afgeschreven.

6.4.3.11.2 Voorziening pensioenen

Het verloop van de voorziening pensioenen is als volgt:

	Stand 31-12-2020	Onttrekking 2021	Dotatie/vrijval 2021	Stand 31-12-2021
	€	€	€	€
Pensioenen	235.321	-25.851	30.507	239.977
Totaal	235.321	-25.851	30.507	239.977

Pensioenuitkeringen aan het personeel van de Stichting ter zake van de diensttijd na 17 februari 1960 vallen onder de bepalingen van de Pensioenwet 1992 en worden uitgevoerd door het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds. De dekkingsgraad van het ABP bedroeg in december 2021 110,2%.

Uitkeringen met betrekking tot de diensttijd van voor deze datum komen ten laste van de pensioenvoorziening die getroffen is door de Stichting. De actuariële berekening van deze pensioenvoorziening is gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

- rekenrente van -0,30%
- sterftetabel AG-Prognosetafel 2020
- geen leeftijdsterugstelling voor man of vrouw
- partnerpensioen van 70%
- geen indexatie

6.4.3.11.3 Voorzieningen WW

Het verloop van de voorzieningen WW is als volgt:

	Stand 31-12-2020	Onttrekking 2021	Dotatie 2021	Stand 31-12-2021
	€	€	€	€
WW	280.343	-21.540	-32.751	226.052
Reorganisatie	432.529	-51.585	-	380.944
Totaal	712.872	-73.125	-32.751	606.996

De voorziening betreffende door de Stichting te betalen WW is gebaseerd op de contante waarde van de verwachte toekomstige verplichtingen, rekening houdend met 0,5% rente (2020: 0,5%).

De voorziening voor door de Stichting te betalen WW heeft een overwegend langlopend karakter.

Eind 2020 is een personele reorganisatie uitgevoerd waarbij 21 medewerkers boventallig zijn verklaard. De kosten betreffen vooral uit te betalen WW-rechten.

6.4.3.11.4 Voorziening voor jubileumverplichtingen

Met ingang van het verslagjaar 2005 verwerkt ARTIS haar verplichtingen uit hoofde van jubileumuitkeringen overeenkomstig de bepalingen in RJ Richtlijn 271. Dit betekent dat in de balans de contante waarde (rente 0,5%, evenals in 2020) wordt opgenomen van de jubileumaanspraken voortvloeiend uit de bestaande arbeidsvoorwaarden. Jaarlijks vindt een herberekening van de voorziening plaats waardoor vastgesteld kan worden of de voorziening substantieel afwijkt van de realiteit.

6.4.3.12 Langlopende schulden

Hypothecaire leningen	Resterende looptijd	Rente	Hoofdsom	Beschikbaar 31-12-2021
Restauratiefonds m.b.t.	jaren		€	€
Ledenlokalen	24	1,60%	2.500.000	-
ARTIS-Aquarium	24	1,60%	2.500.000	2.477.500
ARTIS-Groote Museum	26	1,60%	2.500.000	2.245.584

Hypothecaire leningen	Stand per 31-12-2020	Opname 2021	Aflossingen 2021	Resterende looptijd 1-5 jaar	Resterende looptijd >5 jaar	Stand per 31-12-2021
Restauratiefonds m.b.t.	€	€	€	€		€
Ledenlokalen	2.080.408	-	73.897	302.485	1.704.025	2.006.510
ARTIS-Aquarium	22.500	-	-	-	22.500	22.500
ARTIS-Groote Museum	22.500	231.916	75.741	79.351	22.500	101.851
	2.125.408	231.916	149.638	381.836	1.749.025	2.130.861

De stand per 31 december 2021 geeft de resterende looptijd langer dan een jaar weer.

Aflossingsverplichtingen binnen 12 maanden na afloop van het boekjaar zoals hierboven toegelicht zijn opgenomen onder de schulden op korte termijn.

Op 22 december 2017 is een aanvullende akte van geldlening met hypotheekstelling en in pandgeving gesloten met het NRF. De geldlening is eveneens een rentevast-lening met een looptijd van 30 jaren en een effectieve rente van 1,60%. De hoofdsom van de lening bedraagt € 2.500.000, bestemd voor de restauratie van het ARTIS-Groote Museum. De lening wordt afgeroepen door middel van declaraties van de stichting bij het NRF voor de gemaakte kosten. De maandelijkse annuïteit bedraagt € 9.441. In 2021 is € 231.916 opgenomen. Het resterende bedrag van de geldlening € 2.245.584 is in februari 2022 opgenomen.

De opstalrechten behorende bij de grond waarop het Groote Museum, de Ledenlokalen en het Aquarium zijn gevestigd, zijn verkregen van de gemeente Amsterdam voor € 1. Deze opstalrechten zijn vervolgens als zekerheid voor de leningen hypothecair belast ten gunste van het NRF. Het NRF stelt als voorwaarde dat de continuïteitsreserve minimaal 50% bedraagt van het bedrag dat dit conform afspraak met de gemeente Amsterdam dient te bedragen.

6.4.3.13 Kortlopend deel langlopende schulden

	31 december 2021	31 december 2020
	€	€
ING Real Estate	-	56.723
Restauratiefonds Ledenlokalen	72.829	70.678
Restauratiefonds ARTIS-Groote Museum	76.824	-
	149.653	127.401

6.4.3.14 Overige schulden en overlopende passiva

	31 december 2021	31 december 2020
	€	€
Vooruit ontvangen subsidies Masterplan *	10.261.526	808.869
Vooruit ontvangen lidmaatschapsgelden	1.921.785	1.733.656
Nog te ontvangen facturen	524.707	308.090
Vooruit ontvangen omzet	382.185	240.367
Vakantiedagen	281.330	243.880
Vakantiegelden	252.756	313.370
Accountantskosten en jaarverslag	230.000	160.275
Vooruit ontvangen bedragen adoptie	184.253	192.084
Vooruitontvangen inzake evenementen	91.568	85.225
Onroerende zaak belastingen	43.337	-
Gas	35.719	42.732
Reservering kosten ARTIS-Bibliotheek	27.973	27.973
Elektriciteit en water	36.327	151.157
Reorganisatie personeel	-	945.620
Netto lonen	5.262	4.354
Royalty's	1.485	3.000
Diversen	324.029	18.901
	14.604.240	5.279.553

* Voor een nadere toelichting op de vooruit ontvangen subsidies Masterplan verwijzen wij naar de toelichting op de materiële vaste activa op pagina 74.

6.4.3.15 Niet in de balans opgenomen financiële rechten en verplichtingen

6.4.3.15.1 Financiële rechten

De Stichting heeft als niet in de balans opgenomen recht een aanspraak op een aantal erflatingen en legaten waarvan de omvang nog niet voldoende betrouwbaar te bepalen is.

Dit kan zijn doordat onroerende en roerende zaken die deel uitmaken van een nalatenschap nog verkocht moeten worden, nalatenschappen nog in vruchtgebruik zijn bij derden dan wel dat de aanslag successierechten nog niet definitief is opgelegd. Indien de omvang ten tijde van het opstellen van de jaarrekening voldoende is in te schatten, wordt het betreffende bedrag als vordering op de balans opgenomen.

Op 15 januari 2020 heeft ARTIS een offerte van het Nationaal Restauratiefonds geaccepteerd voor het aangaan van een hypothecaire lening ter hoogte van € 2.753.321. De hypotheekakte is tot op heden nog niet gepasseerd. De lening kent een looptijd van 30 jaar. Gedurende de eerste 10 jaar van de looptijd is een effectieve rente van 1,6% overeengekomen. De aflossing wordt op annuïtaire basis berekend en vindt maandelijks plaats. De maandelijkse annuïteit zal € 10.340 bedragen.

6.4.3.15.2 Financiële verplichtingen

In 2021 is ARTIS verplichtingen aangegaan voor onderhoud en investeringen. Deze verplichtingen belopen ultimo 2021 een bedrag van € 21.345.385 en laten zich als volgt specificeren.

Verplichtingen	2022	Looptijd 1 tot 5 jaar	Looptijd > 5 jaar	Totaal
	€	€	€	€
Investeringsprojecten	7.567.067	9.909.668	-	17.476.734
Regulier onderhoud en facilitaire zaken	1.200.267	1.938.217	730.167	3.868.651
	8.767.334	11.847.885	730.167	21.345.385

6.4.4 Toelichting op de staat van baten en lasten

Bestemming	Doelstelling	Wervingskosten	Beheer en administratie	Totaal 2021	Begroot 2021	Totaal 2020
Som van de Lasten	€	€	€	€	€	€
Salariskosten	5.223.271	328.439	417.312	5.969.022	6.722.332	6.904.606
Sociale lasten en pensioenpremies	1.420.947	96.928	130.598	1.648.473	1.766.247	1.849.896
Overige personeelskosten	1.178.952	224.191	266.572	1.669.715	1.541.250	1.470.512
Mutatie personeelsvoorziening	-51.586	-	-	-51.586	-	1.378.150
NOW subsidies	-1.097.967	-	-	-1.097.967	-	-1.973.229
Afschrijving	3.171.854	-	-	3.171.854	2.335.250	2.356.823
Overige exploitatiekosten	9.617.933	-	1.499.061	11.116.994	10.803.224	12.431.182
TVL/LNV subsidies	-3.484.945	-	-	-3.484.945	-	-1.800.000
	15.978.459	649.558	2.313.543	18.941.560	23.168.303	22.617.940

6.4.4.1 Som van de baten

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
<i>Geworven baten</i>			
Baten van particulieren			
Schenken	5.018.360	780.000	2.922.800
Nalatenschappen en legaten	752.596	75.000	1.494.716
Baten uit cursussen, lezingen en arrangementen	80.486	96.000	62.604
	5.851.442	951.000	4.480.120
Baten van bedrijven			
Adoptie dieren en groen	539.254	613.800	524.445
Sponsoring en bijdragen	378.202	203.500	155.950
Overige baten	17.014	114.000	11.941
	934.470	931.300	692.336
Baten van loterijorganisaties			
VriendenLoterij	554.103	750.000	608.650
Baten van subsidies van overheden			
Instandhoudingssubsidie gemeente Amsterdam	4.025.931	3.994.262	3.994.262
Som van de geworven baten	11.365.946	6.626.562	9.775.368
<i>Overige baten als tegenprestatie voor de levering van:</i>			
Entree	6.691.975	6.923.980	5.503.924
Lidmaatschappen	2.702.875	3.956.838	3.040.733
Evenementen	1.011.779	844.793	266.855
Overige leveringen en prestaties	2.733.309	2.907.167	2.296.997
Som van de overige baten	13.139.938	14.632.778	11.108.509
Som van de baten	24.505.884	21.259.340	20.883.877

Het beleid van Natura Artis Magistra is om de verhouding tussen de som van de geworven baten en de daaraan toe te rekenen kosten onder de CBF-norm van 25% te houden.

De lasten uit eigen fondsenwerving bestaan uit de directe loonkosten van personeelsleden en de direct aan fondsenwerving toewijsbare kosten (folders, lidmaatschappen, gidsvermelding etc.)

De instandhoudingssubsidie van de gemeente Amsterdam heeft een structureel karakter.

6.4.4.2 Baten uit overige leveringen en prestaties

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Baten uit overige leveringen en prestaties			
Parkeren	1.260.603	1.440.243	1.202.762
Huur	597.148	675.000	465.283
Winkelverkopen	428.979	341.924	277.168
Pacht	355.736	450.000	243.782
Overige	90.843	-	108.002
	2.733.309	2.907.167	2.296.997

De netto-omzet van de winkel bedraagt € 915.249 bij een inkoopwaarde van € 486.270.

Hieruit resulteert een brutowinst ter hoogte van € 428.979 (2020: € 277.168).

6.4.4.3 Besteed aan doelstelling

Toerekening van kosten aan de afzonderlijke doelstellingen is voor ARTIS niet eenvoudig omdat in de uitvoering doelstellingen elkaar overlappen. Om een voorbeeld te geven: ARTIS heeft als doelstelling onder meer het vervullen van een maatschappelijke rol, met name door educatie over de relatie tussen mens en natuur en het beschermen van bedreigde dier- en plantsoorten. De in ARTIS gehuisveste dieren dragen aan beide doelstellingen bij. Toerekening van kosten voor het huisvesten van de dieren naar één van beide doelstellingen is daarmee praktisch onmogelijk of in hoge mate arbitrair.

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Totale baten	24.505.884	21.259.340	20.883.877
Totale lasten	18.941.560	23.168.303	22.617.940
Besteed aan doelstelling	15.978.459	19.772.303	19.595.865
Besteding aan doelstelling in % van totale baten	65%	93%	94%
Besteding aan doelstelling in % van totale lasten	84%	85%	87%

Als gevolg van de relatief lage lasten (na aftrek van coronasubsidies) was het gerealiseerde percentage in 2021 (eenmalig) uitzonderlijk laag. Genormaliseerd, zonder aftrek van coronasubsidies, zou dit percentage 83,9% bedragen.

6.4.4.4 Wervingskosten

De aan de geworven baten toe te rekenen kosten bestaan uit directe salariskosten van met dat doel aangetrokken personeel en direct toewijsbare kosten ter verkrijging van nalatenschappen en dieradoptanten, waarbij valt te denken aan folders en naamsvermelding in (externe) publicaties.

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Salariskosten	328.439	350.000	467.552
Sociale lasten en pensioenpremies	96.928	110.000	90.147
Overige personeelskosten	224.191	48.000	-
	649.558	508.000	557.699
Wervingskosten in % van totale baten van eigen fondsenwerving	5,7%	7,7%	5,7%

6.4.4.5 Beheer en administratie

Onder 'beheer en administratie' zijn de volledige personeelskosten van directie en de afdeling Bedrijfsvoering (bestaande uit Administratie & Rapportage, Personeel & Organisatie, Inkoop, Control en ICT) verantwoord. Van de personeelskosten van de afdeling Personeel & Organisatie wordt een kwart meegenomen. Deze verdeling is gehanteerd omdat P&O ongeveer 75% voor de doelstelling van ARTIS werkt. Vervolgens zijn de directe kosten voor automatisering, accountants, banken, verzekeringen, salarisverwerking en juridische adviezen opgenomen onder de post 'beheer en administratie'.

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Salariskosten	417.312	650.000	705.542
Sociale lasten en pensioenpremies	130.598	225.000	164.226
Overige personeelskosten	266.572	313.000	12.325
Overige exploitatiekosten	1.499.061	1.700.000	1.582.283
	2.313.543	2.888.000	2.464.376
Beheer en administratie in % van totale baten	9,4%	13,6%	11,8%

Personeelskosten

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Salarissen inclusief toeslagen	5.931.573	6.722.332	6.947.213
Mutatie gereserveerde vakantiedagen	37.449	-	-42.607
<i>Salariskosten</i>	<i>5.969.022</i>	<i>6.722.332</i>	<i>6.904.606</i>
Sociale lasten	867.014	853.052	936.020
Mutatie WW-voorziening	-54.291	-	-31.956
Mutatie voorziening ziekte en arbeidsongeschiktheid	-	-	-
Pensioenpremies	831.094	913.195	993.838
Mutatie pensioenvoorziening	4.656	-	-48.006
<i>Sociale lasten en pensioenpremies</i>	<i>1.648.473</i>	<i>1.766.247</i>	<i>1.849.896</i>
Salarissen, sociale lasten en pensioenpremies	7.617.495	8.488.579	8.754.502
Kosten extern personeel	1.453.454	1.358.250	1.321.734
Studie- en opleidingskosten	22.992	36.000	23.993
Overige personeelskosten	193.269	147.000	124.785
<i>Overige personeelskosten</i>	<i>1.669.715</i>	<i>1.541.250</i>	<i>1.470.512</i>
Mutatie personeelsvoorziening / reorganisatiekosten	-51.586	-	1.378.150
	-51.586	-	1.378.150
Vermindering NOW-regelingen	-1.097.967	-	-1.973.229
	-1.097.967	-	-1.973.229
Totaal personeelskosten	8.137.657	10.029.829	9.629.935

ARTIS volgde tot 1 juli 2008 de rechtspositie van de gemeente Amsterdam. Voor alle medewerkers die na deze datum in dienst zijn getreden gold tot 1 januari 2013 de CAO voor het Dagattractiebedrijf (CAO Leisure). Voor medewerkers met een indiensttredingsdatum vóór 1 juli 2008 is een overgangsreglement overeengekomen. ARTIS volgt sinds 1 januari 2013 geen CAO meer en past waar nodig nawerking toe.

Gedurende het jaar 2021 waren gemiddeld 134 fte's (fulltime equivalenten berekend op basis van het aantal SVW-dagen), inclusief oproepkrachten, exclusief extern personeel, in dienst. In 2020 waren gemiddeld 174 fte's in dienst.

Bezoldiging directie

De bezoldiging van de directeur bedraagt inclusief werkgeverslasten met betrekking tot ziektekosten en pensioenen in 2021: € 208.440 (2020: € 201.000). De bestuurder, tevens algemeen directeur, wordt benoemd door de Raad van Toezicht, in casu voor onbepaalde tijd. Declaraties en vergoedingen voor uitgaven van de bestuurder en algemeen directeur worden door de voorzitter van de Raad van Toezicht beoordeeld en gefiatteerd. Het totaal van de declaraties en vergoedingen in 2021 bedroeg € 1.426 (2020: € 1.444).

De leden van de Raad van Toezicht ontvangen in deze hoedanigheid geen vergoedingen of bezoldiging.

De bezoldiging van de directeur laat zich als volgt specificeren:

Naam Periode Functie	R. Sutorius (01/01-31/12 2021) Algemeen directeur	R. Sutorius (01/01-31/12 2020) Algemeen directeur
Dienstverband		
Aard	onbepaald	onbepaald
Uren	38	38
Parttime percentage	100%	100%
Bezoldiging:		
Jaarinkomen: Brutoloon / salaris	136.668	131.933
Vakantiegeld	10.933	10.555
Totaal jaarinkomen	147.601	142.488
Vergoedingen / bijtellingen	639	639
Bijtelling directeurswoning	27.939	27.018
Pensioenlasten	25.288	23.882
Pensioencompensatie	6.973	6.973
Totaal overige lasten en vergoedingen	60.839	58.512
Totaal bezoldiging	208.440	201.000

De Raad van Toezicht heeft het bezoldigingsbeleid, de hoogte van de directiebeloning en de hoogte van andere bezoldigingscomponenten vastgesteld. Het beleid wordt periodiek geactualiseerd. De laatste evaluatie was in 2020. Bij de bepaling van het bezoldigingsbeleid en de vaststelling van de beloning volgt ARTIS de Regeling beloning directeuren van goededoelenorganisaties (zie www.goededoelennederland.nl). De regeling geeft aan de hand van zwaartecriteria een maximumnorm voor het jaarinkomen. De weging van de situatie bij ARTIS vond plaats door de Raad van Toezicht. Dit leidde tot een zogenaamde BSD-score van 500 punten met een maximaal jaarinkomen van EUR 216.000 (1 FTE/12 mnd).

Het voor de toetsing aan de geldende maxima relevante werkelijke jaarinkomen van de directie bedroeg (2021 in EUR) voor de heer R.V. Sutorius (1 FTE/12 mnd.) EUR 208.440. Deze beloning bleef binnen de geldende maxima. Het jaarinkomen, de belaste vergoedingen/bijtellingen, de werkgeversbijdrage pensioen en de pensioencompensatie bleef binnen het in de regeling opgenomen maximum bedrag van EUR 216.000 per jaar. De belaste vergoedingen/bijtellingen en de werkgeversbijdrage pensioen stonden bovendien in een redelijke verhouding tot het jaarinkomen. De hoogte en samenstelling van de bezoldiging worden in de jaarrekening toegelicht in de toelichting op de staat van baten en lasten.

6.4.4.6 Afschrijvingen en financiële baten en lasten

Afschrijvingen	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Afschrijvingen immateriële vaste activa	45.707	0	25.421
Afschrijvingen materiële vaste activa	2.273.019	2.335.250	2.331.402
Afschrijvingen masterplan en overige gesubsidieerde projecten*	850.786	-	-
Boekresultaat activa	2.342	-	-
	3.171.854	2.335.250	2.356.823

*Afschrijvingen masterplan en overige gesubsidieerde projecten betreffen ontwikkelingskosten van projecten voor items die niet zijn opgenomen in het definitieve te bouwen ontwerp.

Financiële baten en lasten	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Betaalde rente	131.254	39.500	98.882
	131.254	39.500	98.882

6.4.4.7 Overige exploitatiekosten

	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Dotatie voorzieningen groot onderhoud	3.301.698	2.341.027	5.077.491
Onderhoud, modificaties en renovatie	1.604.325	1.801.900	1.678.800
Exploitatie zakelijke evenementen	701.443	390.000	177.120
Energie en water	683.956	876.800	698.952
Voedsel en bodembedekkers	603.012	691.175	753.084
Communicatie en marketing	555.938	959.950	564.517
ICT	535.164	418.899	469.452
Schoonmaak en terreinonderhoud	496.924	613.800	577.751
Beveiliging, EHBO en brandpreventie	431.235	446.640	416.860
Verzekeringen	357.951	234.000	271.392
Zakelijke belastingen	301.138	214.000	385.288
Accountant (inclusief controle Covid-19-gerelateerde subsidies)	293.753	62.500	191.141
Educatie en publieksevenementen	144.307	264.710	156.543
Vuilafvoer	135.313	97.500	149.306
Advieskosten	112.233	37.500	42.524
Juridische en adviseursdiensten	108.754	-	22.938
Betalingsverkeer en provisie	80.433	86.350	69.502
Lidmaatschappen	75.452	63.000	76.649
Dier, plant en veterinair	75.150	210.765	78.309
Porti	69.274	80.000	86.544
Diertransport en -registratie	52.567	67.500	50.411
Natuurbehoud en duurzaamheid	47.118	72.500	42.733
Parkeerterrein	39.687	37.500	31.364
Salarisverwerking	35.665	35.000	44.161
Gebouwbeheersysteem	26.858	30.000	41.567
Kleding	27.209	19.750	23.014
Kantoorartikelen	26.231	19.000	44.303
Laboratoriumkosten ARTIS-Micropia	18.623	76.200	18.712
Vrijwilligers	14.840	-	19.491
Congressen en verblijfskosten	10.956	22.150	11.018
Jour Fixe	5.683	25.000	14.411
Planetarium	1.636	17.600	25.773
Overige	142.467	490.508	120.061
	11.116.994	10.803.224	12.431.182

Subsidies LNV en TVL	2021	Begroot 2021	2020
	€	€	€
Subsidies LNV en TVL (vaste lasten subsidies inzake Covid-19)	-3.484.945	-	-1.800.000
Subsidies LNV en TVL	-3.484.945	-	-1.800.000

6.5 Voorstel resultaatbestemming 2021

In de statuten van de Stichting zijn geen bepalingen opgenomen over de bestemming of verwerking van het resultaat over het boekjaar.

Voorgesteld wordt van het resultaat van € 5.433.070 over 2021 een bedrag van € 4.835.220 toe te voegen aan de overige reserves en een bedrag van € 597.850 toe te voegen aan het bestemmingsfonds voor het ARTIS-Groote Museum. Dit voorstel is in de jaarrekening verwerkt.

6.6 Goedkeuring en vaststelling

De jaarrekening is op 28 juli 2022 goedgekeurd door de leden van de Raad van Toezicht en tegelijkertijd vastgesteld door de bestuurder en algemeen directeur.

Raad van Toezicht

Dani Bicker Caarten

Roger van Boxtel

Paul Luijten

Hélène Pragt (voorzitter financiële commissie)

Joop Saan (voorzitter en lid financiële commissie)

Bestuurder en algemeen directeur

Rembrandt Sutorius

7

Overige gegevens

7.1 Gebeurtenissen na balansdatum

Als gevolg van Corona maatregelen van de overheid was ARTIS van 1 januari 2022 tot en met 25 januari 2022 volledig gesloten voor publiek.

Op 25 mei 2022 presenteerden de nieuwe coalitiepartijen van de gemeenteraad van Amsterdam een coalitieakkoord over 2022 – 2026 waarin een bedrag van € 5 miljoen als subsidie voor ‘verduurzamen en vergroenen van ARTIS’ is opgenomen. Nadere voorwaarden voor deze subsidie zijn nog niet bekend.

ARTIS is op maandag 27 juni 2022 het slachtoffer geworden van een cyberaanval met toepassing van gijzelsoftware. Hierbij zijn alle bestanden van ARTIS versleuteld.

De daders hebben een bedrag van 1 miljoen dollar, te voldoen in cryptovaluta, geëist in ruil voor het vrijgeven van de wijze van versleuteling.

ARTIS is niet op deze eis ingegaan en is er in geslaagd om binnen enkele dagen met gebruikmaking van back-ups en herinstallatie van de eigen servers weer volledig operationeel te zijn.

Daarnaast is direct na de vaststelling van de hack professionele externe hulp ingeschakeld om toedracht, herkomst en ongeoorloofde activiteiten op het netwerk te bepalen.

Als gevolg van deze hack zijn op dinsdag 28 juni 2022 de musea ARTIS-Micropia en ARTIS-Groote Museum gesloten gebleven. Een dag later konden alle locaties weer bezoekers ontvangen.

ARTIS heeft direct aangifte gedaan bij de politie en tevens een voorlopige melding bij de Autoriteit Persoonsgegevens neergelegd.

Op het moment van schrijven kon nog geen definitieve uitspraak worden gedaan over diefstal van persoonsgegevens en/of financiële schade.

7.2 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan de raad van toezicht van stichting tot Instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra
Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2021

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2021 van toezicht van stichting tot Instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van stichting tot Instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra op 31 december 2021 en van het resultaat over 2021.

De jaarrekening bestaat uit:

1. De balans per 31 december 2021.
2. De staat van baten en lasten over 2021.
3. De toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van stichting tot Instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Paragraaf ter benadrukking van de impact van COVID-19 gerelateerde steunmaatregelen

In de toelichting van de COVID-19 gerelateerde steunmaatregelen in de jaarrekening heeft het bestuur toegelicht hoe zij de overheidssubsidies uithoofde van de COVID-19 gerelateerde steunmaatregelen, waaronder de Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging voor Behoud van Werkgelegenheid (NOW) heeft verantwoord. Omdat een deel van de subsidies nog niet definitief zijn vastgesteld is de verantwoording gebaseerd op een schatting van het management op basis van de huidige interpretatie van de regelingen. Ons oordeel is niet aangepast als gevolg van deze aangelegenheid.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij omvat het jaarverslag andere informatie.

De andere informatie bestaat uit:

- Missie en Visie
- Voorwoord van de ARTIS-directeur
- Artis leeft
- Steun aan Artis
- Bericht van de Raad van Toezicht
- Bestuursverslag
- Financiën
- Overige gegevens
- Bijlagen A en B

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- Met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat.
- Alle informatie bevat die op grond van Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 650 'Fondsenwervende organisaties' is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens, in overeenstemming met Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 650 'Fondswervende instellingen'.

BESCHRIJVING VAN VERANTWOORDELIJKHEDEN MET BETREKKING TOT DE JAARREKENING

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 650 'Fondswervende instellingen'. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is.

Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de stichting

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening
Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.

- Het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven.
- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen.
- Het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Amsterdam, 29 juli 2022

Deloitte Accountants B.V.

Was getekend: S. Kramer RA

8

Bijlagen

Adoptanten en sponsorpartners 2021

Schenking

Ingenieursburo Linssen B.V.	Eenmalige schenking n.a.v. campagne
Ecotax Beveiligingstechniek	Periodieke schenking
Stichting Boet	Schenking adoptie jaguar

Sponsorpartners

Bocca Coffee	Partner duurzame horeca
Bröring Slaapcomfort	Contentpartner
Coherent Advies	Academiëpartner
Corbion	Micropiapartner
Donna Italia NL	Partner duurzame horeca
DPG Media	Mediapakket middel (eenmalig)
DSM	Micropiapartner
FrieslandCampina	Micropiapartner
LeasePlan Global B.V.	Partner
MaagLeverDarmStichting	Micropiapartner
Oedipus	Micropiapartner
Politie Westland	Eenmalige bijdrage
Pon	Partner
Royal Haskoning DHV Nederland B.V.	Duurzaamheidspartner
Van Geloven	Partner duurzame horeca
Vrije Universiteit (VU)	Micropiapartner
VWR	Micropiapartner
Waterschap	Erfgoedpartner - Groote Museum
Beiersdorf	Erfgoedpartner - Groote Museum
Canon Business Centre Nederland	Erfgoedpartner - Groote Museum
Winclove	Micropiapartner
Yakult Nederland B.V.	Micropiapartner
't Saense Parkethuys	kleine panda
4Technici	hamerkop
Sanifoam	Bennett wallaby

Adoptant

Dier

Aannemingsbedrijf C. de Kwaadsteniet B.V.	Japanse kraanvogel
Act Fort Advocaten	vale gieren
Aeroprint	trompetzwaan
Amsterdamse Glashandel van Beemdelust B.V.	glasvleugelvliinder
Balans Casemanagement B.V.	Alpensteenbok
Beveco Gebouwautomatisering B.V.	kameel
Bevela B.V.	noordelijke witwangdwergooruil
Binnenstad Advocaten	koppel Afrikaanse pinguïns
BISTUA NOVA	Alpensteenbok
Bouwteam P & O	stokstaartje
Bovertis	kameleon
Breman Utiliteit B.V.	Grévy-zebra
Brouwerij 't IJ	struisvogel
Bröring Slaapcomfort	fennek
Canon Business Centre Nederland	Grévy-zebra
ChipSoft	mandril
CineFacilities	Mexicaanse roodknievogelspin
Condoor Group B.V.	jaguar
CSU Cleaning	chimpansee
De Bijenkorf	bijenkorf
Dear Amsterdam	gestreept stinkdier
DekaMarkt Supermarkten B.V.	netgiraffe
DG Rubber Holland B.V.	kea
Dierenhandel Exotica	morpho
Duyts Bouwconstructies	roel roel-paar
Eli B.V.	stokstaartje
ElipsLife	twee Alpensteenbokken
Endymion Amsterdam	vrouwenkoppel Afrikaanse pinguïns
ESI Eurosilo B.V.	kraanvogel
Euro BHV B.V.	keizertamarin

Adoptant	Dier	Adoptant	Dier
First European Vat Services B.V.	Californische zeeleeuw	Koffiebranderij 'de Amstel'	hazelaar
First Line Software B.V.	twee stokstaartjes	Kooij Laminations	glasvleugelvinder
FLYERALARM GmbH	jaguar	Koopmans TBI (V.O.F. De nieuwe plantage)	grote textorwever
Fransen & Kroes Makelaars	chimpansee	Köster advocaten	rode ibis
Frigo Nieuw Vennep B.V.	Afrikaanse wilde hond	Kramer Staaltechniek B.V.	Aldabra reuzenschildpad
G4S Cash Solutions B.V.	stokstaartje	Kuijpers Uitvoering & Advies	Maleise bonte marter
G4S Security Services B.V.	stokstaartje	Landman Hoevelaken B.V.	stokstaartje
Gantner	pinché-aapje	Lebrun	stierkophaai
Gebro B.V. Aannemingsbedrijf	rode vari's	Lexence advocaten	koedoe's
Geofoxx	hamerkop	Jumbo Supermarkten	westelijke laaglandgorilla
GewoonMaurice	Mombassa miljoenpoot	Logistiek Optima Forma (L.O.F.) B.V.	kameel
Glashandel de Kleine Koning	stokstaartje	Jachthaven De Wilgenhoek B.V.	mandril
Good Law B.V.	Maleise bonte marter	Marodan B.V.	Hudson Bay wolf
Graphit B.V.	koppel Afrikaanse pinguïns	Mattens Register Accountants	siesel
Greenlink	Aldabra reuzenschildpad	Maykin Media	zwarte kuifmakaak
GS1 Nederland	Grévy-zebra	Meerleveld	Hudson Bay wolf
Halmos Adviseurs	zwarte slingerap	Meijers	Aldabra reuzenschildpad
Hazet	wasbeer	Meubelspuiterij Van der Wolf	mandril
FysioExpert	stokstaartje	Miedema-AGF	mandril
Hellebrekers	water bij de Californische zeeleeuwen	Mullervisual	chimpansee
Heyligers Design + Projects	chimpansee	Nijssen Fourages B.V.	piranha's
HMH group	stokstaartje	Olfasense	Zuid-Amerikaanse tapir
De Koninklijke Industriele Groote Club	sneeuwuil	OLVG	chimpansee
IBS Capital Management B.V.	Aziatische olifant	Onderwaater Bouwkundig Ingenieursbureau B.V.	zwarte kuifmakaak
IJbouw	lepelaars	ORAM	Grévy-zebra
ING Groep	leeuwen	ORTEC	koppel Afrikaanse pinguïns
Installatie- en Loodgietersbedrijf J&P B.V.	zwarte zwaan	OTH architecten	fennek
Jotem Waterbehandeling B.V.	koppel Afrikaanse pinguïns	Painting Holland Groep	pinché-aapje
KakesWaal	koppel Afrikaanse pinguïns	Parlevliet & Van der Plas	koppel Afrikaanse pinguïns
Kieldrecht Holding B.V.	jaguar	Patina	chimpansee
Klimavision B.V.	sidderaal		

Adoptant	Dier	Adoptant	Dier
Phanta Visual	zeepaardjes	Triple Solar B.V.	groene wateragame
Psychologen Praktijk Putten	Amerikaanse amberboom	Troostwijk Taxaties B.V.	Tête-a-têtestoel
Quatfass Foundation (i.o.)	Aziatische olifant	Uitzendburo De Werkstudent	goudwanggibbon
R.A. van Leeuwen Bouwbedrijf B.V.	goudwanggibbon	Unica Building Projects	Japanse makaak
Nuzzle	stokstaartje	Unica Installatietechniek	ringstaartmaki
Rein en Fijn B.V.	mandril	Van Aalsburg B.V.	kwak
Rijser	blauwe pauw	VBVB ICT	dwergoeistiti
Roskam	koppel pinguïns	Verenigde bedrijven Jansen - Wijsmuller & Beuns	westelijke laaglandgorilla
Saan Foundation	netgiraffe	VGA Verzekeringen	sneeuwuil
Sakata Holand B.V.	anoa	Vinura	koningspython
Sakata Ornamentals	Minangkabausehuisje & anoa	Vinura & Bouwbedrijf Jan Vet	westelijke laaglandgorilla
Schagen groep	koppel Aziatische olifanten	Vlaams Friteshuis Vleminckx	chimpansee
Schilder & Zo	margay	Vlasman	Bennet wallaby
SDR Elektrotechniek B.V.	Aziatische olifant	VOLA Nederland B.V.	kraanvogel
Senz° International B.V.	Jan van Gent	Warmteservice Groep B.V.	leeuw
Soops	uilvlinder	Weste Bezit Maatschappij B.V.	zwarte kuifmakaak
Sorgente B.V.	rode ibis	Wienerberger B.V.	Alpensteenbok
Speelplan B.V.	Himalayaglansfazant	Wurfbain Polymer B.V.	witkragijsvogel
Stierman Adviesdiensten B.V.	kogelgordeldier	Yip Management NL	westelijke laaglandgorilla
Stroomzat	sidderaal	Young Facility B.V.	zwarte kuifmakaak
STS Engineering B.V.	algazel	Ypma	beverratten
Sumatra Software	mandril	Zwartjes van 1883	Californische zeeleeuw
Swart installatietechniek B.V.	goudwanggibbon		
TAM	Blimbing boom		
Tankstation Zwart	vale gier		
Tapir Tapes	Zuid-Amerikaanse tapir		
Teeuwissen Rioolreiniging Huizen B.V.	Madagascar daggekkko		
The Lancaster Amsterdam	Chileense flamingo		
TK Elevator	koppel Alpensteenbokken		
ToekomstGroep	koppel vrouwenlori's		
TRAJECT Adviseurs & Managers B.V.	noordelijke witwangdwergooruil		

Bijlage B: (neven)functies van de Raad van Toezicht per 31 december 2021

De leden van de Raad van Toezicht en de bestuurder bekleedden de volgende (neven)functies per 31 december 2021.

Joop Saan (voorzitter en lid financiële commissie)

Termijn tot september 2024. Hierna niet meer herbenoembaar.

Overige functies:

- Lid Raad van Commissarissen Koninklijke Saan B.V.
- Bestuurslid Stichting Steun VUmc Alzheimercentrum
- Commissaris Erdi Holding B.V.
- Voorzitter bedrijvenvereniging Ondernemend Diemen (OD)
- Bestuurslid Stichting Administratiekantoor Stadion Amsterdam
- Voorzitter Raad van Commissarissen VP Exploitatie N.V.
- Voorzitter Raad van Commissarissen Royal Duijvis Wiener B.V.

Hélène Pragt (voorzitter financiële commissie)

Termijn tot februari 2025. Hierna niet meer herbenoembaar.

Overige functies:

- Lid Statutaire directie Woningcorporatie Ymere
- Voorzitter Stichting Vrienden Ymere
- Lid deelnemersraad Waarborgfonds Sociale Woningbouw

Dani Bicker Caarten

Termijn tot augustus 2023. Hierna nog eenmaal herbenoembaar.

Overige functies:

- Partner bij The Executive Network

Paul Luijten

Termijn tot november 2021. Hierna niet meer herbenoembaar.

Overige functies:

- Associate director Hill+Knowlton Strategies
- Voorzitter Raad van Toezicht Stichting Nederlandse Lokale Publieke Omroepen (NLPO)
- Voorzitter VVD Netwerk Amsterdam/Diemen
- Ambassadeur Koninklijk Concertgebouw Orkest
- Lid Raad van Commissarissen Hotel Okura
- Lid Raad van Commissarissen Amstelveen Sport
- Ambassadeur Johan Cruijff Arena
- Bestuurslid Genootschap van Oud-Senatoren

Roger van Boxtel

Termijn tot juni 2025. Hierna nog eenmaal herbenoembaar.

Overige functies:

- Voorzitter Raad van Toezicht Museum De Fundatie
- Voorzitter Raad van Toezicht Amsterdam Sinfonietta
- Voorzitter Raad van Commissarissen KPMG NL
- Voorzitter Raad van Toezicht Leo Smitstichting
- Lid Taskforce Sustainability van de Union International de Carrefour

Rembrandt Sutorius

(bestuurder Koninklijk Zoölogisch Artis Natura Magistra)

Overige functies:

- Lid Ledenraad Koninklijk Instituut voor de Tropen
- Lid Adviescommissie Prins Bernhard Cultuurfonds
- Voorzitter Groene Plantage

Colofon Jaarverslag ARTIS 2021

Directeur: Rembrandt Sutorius

Teksten: Anne van Dijk, Tjerk ter Meulen, Ton Hilhorst, Renate Meijer,
Brankele Frank, Evelyne Lamberts, Karel Greven, Erik Bakker

Redactie: Renate Meijer, Eline Danker, Evelyne Lamberts

Procescoördinatie: Laura Linschoten

Vormgeving: Ivo Mulder, Studio Stennis

Portretfotografie: Ronald van Weeren

Beeldmateriaal: Ronald van Weeren, Jeroen Hofman, Bas Losekoot, Edwin Butter, Maureen ter Mors, Colin Eusman, Wouter van der Sar, Tom de Rooij

ARTIS